Повнолітні діти

Моєму батькові

Дмитрові Макогонові

присвячую

І

Дарка скинула валізу під двері, коліном піддержала клунок з постіллю і, заки подзвонила до мешкання своєї колишньої "пані", заплющила очі. Не ставало віддиху, як рибі в саці. Тільки не думати, що це від тягару валізи і того клунка… Ого, в Дарки біцепси такі, що і вщипнути не можна. Добра фізична справність Дарки давала не раз товаришам притоку до жартів, не завжди дотепних, наприклад, буцімто закладались між собою при ній, хто з них положить її на обидві лопатки. Так то вже буває: молодики лоскочуть собі піднебіння перченими дотепами, а дорослі мужчини — ікрою.

А тепер в цієї сильної дівчини серце сіпається так, що Дарка бачить, як навіть блузка "дихає" в неї. Сміх людям сказати: Дарка аж така схвильована! Нарешті дзвонить. Потім стоять одна проти одної: по цей бік порогу задихана Дарка із своїми клунками, а по той бік — Ліда Дутка. Сорокато-вичепурена, з великими золотистими обручами в ухах, з блискучими, визивними очима, ніби живий образ синґалезки[64] на етикетці пакету цейлонського чаю.

— Дарко! Що за überraschung![65] Звідки ти тут? Що? З Бухаресту? Мамо! Мамо! Дарка приїхала з самого Бухаресту!

Обіймам Ліди, як освоєному леопардові, не можна занадто вірити. Дарка знає про те, але в такому дурнуватому моменті (чи людина схвильована не видається трохи смішна для тверезого довкілля?) вони дуже близькі і пожадані.

Десь з кухні причалапує мама Ліди. "Пані" приносить з собою пах перестояної оливи і прудко, більше зі звички, як з дійсної потреби, витирає руки об фартух.

І ці обійми, хоч і на перестояній оливі, смакують Дарці знаменито. Тепер загалом все — Ліда-моторуха, і пані з блідим лицем, і стара комода з кольоровою кулею (як це гарно з їх боку, що вони за вісім років навіть місця свого не змінили!), і окравок краєвиду за вікном (фасада кам'яниці навпроти), і такий знайомий скрип підлоги на лінії: вікно — все зливається в один барвистий, радісний хаос, якому на ім'я "нарешті".

Нарешті чоловік знову між своїми… нарешті знову в Чернівцях, а це найважніше. Розказувати про себе? Дарка сіпким рухом скидає берет з голови. Лідка скрикує:

— Як ти не змінилася нічого! Навіть твої веснянки на носі ті самі, що колись…

Дарка думає собі: "Ти теж не змінилася…"

— Говори, Дарко, говори!.. Я не розумію… Ти покинула Бухарест і перенеслась сюди, на університет? Мама hört[66]? Вона переміняла Бухарест на цю діру! Ой, ти… ти… "cap di bo"[67]. Бухарест… ох!

Цілий світ фантастичних образів і мрій тремтить у цім однім зітханні Ліди Дутківни. Але хай Дарка вже раз розказує!

Направду, нема про що розказувати: історія зовсім куца. Тому два дні довідалася Дарка у "Студентській Громаді", що уряд у свому передвиборчому розгоні скасував декрет свого попередника, яким заборонялося всім "бунтарям" і "большевикам"[68] з бувшої української гімназії студіювати на чернівецькому університеті. Вона спакувала свої манатки, сіла на залізницю і оце мають її пані Дутка і Ліда в себе.

Пані Дутка хитає поблажливо головою:

— А панна Дарця все такі гарячі, як були... галь-паль і шлюс! Але прошу так не казати... Я, — пані Дутка встає і йде подивитись, чи за дверима на коридорі не підслуховує хтось, а потім знижує голос, — буду панні Дарці щось казати. Я була в неділю... панна знають, що я не бавлюся в політику, але Крамерова мене затягнула... на Versammlung-у[69] в ратуші. Там говорили пани... такі, що розуміються на справі, що тепер уряд нам усе дасть... і школи для міноритетів... і до служби буде приймати... і всім пенсіоністам будуть Gehalt[70] точно виплачувати... Навіть податків трохи скасують, але нарід мусить за урядом іти.

Дарці стає гаряче. Найрадше подула б собі трохи під ніс, але боїться цим образити паню Дутку.

— Мамо! — наказно перериває одним словом Ліда балачку на цю тему.

Пані, моргнувши до Дарки багатомовно, вмовкає покірно. Ще одне тільки: чи панна Дарця знають, що "наша Лідка" заручена?

— Мамо!!

Пані Дуткова вже недобра:

— Агі, "мамо" та "мамо"! Панна Дарця може похвалитися матурою, університетом… ади, академічка… а я хочу і своєю дитиною похвалитись. Чому люди не мають знати, що ще трохи і, як Бог поможе, докторовою будеш… Панно Дарцю: або то не пасує їй докторовою бути?

Дарчині великі, сталеві очі стають майже білі від зачудування.

— Мої гратуляції, Лідко! Хто твій наречений?

Ліда маніжиться:

— Вгадай!… студіює в Бухаресті…

— Чекай… чекай… нехай нагадаю собі, які там медики у "Громаді"…

Пані Дутка перериває Дарчині думки, невдоволена, як би ображена.

— Навіть, прошу, не вгадувати надурно… він не з "фіфаків", щоб там до якихось "громад" належав. То порядний хлопець… Зрештою, панна Дарця не від сьогодні знає його… Гансі Рахміструк.

— А… а… — і тут Дарка трохи закашлялась. Ніби краще трохи підозрілий кашель, як бомба сміху. До біса, як вона не може опанувати себе в таких хвилинах!

Ну, з "Івонка" в біленьких, сопівковатих поркіницях[71] зробити "Гансі" в "габіку" — це справді тільки така хитрунка, як Ліда Дутка вміє. Іван Рахміструк, напевне, ще й "габік" носить — це ж міжнародна відзнака всіх снобів. Про те, як грубо не раз ця сама "докторова in futuro[72]" висміювала Івонка за його "мужицтво", донька і мама чемно забули.

("Або не пасує їй докторовою бути?")

За чаєм виявляється, що у пані Дуткової є вже на станції товаришка Ліди та Дарки ще з української гімназії — Оля Кентнер.

— Що? "Мала" Ольга? Пригадуєш собі, Лідко, як вона раз була плюнула в класі на Ориську Підгірську?

Чудесно! Вони можуть всі три разом спати в малій кімнатці, що її колись займала Дарка з Лідою. Пані робить рух рукою, який має означати "пусте"!

— Спати, Богу дякувати, є де... Панни будуть мати вигідно, бо відколи мій небіщик помер, то Лідка спить зі мною, бо як я тільки пробуджуся вночі і помацаю рукою, що коло мене нікого нема... зараз нагадую собі все і вже дораня не можу заснути. Панна Оля теж "офіра"... чотири рази ставала бідненька до матури, а тепер, "з того всього", ходить на гандлеві курси... а все, — зідхнула пані, — через ваш нерозсудливий крок з тим бунтом... Не кожна мала таке щастя, як моя Лідка...

Небавом з'являється й сама "офіра": мала, звинна жіночка, яку природа, напевно, вже для самої гармонії прикрасила дрібними, м'якими рухами. Але... хто носить вузьку, вище колін спідничку, хто в'яже краватку a la suffrage[73]... хто ходить у широконосих черевиках на низьких "обцасах"... хто має "бубі-

фризуру", хто носить олівці на грудній кишені — той, ясно, мусить робити широкі, недбалі кроки, мусить мати кантовисті рухи і стояти з руками в кишенях, широко, по-мужеськи, розставивши ноги.

Тільки ті круглі, як у квітки, очі, з неприродно великими чоловічками, тільки той короткий, збиточно втятий носик з недискретними тунелями ніяк не хочуть гармонізувати з цією позою на вчену і на ділову особу!

Оля Кентнер втішена Даркою галасливо і щиро:

— Vai de mine[74], кого я виджу? (Мала Кентнер — буковинка з крови й кости).

При цім привітанні обходиться без поцілунків і обіймів. Хоч Дарка розпростерла була рамена, якби хотіла здушити в них "малу" Олю Кентнер, але та вислизнула і стиснула тільки Дарці руку сильно, по-спортовому. Ми — сучасні, ділові дівчата — чхаємо на сентименти!

На стіл приходить ще одна склянка чаю, ще одна ложечка, ще одна підставка, а потім багато... багато... питань. Нараз Оля кидає, здавалось би, оттаке звичайне питання:

— Варе[75], чи то правда, що ти за першим разом здала матуру? — і Дарка ніяковіє. Такі плітки про неї — це, як кажуть у нас, на Буковині, "жаден" комплімент. Навпаки! Матуру ж при сприятливім складі іспитової комісії можна в Румунії так само купити, як ступінь "доктора" чи посвідку на умовно недужого, але в цій трансакції обов'язують теж якісь форми. За першим разом, хоч би згори оплачену, здають матуру тільки, нікуди правди діти, підозрілі типи, які зараз після неї дістають посади при "Сіґуранці".

Властиво — це нахабство розсівати щось подібне про Дарку! Адже двічі сідала до матури — вона має докази на це. Крім того (зрештою всі учні й учениці бувшої української гімназії перейшли те саме), заки добилась до тої матури, мусіла перекидатись з гімназії до гімназії, з міста до міста, бо всюди "не було місця" для таких, як вона. Стара історія!

— А най то качка копне! — запалює папіроску Оля Кентнер, як би не хотіла торкатись того, що вже пропало. — Говорім про що інше!

Оля пересуває зубами папіроску в один кінець уст, а другим насвистує козир з останнього тижня: "Ist die Banane krumm, oder nicht?"[76]

Ми, сучасні дівчата, вміємо не тільки свистати, але й не з одного в житті посвистувати собі. Ми, сучасні… Досить! Дарка направду не знала, що ті "без матури" не перейшли так легко до денного порядку над своїм станом, як це здавалося збоку.

Оля перша починає із зовсім іншої бочки. Дарка своєчасно приїхала до Чернівців.

— Слово чести! Тепер, чоловіче, після скасування стану облоги запульсує нове життя на нашій Зеленій! То останній ідіотизм — припускати, що уряд (Оля каже "правительство") пішов на уступки тільки зі страху перед непевною вигрою у цих виборах, що мають відбутися в січні чи лютім, хоч — Оля струшує недбало мізинним пальцем попіл з папіроски — цараністи[77] мобілізують дуже сильну контрурядову виборчу кампанію. Але це не те… тут заграниця ткнула свого носа в меншиннєву політику Румунії![78]

Слова "Ліґа Націй", "Антанта", "Лойд Джордж" мигають в Олиних устах, як кольорові, дугасті кулі в руках циркового жонґлера. Дарка просто не пізнає малої Олі Кентнер, що у четвертій класі плюнула була на Ориську Підгірську.

"Холерно файно", що Дарка саме сьогодні приїхала. Сьогодні ж перші студентські сходини. Перші від дев'ятьох місяців. Наші в реґаті поняття не мають про те, що то значить жити в стані облоги.

"Ist die Banane krumm, oder nicht?.. "

Дарка перекладає білизну з валізи у шухляду в комоді. Старанно, з любов'ю випростовує власноручні гапти на сорочках. У кожну з тих робіток вплетена нитка часу, що, заворожена голкою, зберегла свою свіжість і запах.

Чиста, запашна білизна — це щось більше, як гігієнічна складова частина нашого одягу. Це щось, про що мріють вояки на фронті, щось, що нагадує сиротам маму, щось, що усвідомлює жінкам їх властиве призначення.

— Не знаєш, котра з наших товаришок уже віддалася? — питається Дарка у логічному зв'язку зі своїм вражінням.

— Я не цікавлюся цими справами занадто. Здається мені, що одна Міці "переспацерувалася" під вінець… А ти, Дарко, маєш якого "штанятника"?

Дарка з комічною повагою притакує головою.

— Направду? — чомусь незрозуміло здивувалася Оля. — По правді скажи мені, чому ти… хочеш віддатися?

— Як то "чому"? — з черги дивується і собі Дарка.

— Ні… ти сконкретизуй мені відповідь… Адже студіюєш… будеш колись мати свій власний хліб… я думаю, посаду… пощо ж тобі причепихвоста?

Дарка задумується. Питання поставлене занадто гострим кінцем. А втім — це свята правда, що можна мешкати десять літ в одній кам'яниці і не знати, на який колір вона помальована. Таке й з цим "чому"? Ніби чому має заміж іти за Стефка Підгірського?

— Видиш, мені здається… ні, напевно, так є… головно тому, що я хотіла б колись мати дитину… свою власну дитину. Я вже такого ґатунку дерево, що або родить, або всихає…

Оля висуває долішню губу в ґримасу, що надає її обличчю дуже легковажний вираз.

— Нагадуєш мені собою німецьку корову, вибач за слово.

— Чому саме "німецьку" корову, Ольго?

— Бо я бачила в Молдавії, як шваби визначують на пасовиську по кілька метрів квадратових кожній корові, прив'язують її до гака, що ледве вистає з землі і "розмалюй" собі: довкола море трав і квітів, а дурна корова тупцює безнастанно на своїх кількох метрах. Світ повний прекрасних, великих можливостей, і я не можу зрозуміти, як сучасна жінка може це широке поле міняти за загороду з телятком.

— Ах, якби ти знала, який милий вираз очей мають малі телятка! Розцілувати можна їх. А діти… це ще щось приємніше, як малі телятка…

Оля Кентнер знизує раменами: що за примітивізм життєвої програми!

Коло восьмої Дарка й Оля виходять на студентські сходини. Пані не наказує, як колись бувало, "не волочитись вулицями", а урочисто, з підкресленням "ваги моменту", вручає Дарці ключ від сінешніх дверей. Повнолітні мають свій розум і своє право.

II

З Руської, тепер уже "Римської" (нарешті Рим і Крим віднайшли себе!) через ринок пірнули дівчата в Панську. При цій репрезентативній вулиці буковинської столиці примістились в якійсь суперечности найелегантніші салони жіночих мод і найбагатші книгарні.

Вулиця пливла ліниво у свіжому, нарошеному холоді проосіннього вечора. Десь за містом, на чагрівських полях, де асфальт не давить до землі грудей, дихає вона в цю годину сизими, пухкими мряками.

Вгорі за ґратами електричних дротів і антен крешуть іскри зорі. Від дальніх зір невидними хвилями спливає неспокій на землю і очманює людей. Вулиця змійковато міниться східними, крикливими кольорами. Хвилюється причаєно. На Дарку теж починає переходити оте приємне для нервів хвилювання від червоного кольору рекламових світел і ритмічного пульсування людської маси. Дарка думає: "Яку велику помилку роблять поети, називаючи вуличну юрбу бездушною! Скільки ж замаскованих пристрастей, гону до пригод, туги за незвичайним, скільки підступу, чеснот і гріха ховається під ослоною ночі і шмінки!"

Направду, Чернівці мають в собі щось більше зі Сходу, наче східноєвропейський час! Славні географи з розумними окулярами на носі навіть не припускають, який двобій між Сходом і Заходом іде на цім клаптику землі. Яка шалена конкуренція панує тут між косметиками з Парижа і Стамбула!

Дарка під свіжим враженням зустрічі з Чернівцями повна розспіваної свідомости свого прив'язання до "коханих Чернівців". І як це буває в кожному коханні, — любимо найсильніше за найбільший гріх (вибачте нам, усі правовірні), вона любить оце місто за його міжнародний характер.

Що ж! Повоєнна людина навчилась обходитись без гроша, без вигоди, без емеритального забезпечення, але тяжко їй обійтись без романтики. Так воно вже якось є. А це ж романтика: вийти собі ввечір на Панську, вплестись у барвистий хоровод, почувати себе якоюсь частинкою цього напарфумованого колективу, бачити довкола себе типи різних рас, ловити звуки бодай п'яти мов і... мати ту ілюзію, що проходжуєшся вулицями Касабланки[79].

Після мозаїки на Панській — вулиця Петровича видається тихим, сірим чоловічком. Але цей тихий, сірий чоловічок має душу: Народний Дім. Це одно велике, кам'яне (але яке чутке) серце, до якого збігаються артерії цілого українського життя на Буковині. Народний Дім при вулиці Петровича — це історія буковинської України.

У тих всенародних мурах примістили свої вивіски всі товариства й установи буковинських батьків і дітей. Найзавзятіших ідеологічних ворогів ділив не раз у Народнім Домі тільки вузенький коридорчик. І тоді, коли перед лицем світа ті люди не признавали один одного і кидали друкованим каменем у свої голови, як комірники Народного Дому, вони позичали собі взаємно по-сусідськи мітли і цукор. (Так і

надзвонює в ухо гекзаметр: "Будеш колись в Чернівцях, шукай там Народного Дому").

Оля відчинила двері до "малої" зали, Дарка, як "homo novus"[80], ступила за нею. Зразу за клубистими сувоями диму, за миготливими рухами людських голів і рук, за гамором вона не бачить і не чує нічого виразно. Спроквола вилонюється з цього хаосу передовсім стіна. Може, тому, що нерухома і німа. На ній високо, під стелею, трохи пролинялий, та ще імпозантний, великий жовто-блакитний прапор. Під ним — у формі щита, як символу оборони — велика знимка живих і мертвих членів студентської корпорації "Січ" (козацтво кажеться), а ще нижче (Дарка бачить тільки до половини, бо народ заслонює плечима) — дві вислужені шаблі навхрест і емблеми товариства.

На кріслах, столах, побамкуючи ногами, на футринах вікон, по кутах — сидять, стоять, курять, спльовують на "ніби", поштовхують себе ліктями, спорять між собою і сміються студенти. Дівчата сидять обарінком осторонь і шепчуть щось між собою. Тільки кілька з них замішалося в гурт товаришів. Ті перекрикують хлопців.

Від шепоту, сміху, крику, скрипу підлоги і пересуваних крісел в ухах дзвенить. Поодинокі слова пропадають, розбиваються на атоми звуків так, що їх вловити вже не можна.

Дарка йде з середини зали і припирається до стіни, провіривши попереду, чи ця не пускає фарби. Не почуває себе усамітнена, хоч поки що ще ніхто зі знайомих не підійшов до неї. Та тих знайомих майже і не бачить на залі. Зате її цілу починає осотувати миле почуття безпеки (хоч нізвідки нема загрози), що так часто сповняє нас, навіть без порозуміння з

нашою свідомістю, тоді, коли ми знаходимося в сильному перстні своїх однодумців.

Дарка чує, як щось в її нутрі розпайковує її на частинки, як частинки, як кожна така частинка виділюється від неї і пристає до когось з цих незнайомих, а таких близьких людей. Любов до свого народу така природна в людині, як половий гін. Ніхто не знає, як це солодко після кількох років примусової мандрівки по реґаті стояти собі під стіною в "малій" залі Народного Дому і відчувати в жилах гарячу свідомість, що за кожним новим клацом клямки входить до гурту хтось "свій", якийсь брат…

А ввесь цей збір людей — це ми, студенти! Ви знаєте, хто це студенти? Це ті, що вміють бунтуватись для самої насолоди бунту! Це ті, що сміються з перестарілих правд і поліції! Це ті, що мають відвагу критикувати законами освячений суспільний лад. Це ті, що штовхають поступ уперед! Це ті, що вміють кохати до загину і покидати без сліз!

Це ми — студенти! Будівничі нового ладу! Носії нових, сміливих ідей! Пробоєвики в хащах консерватизму!

Коли хочете знати, то наш стан кращий від лицарського: ми вступаємо в нього напровесні своєї молодости, а покидаємо, заки ще життя встигло поробити нас занадто розсудливими. Тому ми — молоді, безумні, одчайдушні! Ми — студенти!!!

— Сервус, Дарко!

— Наталко!!

Дві руки сердечно стискають одна одну, а потім ще одним заворотом відшукуються і прилягаються взаємно, мов би збагнути хотіли, чи не підміняв хто котру з них за ті довгі роки.

Ні, ті самі, що колись: Наталка Оріховська і Дарка Попович. Вогка Наталчина рука аж парує гарячкою, її сірий, тонкий ніс прибрав таку характеристичну для сухітників гачкувату форму, але тут це не змінює нічого. Наталка Оріховська ніколи не була для Дарки живою, реальною людиною, а тільки символом.

Напровесні життя людини буває така благословенна пора, коли кожне кинене зерно приймається в душі. Знайомство Дарки з Наталкою припало власне на ту пору.

Наталка Оріховська за кожним разом, як збирається їй на кашель, скоренько прикладає хустину до уст. Ця уважлива її обережність до здорових зворушує Дарку.

— В нас на хемії дуже погано уладжені діґесторії…

Пояснення чи виправдання? Одно і друге зайве, бо Дарка від Лідки Дутки знає, що Наталка Оріховська догоряє на туберкульоз.

— Що ти студіюєш?

— Я? Історію і, як побічний предмет, — французьку.

— Дивуюсь тобі, — не повертаючи в бік Дарки голови, каже спокійно, однобарвно Наталка.

Дарці досить цього.

— Так тішуся, що я знову між вами всіма… Уяви собі: сьогодні приїхала і відразу попала на сходини… — важко Дарці спромогтись на стриману поведінку навіть у відношенні до "символу".

— Такі сходини, як оці, — блеф.

— Ні?.. Чому? — боляче вражена такою терпкою увагою Дарка.

Наталка Оріховська не має звички квапитись з відповідями. В гімназії була така саміська. "З Наталкою Оріховською, — думає Дарка, — як з променями Рентґена. Тих, що на короткий час піддають їх діянню, лікують. А ті, що постійно перебувають у полі їх впливу, затруюються ними або вмирають від рака". О Господи, Дарка відчуває тільки те, що нарешті вона між своїми, що цей гомін, і ця солодка свідомість безпеки, і цей брак чистого повітря, що це все — від них. Про все інше Дарка поки що не хоче чути, не хоче думати.

— Дарко, — надтягає звідкись Оля Кентнер з якимсь старшавим вже студентом, — цей тип має відвагу твердити, що ти з ним близько знайома.

Ні! Звідки? Дарка, здається, перший раз бачить цього трохи лисавого типа з прищуленими у сміху очима і політурованими нігтями.

Тільки справжня жінка у своєму нахилі до дрібничковости може за першим поглядом рівняти вираз очей з політурою на нігтях!

— Це хіба якась помилка, — борониться сміхом перед таким нападом Дарка.

Коко Мірош робить на Дарку враження чоловічка, який вродився на те, щоб бути студентом "гоноріс кавза"[81]. Для його ґатунку людей "студентський стан" — це еліксир молодости. Такі зберігають свій молодечий зверхній вигляд,

життєрадісність, змисл гумору та гостроту дотепу, як довго є студентами. У сорок п'ятому році як студенти, вони ще розгукані, ніби молоді лошаки, а у трицятці, вирвані з цього середовища, — пригасають зовсім.

— Ні, Дарко Попович, — кланяється елеґантно Коко Мірош, — ми з вами справді дуже близькі. Дозволь, — звертається ввічливо до Олі Кентнер, — що я в чотири очі пригадаю панні Дарці обставину, серед якої я мав приємність пізнати її.

— Не блазуй, Коку! — погрожує йому ще панібратно Оля.

— Ви з Веренчанки, Дарко Попович?

— І що з того?

— Я раз у свому житті був у Веренчанці. Празник, іменини чи щось подібне відбувалося тоді в о. Підгірського. Досить того, що ціле товариство, скільки нас там було, вибралося городами до ставу. Зайшовши знечев'я, ми сполошили дві дівчинки, дев'яти-десятилітні, зовсім голенькі, які плюскались у ставі при березі. Діти співкотіли, схопили свої сороченята і повтікали. Одною з тих дівчаток, навіть не важтесь перечити мені, Дарко Попович, були, власне… ви. Я сказав собі тоді в дусі, що пес нехай буде моє ім'я, як з тої рудавенької дівчинки, такою видались ви мені, не розів'ється колись жінка, що буде гріху варта. Розуміється, якби не мала Кентнер, то я не пізнав би вас. Все ж мусите признати деяку пруживість моїй пам'яті, коли на звук вашого імені я пригадав собі зараз Веренчанку.

— Ви цинічні, Мірош. Моя пам'ять не така еластична, як ваша.

— Без компліментів, Дарко Попович. А щодо вашої пам'яти, то я застарий виґа, щоб повірити, що ви собі не пригадуєте того інциденту. Дівчатка в тім віці вже добре пам'ятають.

Дарка задумується: чи не цікавіші були б балачки з людьми, з якими вперше в житті зустрічаємося.

— Скажіть мені, Мірош, чого ви, властиво, хочете від мене? Чей же ви не познайомились зі мною на те тільки, щоб пригадати мені той неприємний інцидент, який, направду, я давно забула? Боюся, чи ви не на фальшивій дорозі.

Коко Мірош не зводить з Дарчиних чоловічків свого гострого погляду:

— Чи у вас… до всіх мужчин… такий безполовий тон, Дарко Попович?

— Здебільша. Я — "тяжка кавалерія", Мірош.

— Автореклама, Дарко Попович, ще й перестарілою методою. Ви не образились, Дарко Попович?

— Прикро мені, що мушу вас розчарувати. Чекаю відповіді на своє питання.

— Пардон! Ви питалися, чого я від вас хочу… Від вас… нічого. Я, власне, хотів запропонувати вам свої послуги… Може, трапиться таке, що треба буде вам партнера на файф, до театру, до бріджа, на совги… на лещата… я служу вам своєю особою. Не робіть таких гарних, здивованих очей, Дарко Попович! Від десятьох років я не роблю нічого іншого, як… впроваджую своїх гарних товаришок у світ. "Перевізник гарних дам"… з подібним наголовком є десь новела у Пітіґрілі[82]… І

можете мені вірити, що маю щасливу руку… Вам, Дарко Попович, з особливою насолодою служитиму. Диспонуйте мною, як власною кишенею.

— Добре, Мірош. Роблю перший ужиток зі своєї влади: залишіть мене саму, хочу розглянутись по людях.

— Наказ! При виході чекатиму на вас і на малу Кентнер. Дарка думає услід за Коком Мірошем: "Інтеліґентний блазень буває цікавіший від філософа".

Ґиньо Іванчук, не виймаючи своєї англійської[83] (на "Австрія-пляцу" — по п'ятнадцять леїв штука), хитає Дарці головою з протилежного кінця зали.

Іванчук з глумливо-поблажливою посмішечкою "старшого студента" нахабно розглядає якусь "новичку". Дарці добре знайомий цей тип визискувачів і самозванців, які в кожній студентській громаді "а пріорі" загарбують для себе всі права, звалюючи всі обов'язки на своїх молодших, менше поворотних товаришів.

"Ми, старші студенти", — звичайно починають вони кожному свою промову так, якби хотіли тим сказати: "Ми, заслужені, воєнні ветерани", або: "Ми — стара война"…

"Ми, старші студенти, безліч способів маємо на те, щоб обдерти своїх молодших товаришів з харчових запасів, щоб виполоти з їх сердець перші пагінці Ероса (хіба що молодші товариші хочуть відкупитись від нас, тоді лояльно залишаємо у спокою їх і предмет їх зеленого кохання), щоб зі зручністю дикого кота вискочити завсіди на такий щабель студентської єрархії, звідки можна наказувати, хапати допомоги і видирати

собі почесті". Дивне й те, що про аванс на "старшого студента" не завсіди рішає вік чи роки студій.

"Старший студент" Ґиньо Іванчук щойно минулого року здав матуру. Він тільки тому пішов на цю уступку (!) супроти батьків, як оповідала Ліда Дарці, що мама загрозила, що "щось зробить собі", як він не змудріє і "не зробить", нарешті, тої матури. Тоді Ґиньо зрезиґновано вибрав матуру. За неї вже заздалегідь заплатили вдвоє і втроє більше, ніж коштував бакшиш на неї. Треба було тільки для формальности раз зголоситись за нею у провінціяльнім містечку Молдавії перед феріями і раз в зимовім речинці і — "die Sache erledigt"[84], як кажуть на Буковині.

Заковика була в тім, що Ґиньо Іванчук не хотів купованої матури в молдавськім містечку, а хотів складати її законно і в Чернівцях. Одне і друге було до того ступеня неможливе, що сама вимога чогось такого кидала непевне світло на особу Ґиня Іванчука. Такий уже той Ґиньо Іванчук, такий саміський сьогодні, як був тому вісім років, коли тато віз його зв'язаного на фіякрі підписувати заяву лояльности для нового управителя гімназії — румуна.

"І яке це дивне, — думає Дарка, — тоді він видався нам усім героєм, а тепер цей сам Ґиньо, з цими самими життєвими засадами, з цією самою непримирною поставою до життєвого мусу, видається чомусь в найкращому випадку Дон Кіхотом, якого не беремо поважно. Хоч єдине його чудацтво — це те, що він один з-поміж нас усіх залишився вірним собі і тим "фатаморґанним" ідеалам, що колись спалювали нас..." Дивуватися, що ми своїми змислами не годні схопити обороту землі тоді, як ми не помічаємо руху, яким життя пригинає нас з висот до своїх повсякденних вимог. "А пречінь, — ворушиться в Дарчинім серці спогад, як легіт, — оцей самий веснянкуватий, з рудими бокобородами, з набік перекривленою краваткою,

зарозуміло недбалий Іванчук — це втілення наших найкращих поривів, нашої янгольської віри. Адже цей Іванчук — це мої чотирнадцять літ..."

І раптово хочеться Дарці першій підійти до нього і кріпко-кріпко стиснути його рудаву, веснянкувату руку.

Хтось знечев'я почав сильно товкти кулаком об стіл, і Дарка зупинилася на місці.

Починалася головна програма сходин — промови. Хтось з пошани до урочистої хвилини (висунули вже стіл на середину зали, поставили карафку з водою на ньому) зіскочив з футрини вікна і підійшов ближче до стола. Хтось інший зітхнувши благословенно, зайняв те вигідне місце. Голова корпорації і проводир студентства Аркадій Козачок сперся одним кулаком об стіл. Кулак на столі, сувора лінія уст і брів, самовпевнена постава "голови" — все це складалося на гарний, живий образ молодого проводиря. Тільки його богохульно гарне лице не гармоніювало ні з його поставою, ні з повагою хвилини.

Надмірна краса в житті мужчини може бути такою самою завадою, як надмірний брак її в житті жінки.

Почали з усіх сторін накликувати до спокою, а це знову підсилило гамір. Посипались пшикання. Молодші почали напирати на стіл. Старші студенти з образливою чемністю уступали їм дорогу. ("Але ж прошу, пане-товаришу, прошу!").

Навпроти Дарки, по той бік стола, станув якийсь русявий, анемічний хлопчина, ввесь у напруженому вижиданні. Дарка бачила, як до нього звернувся хтось з запитом і як він нетерпеливо, не відповідаючи, відмахувався руками. Його на

синьо підбиті очі, його уста, ціла його постава зосередилась на Аркадієві Козачкові.

— Товаришки і товариші! — почав молодий проводир свою промову спокійним, але незвичайно виразним, якби різьбленим голосом, — після дев'ятьох місяців примусової перерви ми знову починаємо свою працю. Починаємо її серед сприятливіших умовин. Не дуримо себе занадто великими надіями ані не дамо осліпливими обіцянками приспати своєї чуйности, чуйности, яку завжди у відношенні до ворога треба мати. Timeo Danaos et dona ferentes![85]

(Аркадій, як кожний буковинець, будував речення на німецький лад, так, що присудок ставив на кінці).

Залопотіли "брава". Аркадій махнув рукою, мовляв, "нема ще за що", і продовжував:

— Ми, українське студентство Буковини, вміли гідно всі репресії уряду супроти нас перенести, і ми в найскрутніших для нас хвилинах нічого в уряду просити не ходили. Та коли ззовні полегші приходять, коли уряд під загрозою небезпеки для своїх власних інтересів сам на уступки йде, то ми зуміємо цю ситуацію на "сто процент" для своїх цілей використати. Ми це зуміємо! Я взиваю всіх товаришів і товаришок до праці і остерігаю водночас: майтеся всі на увазі, бо гідра не спить, а тільки причаїлася!

— Браво! Во!! О!! Славно! Славно!! — посипалося таким рясним дощем, що аж порох знявся. Коло Дарки якийсь незнайомий студент, замість бити в долоні, вимахував смішно обома руками собі над головою.

Аркадій Козачок давав знак рукою, але оплески не вгавали. Молоді люди, які дев'ять місяців не мали змоги покричати собі громадно, тепер збивали галас для атавістичної приємности руху й крику. Людська душа, як земля, складається з тисячі шарів, формованих не одним віком, а століттями.

Та проводир був замолодий, щоб зрозуміти інстинктивні потреби своїх ровесників, які не були головою організації і не провадили зборами. Він нетерпеливо стягнув брови і почав говорити всуміш з галасом. Тоді почало втихати. Ще кілька. Ще два. Ще один оплеск і — "позір".

Бесідник змінив напрямні своєї промови. Від зазиву, який мав на меті з'єднати собі їх і розпалити, він перейшов до планів реальної праці, яку він намітив для товаришок і товаришів. (Хоч, правда, товаришки, що творять автономну одиницю при корпорації, дістануть подібні вказівки своєї праці від проводу секції). Він спокійно вийняв записник, перекарткував його, а знайшовши потрібне, зупинився на ньому. В іншому випадку таке недовір'я до своєї пам'яті розхолодило б вражіння від гарячого вступу. Цим разом було навпаки. Ця обставина надала ще більшої ваги словам і намірам бесідника. Було ясно, що Козачок думок не сіяв на вітер ані не знаходив їх у красномовному запалі. Тут, в записнику, був із математичною точністю накреслений план праці на цілий рік, себто в той час, як студентство байдикувало, провід думав і укладав плани...

— А тепер перейдемо до конкретних фактів, — сказав Аркадій Козачок і запитався товаришок і товаришів, чи їм відомо, що на дванадцяти абсольвентів-українців цього року в Чернівцях, до їх організації вписалося тільки двоє.

— Що? Хто? Де? Що? — заскрекотали коло Дарки. Ззаду наднеслась вістка, що один з тих двох — це анемічний русявий хлопчина проти Дарки. Литвин? Так! Теофіль Литвин

називається. Шиї всіх витяглись у сторону Теофіля Литвина. Русявий, почервонівши важко, розгублено ловив щось устами. Дарці стало жаль товариша Литвина. Він робив враження хлопчика, якого силують декламувати перед гостями.

— Цих дванадцять абсольвентів (хтось допитувався Дарки за плечима за прізвищем того другого юнака), — продовжував Аркадій голосом, — це перший випуск чисто румунських чернівецьких гімназій. Два з них записалося до "Січі", а сім (сім! — стукнув голова олівцем до стола) опинилося в румунських організаціях! Хай цей факт буде грізним менто для тих всіх товаришів і товаришок, що в цьому році стануть до праці над національним освіченням середньошкільної молоді.

З черги торкнувся голова проблеми міщанства. Цей преважний елемент, розсипаний по чотирьох чернівецьких передмістях, в останньому часі жахливо підпав під денаціоналізаційні впливи сусідів. Скупі, дуже обережні в тактиці (в залі багатомовне, веселе бурмотіння) спроби нашого старшого громадянства нав'язати який-небудь контакт з міщанством, головно з Манастириськами і Клокучками, не дали ніякого висліду. Опортуністичний підхід до справи там, де треба смілого й одвертого виступу, згори виключив всяку можливість успіху. Ми, буковинські корпоранти, на яких лежить почесний обов'язок продовжувати традицію наших славних предків, ми, що на свому прапорі маємо золотими буквами виписане "честь народу й козацтва", тепер трохи "май" інакше візьмемося до громадянської праці. В найближчих днях у нашій корпорації відбудеться урочисте свято призначення юнаків-фухсів на козаків. По козацькім іспиті, згідно з традицією, після присяги відбудеться бенкет. По забаві — козацтво, до праці! Народ чекає нас. Готові на його поклик — ідемо!

Кінець промови був ефектний. Аркадій Козачок викинув руку вперед, ніби булаву, і на хвилину застиг у тій позі. І знову збилась радісна курява оплесків. Дарка, яка саме в тій часинці намірялася витерти носа, блискавично всунула хустину під паху і так била "браво", аж долоні напучнявіли. "Старший" постояв ще достойно хвилину при столі, а потім повагом, не кваплячись, відступив від нього. Тоді на середині зали зчинився рух. Хтось напирав на хвилю людських плечей у напрямі стола. Нерадо розступаючись, "зала" обертала голови поза себе: хто? чого?

Стягнувши голову в рамена так, що вона, як на рисунку в дітей, виростала просто з кадовба, товариш Зазуля Микита правцював до стола. "Слухайте! Гей, слухайте там!! Товариш Микита Зазуля просить голосу!"

— Не дати говорити! Нема ніякого голосу! Не дати говорити!!

Сипнулись з кількох сторін нараз протести, які, по правді сказати, звучали досить весело. Студентський народ був уже легко п'яний від почуття власної важливости, і йому хотілося, щоб Зазуля почав говорити, щоб хтось з його однодумців станув в обороні Зазулиного світогляду, щоб врешті… ех, щоб можна було трохи наглядніше виявити свою готовність до боротьби. Та голосу просив Зазуля, і треба було з принципу, хоч би зі шкодою для власної приємности, протестувати проти цього.

— Не дати говорити! Не дати!!

Голова стукнув олівцем до стола:

— Спокій там! Товариш Зазуля має голос!

Товариш Микита Зазуля, присадкуватий, з атлетично розвиненими раменами парубок, засунув руки в кишені від штанів і чекав аж зала успокоїться. По його квадратовому, густо поприщеному лиці грала ледве схопна, задоволена усмішечка.

— Гов! Чекайте, товариство, — загудів врешті сильним, як голос підземних ковалів, басом, — похрипнете зовсім і не зможете кричати тоді, як я зачну говорити! Га? Може, як на початок, то досить. Тепер дайте мені сказати дві слові… я буду відпочивати, а ви будете кричати… а як змучитеся, тоді я знову скажу дві слові. Га?

В залі зробилося зовсім весело. Хто тупав ногами, хто свистав для кращого настрою. Тоді Аркадій Козачок, збитий з пантелику, з усієї сили вдарив якимсь бляшаним предметом по столі:

— Спокій! Що це має значити? Товариш Зазуля має голос!

— Дякую, — звернувся в сторону Аркадія Козачка Зазуля, а потім, повівши декілька разів по бороді рукою, почав нарешті:

— Товариство! Наш старший, Аркадій Козачок, познайомив нас з планами праці, яку він у своїй бистроумности упланував.

— Ти, не так квітисто! — гукнув хтось погрозливо.

Зазуля роблено здивованим лицем подивився довкола себе: чи він сказав щось недоречне, висловлюючи свій подив до великого ума голови товариства?

— Конкретно! — буркнув хтось недобре.

Зазуля, по-театральному піднявши брови вгору, буцімто думаючи сильно, врешті почав від самої "конкретної" справи, від тої паради товариства, яку заповів голова.

— Дозволю собі назвати це ґротескою. Сьогодні, в добі великих соціяльних перебудов, в добі кардинальної переоцінки всіх цінностей, в добі, яка вилонює з себе нові права для людини, — середньовічна парада з лисячими хвостами і ґлянцпапером вичищеними шаблями мусить видаватись ґротескою!

Останнє слово товариш Зазуля викричав вже з себе, бо зала тряслась ціла від тупоту. Зазуля піднявся на пальці, як би хотів ще про щось умовитись, але, зміркувавши, що не перекричить зали, спокійно прибрав позу, як на "спочинь". Адже було умовлено, що за той час, як опозиція буде кричати, він має відпочивати. Постава Зазулі трохи збентежила залу. Остаточно можна було дозволити товаришеві Зазулі грати ролю блазня, але дати себе втягнути в ту комедію? Тупоти втихали, а товариш Козачок звернувся різко до Зазулі:

— Як не будете говорити поважно, відберу вам слово…

— Ще хвилиночку уваги, панове, товариство! Мені і без вашого тупоту товариш Козачок відбере голос. Шкода ваших грудей. А ви не вірте, що мені тому не дають прийти до слова, бо плету дурниці. Чесне слово, що чи помиляєтесь, коли так думаєте… Можу вас згори запевнити, що чим розумніше говоритиму, тим ви дужче кричатимете… Видите… я ще не сказав нічого мудрого, а ви вже знову кричите… Га? Чи маю знову відпочити собі…

— Дайте йому виговоритись! Гей там! Забавимося трохи! — сипнув хтось під гумор.

В залі зробилося весело. Зазуля похмурнів. На противника, що тупав ногами спересердя, він мав свою маску блазня. На сміх маси досі ще не винайшли охоронної маски, тому треба з нею бути дуже обережним.

— Говоріть, Зазуля, маєте голос! — визивно кинув в його сторону Козачок. Зала насторожилась, сподіваючись чогось веселого.

Тоді Зазуля, переморгнувшись з кимось із своїх однодумців в залі, з кумедною безрадністю розвів руками і сказав фальшивим, наколеним іронією і тріюмфом голосом:

— Дуже вибачте, товариство, що не скажу нічого веселого, але — я скінчив. — Всадивши голову в рамена, він, підсміхаючись, поплентався в кут, з якого вийшов.

З різних місць зали вихопилися три чи чотири пискливі, палкі оплески. Відразу стало ясно, що виступ Зазулі і спілки мав чисто демонстраційний характер.

— Геть з Москвою та її експозитурою! — крикнув хтось тонким голосом за Зазулею, але цей вигук не знайшов відгомону. Вичувалося в повітрі немило-смішну ситуацію.

Зараз з'явився біля стола Ґиньо Іванчук, вимахуючи високо понад головою аркушем записаного паперу. "Увага! Увага там! Відчитуватимуть резолюції!"

Хтось підсунув Іванчукові крісло, і він палав на ньому своєю червоною чуприною, ніби квіт шафрану.

Слова на білім папері були вогнисті, прерозумні і безапеляційні.

Рвонулись оплески, але їх скоро проковтнули бунтівні й безоглядні тони революційної пісні, яка не хотіла нікому уступати, нікого боятись, а гатила весняною повінню направці, почерез всі заборони і закази.

Хтось розсудливий кинувся примикати відчинені вікна. Та ж там, кілька метрів від мурів Народного Дому, на кожному квадраті хідникової плити, чигає "Сіґуранца", воєнні суди і законом освячене насильство.

Май, Боже, у своїй опіці цих молодих й безумних!

А пісня революціонерів розгорівалася. Набухала вогнем, що від нього займались глибоким багром лиця і набрякли фіолетом жили на шиях. Товариш Литвин, абсольвент румунської гімназії, не знаючи ні слів, ні мелодії пісні, кричав щосили в її ритм. Зникли його анемічною синню обведені очі, сховались уста, а видніла тільки червона, свіжа, як у малого котика, усна яма. Товариш Зазуля не переставав усміхатись, хоч його однодумці були приписово насуплені. Він сам поводився, як глядач на веселім видовищі, за яке заплатив білет і з якого він зовсім задоволений. Та тепер ніхто не звертав уваги на його визивну поведінку. Що значив Зазуля разом із своєю ідеологією в порівнянні з солодким риском забороненого революційного гимну?

— Провокація!.. Не датися спровокувати!!! — кричав хтось розпачливо, але хто б тепер звертав увагу на якісь перестороги! Навпаки. Від цього жалюгідного наклику ще вище, ще зухваліше піднялись гриви голосів.

Прорвалась довго назбирана гать, і тепер не було стриму молодим грудям. Дарка теж співала так голосно і відважно, як усі. Перший і чи не єдиний раз у свому житті вона забула, що

вона не музикальна і, пірвана хвилею, кричала в ритм пісні так само, як товариш Литвин. Було щось несамовито гарне в тім безумстві і невгамовній збірній волі розсадити власні груди та мури Народного Дому.

На Дарку найшло таке гарне у своїй напрузі почуття небезпеки, а в парі з тим таке сильне почування органічної єдности з рештою в залі, що їй, із природи готовій до пожертв, хотілося серце своє жертвувати за їх… за її… за чиюсь там правду. Коли опам'яталась, була повна вдячности для всіх довкола. Давно-давно не зазнала такого схвилювання.

Бухарест цього не дав би їй. Навіть нема що казати…

— Одного щиро завидую вам, Дарко Попович, — сказав Мірош, коли вони опинились на вулиці.

— Чого?

— Хисту так глибоко захоплюватись і переживати. Я обсервував вас під час співу. Ви цілі горіли…

Дарка зітхнула:

— Я вже така, що не вмію розмінюватись на дрібні… і це колись принесе мені якесь нещастя. Ви можете сміятись з мене, але я не раз не можу погамуватися від радости, що… просто, що живу. Знаєте, Мірош, життя — це страшенно цікавий процес.

Оля Кентнер пхекнула під носом:

— Теж джерело вдоволення!

Коко Мірош (держав обидві дівчини попід руку) скрутив праворуч, підвів дівчат під світло, уважно заглянув в Дарчине лице і не сказав ні слова.

Всі троє вибухли сміхом, кожне з іншої причини.

На розі Панської в "Європейській" грала музика. Нерви після недавньої гарячої купелі були особливо чуткі на неї.

— Може вступимо? — напів поважно запропонував Коко.

— Ти вдурів? — спитала Оля.

Проте всі пристали біля зажовтеного вікна і слухали. Оркестра грала так звану "легку пісеньку" про тугу, кохання і жагу. Скрипка так боляче ридала, що насправді можна було повірити, що кохання і жага — це дві найважніші справи у світі.

— Гарна музика, — шепнула заслухано Дарка.

— Легка… для пересічної публіки. Щойно від одинадцятої починаються тут концерти, — відозвався Мірош без думки вразити Дарку. Дарка подумала собі, що з музикою, як з літературою: багато людей воліє легкі романи від поважних творів, а соромляться признатись до цього.

— Як Данилюк відійде, то не знаю, чи зможуть вони давати концерти, — додав ще Мірош, а Оля запитала на додаток:

— Куди він іде?

— По першім від'їжджає до Відня.

Це було все. Щось упало з висот на землю, ніби вигасла зоря і стануло навпоперек Дарчиної дороги. Не зачепило її, не зранило і не буде боліти, але вже заважає. Луска з серця яблука теж не болить між зубами, а проте стерпіти її не можна.

Роздягаючись до вечірньої руханки, Дарка з окликом пригадала собі щось:

— Mater Dei![86] Та ж я ще додому не написала, що я втікла з Бухаресту!… Не знаю, що мої на це скажуть…

— Напиши "старим", що новий уряд буде виплачувати всі залеглі платні і цим відразу прихилиш їх серце.

Дарка, не вичувши насміху, признала в душі, що ця вістка повинна бути для батьків дійсно радісна. Але писати того вечора листа додому не було під силу. Чула, як еманує ще з неї гаряча атмосфера зборів. Схильна до самоаналізи і майже нездібна поверховно сприймати життєві явища, Дарка поволі виплекала в собі рідку людську прикмету: вміти дивитись на себе очима особи незаінтересованої.

І тепер здавала собі справу з того, що для неї особисто чомусь важнішим від того сутнього, що обговорювали на зборах (чи Козачок, часом, не позує трохи?), стало саме її індивідуальне захоплення. Впало це на неї раптовим золотим дощем так, що віддихнути не було часу. Це було щось, чого вона досі майже не переживала: до тої міри забутись в пориві захоплення, щоб аж почати прилюдно співати! Вона, що своєї немузикальности соромилась, як інші — бородавки на носі, і ніколи не могла погодитись з цією органічною хибою одного зі своїх змислів.

Ні! Це була прекрасна хвилина. Чи не скоїлося в тій хвилині з нею щось нове, ніби почула рух незнаної досі правди у своїм лоні? Чи не було так досі, що кожне захоплення, кожна хвилина екстази, кожна молитва душі мали своє джерело в чомусь чисто особистім? І раптово з'являється щось, що викидає її далеко поза орбіту її егоїстичних справ і одурманює її так, що вона на мент перестає бути собою. "Боже, — думає, мило спантеличена, — та ж могти електризуватись чимось, що не стоїть в ніякому зв'язку з нашими егоїстичними мріями, — це один із ключів до безсмертности людської душі!

В ухах бриніла якась хаотична музика. Звуки, ніби малі, світляні нетлі, налітали з усіх сторін, обсідали думки і паралізували кожний їх рух.

— In sufletul mau repit de tine...[87] — співала з серцем Ліда за дверима. На першім поверсі немилосердно плакала дитина.

Дарка, не маючи волі обігнатись від настирливих звуків хаотичної музики, поволі заснула, вколисана ними. Того вечора забула накрутити свій ручний годинник. Десь біля півночі перестало битись його металеве серце.

III

Дарка якийсь час пізніше любила покликуватись: "Це було в тому часі, як я пізнала Зою Тимішеву".

Сам акт знайомства записався чітко на тлі часу події, якій Дарка надавала особливий зміст.

"Це було в тому часі, як я пізнала Зою", — ніби з тим ментом зазначилась нова границя в Дарчиному житті.

Раз, у Бухаресті, Дарка була свідком, як один сноб сказав:

— Це приблизно було в тому часі, як я їздив зі Штравсом до Абації…

Очевидно, що в цім випадку остемпльований датою час, що мав ніби тут бути найважнішим, послужив тільки за підрядне тло до того, щоб на нім розгорнути сам факт знайомства сноба з великою музичною особистістю.

У Дарки зі Зоєю, товаришкою з романістики і жінкою "російського" танцюриста, це мало інтимніше значення.

Зустрівши Зою, Дарка якось майже рівночасно збагатилась на одне пізнання більше: в людині є чимало вроджених, тобто дідичних чи згори природою накинених нахилів, яких вона доти несвідома, доки не побачить припадком рефлексу їх у когось з-поза себе. В той припадковий спосіб, освітлені рефлексом чужої душі, люди віднаходять нагло в собі нахил до пластичного мистецтва чи любов до музики, яких вони досі не відчували, хоч носили їх у собі від першого дня свого життя.

Так само, завдяки появі Зої Тимішевої, Дарка відкрила в собі схильність до фантастичного елементу, до поетизування не настроїв, а самого щоденного життя.

Досі Дарка сама себе і всі її знайомі уважали за велику реалістку, зі здоровим господарсько-практичним змислом.

— Як в'язати собі голову, то тільки з такою, як Поповичівна, — казали не раз Дарчині товариші, що залюблені в дівчата "не для подружжя", дивились на нього, як на конечне зло, яке, як лисина, скорше чи пізніше мусить впасти на голову, і тільки вибранці охороняться перед нею (і то часто перукою!). Зою

Тимішеву пізнала Дарка на викладі професора-романіста Аврелія Анджилеску. Цей сивавий пан з безсмертним червоним гвоздиком у бутоньєрці і подиву гідною еластичністю в ході і мові був такий симпатичний і недбалий там, де йшло про шаблон порядку, що йому єдиному студенти-українці вибачали його румунство (з яким він, зрештою, ніколи не виїздив). Одне слово, професор Анджилеску належав до людей, що їх іноді кидає природа на життєвий ринок для реклами власної продукції. До того ж Дарка мала окрему причину відчувати симпатію до професора Анджилеску. Приїхавши з Бухаресту, настрашилась надобре, як довідалась між товаришами, що на семінарі французької мови нема ні одного вільного місця.

— Фреквенція і так переходить норму, — потішив її асистент Лемарк і чемно замкнув їй двері перед носом.

Дарка була в розпуці: заносилось на те, що доведеться тратити щонайменше пів року студій з цього предмету. Гарна перспектива!

— А може б, піти просити до самого професора?

— Це безнадійне, — упевнила її, мабуть, з власного досвіду, якась жидівочка. Проте Дарка "взяла на відвагу" і пішла до професора.

— Ви слов'янка чи румунка? (Ах, те її двозначне прізвище!)

— Українка.

— Я не політик, — посміхнувся свобідно професор, — по-польськи розумієте?

Дарка з практики вже знала, що в таких випадках ніколи не треба заперечувати.

— C'est bien[88]. Будете мені збирати матеріяли про Бальзака в польській мові. Ви хіба знаєте про те, що цього донжуана загнало кохання аж на "вашу" Україну… C'est bien… Прийдіть якогось четверга до мене до бібліотеки…

— Я інформував вже мадемуазель Поповіч, що фреквенція на семінарі і так вже понад норму. Нема ні одного вільного місця… — підвівся раптово з-над свого бюрка асистент Лемарк і почав шкородити плани. Дарка мала охоту роздушити його в пальцях, як влізливого комаря.

— Як то, — засміявся весело Анджилеску, — в цілім університетськім будинку не можна буде дістати ще одного крісла? З вас занадто великий песиміст, mon ami[89].

Це була насправді соломонівська розв'язка того клопітливого для Дарки питання. Ще й той суто французький легкий жест, з яким професор Анджилеску розв'язав його. Власне, про те одне крісло йшло. Дарка була вщерть наповнена вдячністю до такого любого джентльмена і постановила собі не пропустити ні одного його викладу.

На викладі Анджилеску про провансальську ритміку познайомилась Дарка зі Зоєю Тимішевою. Обговорюючи оригінальність і музичну звучність мистця "темної манери" і "рідких рим" (рімас рарас) Данієля Арно з Перігорду[90], професор замітив, що, бажаючи почути шум, брязкіт, підскоки ритму і дивний добір рим його творів, треба його твори читати голосно і в оригіналі, і для прикладу прочитав одну фразу.

— Ні чорта не розумію! — роздався зліва від Дарки приємний півголос рідною мовою. Дарка повернула голову в ту сторону, і тоді очі її зустрілись з неправильним, темним, але на свій смак гарним обличчям. Обличчя усміхнулось до Дарки й показало їй свої масивні, здорові зуби. Щойно тепер Дарка помітила, що то темне обличчя має ясно-зелені, круглі, як монети, очі.

— Ви українка? — шепнула Дарці над вухом Зоя по-українськи.

— Еге ж.

Після викладу Зоя взяла Дарку попід руку і спитала звичайно:

— Може, зайдете до нас, моя хороша?

Пропозиція паде так несподівано і так дико, що Дарка не має часу, щоб здивуватись.

— Розуміється, колись при нагоді.

— Та що ви? — ніби почула себе особисто враженою Зоя Тимішева. — Ви будете ждати аж на нагоду? От ви просто заходьте сьогодні ввечір до нас, і це буде вам найліпша нагода. Ми живемо на Високій, номер сто п'ять. Запам'ятайте собі, моя хороша: сто п'ять. З сіней — відразу праворуч. Вікно в нас виходить прямісінько на ліс, от ви б не няли віри, в нас з Сергієм сливе кожного дня суперечка, чи Домник — ліс чи парк? По-мойому, клаптик ліса, от комедія, з тим Домником. А знаєте, коли дні бувають дуже погідні і повітря дуже прозоре, то чути, як там, внизу, шумить Прут. Я завсіди так і мріяла: жити десь високо нагорі, серед лісу, а внизу — щоб бурхливо

котила свої хвилі ріка. От в сам раз сьогодні складається. Серьожа, Сергій, — поправилась з милою усмішкою, — має сьогодні вільне. Обіцяв Аскольд Дотко зайти, ви знайомі з Аскольдом Дотком? Ні? Та хіба? Та ж він до "Січі" належить, син відомого музики-цигана. Ага, тобто ви "особисто" не знайомі. Ой, леле ж, які формальності! От загуляємо сьогодні, тільки, хороша моя, не одуріть і прийдіть неодмінно! Я попереджу наших хлопців, що ви прийдете, — ждатимуть, всі ми ждатимемо!

Ще кілька дотиків її малих, тріпотливих ручок до рамен, волосся і лиця Дарки, ще декілька бризків її металічного сміху, і Зоя віддаляється вся всміхнена. На закруті вулиці оглянулись обидві. Зоя зробила навхрест якийсь рух руками, що, напевно, означав: "Прийти неодмінно і не забути номер сто п'ять".

Дарка повертається додому нога за ногою. Вщерть наповнена милим здивуванням, безвольна зовсім супроти цього незвичайного явища.

Колись дитиною вона знайшла була біля церкви в пилюці кусник шліфованого голубого скла. Її мала душечка-фантастика уважала це за "добрий знак" для всенького свого майбутнього, і її радість не мала стриму з цього приводу. Тепер ненадійно вона знайшла живу людську істоту, яку теж можна б порівняти до рідкої шліфованої цяцьки: чи ж не має причини для радости? Найприємніше з цього клубка подій і вражень є те, що Зоя — з "Великої України", а водночас — така, як всі інші дівчата, що ходять на університет. Її одяг (гнило-зеленавий френч і червона беретка) не має в собі нічого з "приношеної" бідноти, ні з визивної пишноти, що нею так часто визначаються емігрантки серед нових життєвих і культурних умовин. Тільки мова Зої, колисанково мелодійна, зраджує її "нетутешнє" походження.

Зоя майже біжить, Дарка йде поволі, задумливо у дзвінке осіннє полудне. На хідники висипалась з будинків шкільна дітвора. В чоловічках очей, на темних і русявих кучерях, на апетитно звогчених, неспокійних устах тремтять дугасті блиски осіннього сонця.

На рум'яну молодість прижмуреним оком світить сонце. Вона біжить, галасує, пливацьким рухом промощує собі дорогу, сміється і щулить очі до сонця.

В заглибинах брам, на межах площ, на сходах пивничних крамниць, при входах до садків, під органтиною і в пилюці, свої і чужі — продають виноград.

— Struguri![91] Weintrauben![92] Ану, виноград!

Від веселого вигуку чорно-блискучих облич, від руху ніг, що запопадливо тупцюють біля свого краму, від фіолетно-селединових плям на стиртах винограду стає життєрадісно.

— Struguri! Weintrauben! Ану, виноград!

Дарка купує ціле кіло винограду. Потім лежить він собі з фантазією зложений в лозовім кошичку на обіднім столі і викликує в хаті святковий настрій. Чому? З якої причини появився він у звичайну, пісну середу на столі?

Дарка посміхається до своєї таємниці і нічого не говорить. Чому? Вона таки вміла б відповісти на таке питання. Є хвилювання душі, що їх можна б порівняти до поцілунку: вони солодкі тільки тоді, коли про них світ не знає.

Оля зараз по зупі закурює папіроску і філософує: ввесь наш суспільний лад страшенно по-штубацьки зложений. Химерні

колісцятка диму більшають, викривляються, врешті розпливаються. Слухайте, що їй, Олі, трапилось. (Ліда відкладає вилки на беріг тарілки). Вчора до півночі студіювала вона Єрінга "Боротьбу за право". (Ліда перестає чекати і береться дальше до пирогів). Тоді Оля з притиском:

— Це страшенно глибокий твір, перекладений на всі культурні мови світу (якого, очевидно, не зрозуміла б Дарка, тим паче така Ліда), а сьогодні на товарознавстві одержала "цваєра" за таку марницю, як те, що вона не могла нагадати собі, яке дерево найкраще надається на оправу олівців. Треба було сказати два глупі слова: "Juniperus Virginiana"[93]. Але вона власне цих двох слів тоді не мала під рукою. Пхе! "Juniperus Virginiana"! Якби наші суспільні відносини спирались на будь-якій етиці (пхе! "якби"), то вона могла б сказати просто професорові:

— Той час, що я мала його зужити на вивчення ваших лекцій з товарознавства, посвятила я багато суттєвішим, глибшим і поважнішим речам.

— Бо ти випримхувала собі, що ти — überhaupt[94]... якийсь übermensch[95]... Я тебе не розумію, — кидає грубо Ліда.

Людина, якої не в силі зрозуміти власне окруження, встає від стола і йде до вікна. Обертається плечима до хати і насвистує собі злегка немодний, ще з літнього сезону, "козир".

"Нас не розуміє світ". Загальникова назва дуже поширеної, симпатичної недуги серед молоді. Першим її проявом буває звичайно нехіть молодої людини до товариства живих людей. Пхе! Що можуть їй дати оті всі "Kartoffelfresser-и"[96]? Довкілля живих істот заступають тепер молодій людині книжки. Скажімо — "книги" — для глибшого змісту цього слова. Молода

людина так сильно погорджує своїми сучасниками, що навіть твори живих ще авторів не мають для неї того авторитету, що голови людей з-поза гробу. Після високої голодової гарячки знання звичайно приходить криза, і ця недуга десь коло тридцятого року життя минає сама від себе.

— Панно Олю, а пироги!? — злякано чи ображено скрикує пані Дуткова.

Дівчина коло вікна знизує раменами.

Ліда хихоче в батистову, претензійно обмережану хустину. Дарка думає, що зробила собі непотрібний видаток з виноградом. Гарний настрій і так пси з'їли.

IV

Від Домника несе запахом опалого листя під першими холодними росами. Єдиний розкладовий процес у природі, що може нас сентиментально настроїти. Справді! Пах гнилого листя пригадав околиці Бухаресту і виправи на осінні підпеньки...

Повздовж вулиці Високої тягнуться гандрабаті, тандитні рудери, обчислені на якнайбільше число переділок ("убікацій" — кажуть власники рудер) і льокаторів. Всі доми однаково незугарні, бо ж у цій околиці і так ніхто не рахує на "ліпших" льокаторів. Тільки де-не-де вихоплюється чепурний домок з упорядкованим квітником наперед. Це домики "для власного вжитку".

Коло брам, на парканах, у вікнах, на вулиці повно дитячих голів. Дарка думає: "Та мала Кентнер часом має рацію, коли бунтується проти "штубацького" суспільного устрою. Чим

менші кімнати і вужчі вікна, тим більше дітей. Де тут пропорція?"

Номер 105 має один поверх і два обручі з дерев'яного рундуку. Дарка боїться, що її обсервуватимуть з одного вікна цього дому і тому для самовідваги посміхається.

Дарку бачили вже з вікна, бо ледве вона поступає в сіни, як справа відчиняються двері. Не випускаючи клямки з руки, стоїть у них на ввесь зріст мужчина. Такий високий, що Дарці в першій хвилині стає аж неприємно. Перша думка, що в Зоїного чоловіка сумний вираз лиця. Дитяча гривка над чолом, подовгасті, трохи скісні, жалібні очі і замкнуті в собі уста, не знати чому, збіглись в Дарчиній уяві з образом журливого чумака, що його ще колись в дитинстві бачила на якійсь ілюстрації.

Пів години пізніше, як Сергій наслідував маску директора бару, де Сергій працює, як той вітає "грубі риби" (нібито вітаючи Дарку), Дарка прийшла до цікавого висновку: "Сергій Тимішів не має власного виразу обличчя, він — характеристичний танцюрист, міняє відповідно до настрою маски в житті, як на естраді".

Ген пізніше Дарка не раз завдавала собі труду, щоб схопити його властиве духове обличчя, але завжди без успіху. Підозрювала, що Зоя теж не глибше знає свого чоловіка. З того приводу майнула була Дарці кошмарна думка:

— І та жінка щораз кого іншого приймає у своєму ліжку...

Легкість (яку так високо цінують у його професії!), з якою Сергій Тимішів влазив в чужу шкуру й душу, здається, спричинила те, що він згодом затратив почуття межі між

дійсним і уявним. Забагато існувань надробилося з одного Сергія Тимішіва так, що він серед їх хороводу згубив своє. Він мав усякі хиби, крім одної: він ніколи не був нудний. В очах жінки ця чоловіча прикмета — одинка перед зером. Дарка вважала, що Сергій свідомий цієї своєї щасливої "одинки" і знав свою ціну за властивим курсом.

Переступивши поріг мешкання Тимішевих, Дарку здивувала дивна його обстановка. Досить велика, прямокутна кімната одною своєю стіною входила в нижу. Нижу від кімнати відділяв параван сірого полотна з гумористичними ілюстраціями з життя богеми. Поодинокі особи і предмети були повитинані з чорного суконця і попришпилювані до полотна так, що можна було міняти зміст ілюстрацій, відповідно переставивши їх.

— Життя без фантазії було б тим, чим кохання без партнера, — сказав Сергій, як Дарка хвалила його дотепний ілюстрований параван. — За часів Шекспіра люди мали більше фантазії, як тепер.

Попри цілу протилежну до нижі стіну тяглись на півтора метра завширшки не то тапчани, не то леговища, покриті пухнастими ясними ліжниками. По хаті — асиметрично-богемічно розложені валізи. Кожна валіза мала чепурну плиту з дикти. Дві валізи сторчма імітували столики, решта — кріселка, чи пак канапки. (Господарі відразу застереглись, що та обстанова — це більше "мистецтво для мистецтва", як для ужитковости). На стінах у циганських стрічках висіла гітара, мандоліна, скрипка в сильно протертім футералі і тамбуріно.

— У вас дуже оригінально, — пропускає нарешті це речення через горло Дарка.

Сергій сміється лукаво:

— Та хіба? Мені здавалося, що ви зразу перестрашились були цієї "оригінальносте"!

Зоя бере це майже за прикрість для гості.

— Моя хороша, ви справді такі здивовані? Ой, леле, я ж повинна була вас попередити, що в нас, як не в людей.

Дарка сердечно заперечує: та звідки? Вона захоплена їх мешканням. Направду. Тоді Зоя обіймає своїми маленькими ручками Дарчині дужі рамена: чи Дарка йме їм віру, що вони не можуть жити в так званій "умебльованій" кімнаті? Ой, леле, спати в ліжку, де хтось чужий умирав чи родився, їсти з стола, при якому незнані люди їли, сварились, а, може, що гірше, цілувались заслиненими устами — брр! Це те саме, що ночувати в домовині. Далебі Зоя знала одного бідного, що ночував у домовині, заздалегідь придбавши собі її. От комедія була з ним! Люди кажуть "предмети"... не мають душі.

— Це сказав, Пітігрілі, Зойко.

Зоя кинулась:

— Моя хороша, ви чуєте? Ви чуєте, що ця моя дурепа виговорює? Наче б то я хотіла покористуватись чужою думкою, не навівши автора. Пітігрілі... він це дуже хорошо сказав "Струпішілі доми і старі меблі мають душу, що повстала з еманації часу".

Тому Зоя і Тиміш не можуть користуватись умебльованою кімнатою і тому в них обстанова така, що від біди можуть її власноручно перенести.

Відблиск заграви на заході коле червоно-золотистими прутиками струни гітари. Від цього йдуть якісь звуки...

Чай п'ють Дарка та Сергій із склянок. Зоя п'є з "блюдечка", з прикускою. Тепер вона не дає часу Дарці здивуватись: не вигідно так? Ой, леле! Та колись, як Зоя була ще малою дитиною і мала все те, що люди вміщають в поняття "родинний дім", вона пила чай отак з мищинки. Тому, що так робив їх візник Вася. А тепер п'є тому, що так робила колись мала Зоя. Це єдине, що залишилось їй з минулого. Зоїні круглі очі стають вогкі. Вона обіймає Дарку і Сергія за шию і намагається сміятися:

— Їй-бо, збирається мені на плач, а я давай заспіваю вам, мої любі... Серьожа, візьми гітару!

Зоя схопилась з леговища і, припершись до стіни, почала співати під акомпанемент гітари якусь сентиментальну пісеньку про степ і далекий рідний край. Голос у Зої слабенький — це навіть Дарка зміркувала. А проте... проте враження від Зоїної пісні єдине у своєму роді, безприкладне. Зойк серця, що затруює людей і повітря. Плач риби, з якої живцем здіймають луску. Стогін людини, похороненої в летаргу. Хай хтось скаже: що це "батьківщина"? По довгій, важенній мовчанці Дарка прошептала:

— Ви... поет, Зоє.

Зоя, зовсім збентежена, струшує головою і борониться:

— Та що це ви? Я тільки високо ціную поетів і люблю їх з усіх людей на світі найбільше. Правду каже ваша Кобилянська: це боги на землі. Ви знаєте, що на одному концерті у Празі сам

Олесь подав був мені руку. Їй-бо. І ви знаєте? Я і досі жалкую, чому я не поцілувала тієї руки? Ви скажіть мені: чому?

— Недавно тому, — каже Дарка, — сказали мені, що я маю дар захоплюватись, але тепер бачу, що ви мене побили, Зоє. Я теж дуже люблю Олеся.

— А Тичину? — прудко вирвалась Зоя.

Дарка посміхнулась ніяково:

— Я його не знаю… не читала нічого цього письменника… Він із сучасних?

Зоя тільки руками сплеснула з дива:

— Ой, леле! Не знати Тичину?.. Я вам неодмінно "Золотий гомін" позичу. І де б то я могла бодай у думці припустити, що ви Тичину не знаєте! Ні… що не кажіть, а цього я була б ніколи не подумала! Та ж я вам пів "Золотого гомону" знаю напам'ять… Ви тільки слухайте, що це за поезія… "Не милуй мене шовково, ясносоколово…"

— Зойко, наша гостя це все дома сама прочитає.

— Серьожо, ти мій добрий дух. Ти все мене спам'ятуєш, золотко! Давай засвічу. Хай буде світло!

Сергій стримав її за руку:

— Стривай!… Здається мені, Аскольд іде. Хай ще заграє нам. Ти знаєш, що його муза лякається світла…

Аскольд Дотко, стукнувши умовлено, входить з випростованою головою. Розуміється, Дарка знає з бачення цю наскрізь типову циганську дитину. Чорно-білі блискучі очі, здорові, дуже білі зуби, трохи заповні уста, чорне кучеряве волосся, стрункий стан — усе це аж занадто типове. Нема нічого оригінального на товаришеві Доткові. Нове і оригінальне щойно креслиться химерними лініями на прозорому вітражі душі цієї дитини, а перший його рисунок — це студентська стяжечка на грудях молодого циганчука. Хтось дивувався, що цигани на Буковині такі зарозумілі і сміливі. Ніби чому не мали б такими бути? Залюднили цілі села, мають своїх королів, видали з себе найкращих музик, найліпших майстрів ремісників, а недавно взялись за новий продукт — інтелігенцію. Музьці Доткові подобалося приділити себе до української нації, і він дав їй двох синів студентів: Аскольда і Дира. Дир студіював медицину в Бухаресті. Вже самі імена вказують на те, що батько насамперед перестудіював історію народу, якому зважився подарувати своїх дітей. Видно, що руські князі зробили добре враження на короля-музику, коли синам своїм дав імена двох найстарших дружинників Рюрика.

Угледівши Дарку, Дотко відрухово подався взад, гейби хотів завернути. Стало ясно, що не сподівався інтруза, а заставши його непідготований, не був йому рад. Аскольд Дотко, ніби слимак, сховався у свою хатку і не проявляв охоти показати бодай ріжків. Замість розпроміненого хлопчини, що ще перед хвилиною відчинив був двері до кімнати, сидів хтось штивний, зі схрещеними руками, зі застиглою, нещирою усмішкою на устах. Фігурка з мандрагори проти вроків.

Така постава Дотка була для Дарки фізичною прикрістю. Вона вирішила піти додому, але власне в тій самій частинці став Сергій намовляти Аскольда, щоб той заграв.

— Заграйте, Аскольде, "танок Анітри"[97].

Дарка дивилась на Аскольда. Всі троє мали в ту хвилину голови звернені в його сторону. Всі помітили, як його очі раптом обвелись білими, лиховісними обручами і блиснули раз за разом. Очі первісної людини в обличчі небезпеки. Потім він прикрив їх повіками і затрусився від бурі, що шаліла в ньому.

— Аскольде! — кликнуло котресь з Тимішівих.

— Чого ви хочете від мене? — голос його, неприродно низький і повільний, більше благав, як погрожував. — Чого ви причепилися до мене? Я… ніякий музикант… музика — це не мій фах… я з тим усім нічого спільного не маю… і не хочу мати!

Він був на порозі вибуху — такого своєрідного для дев'ятнадцятилітнього мужчини.

Бо сльози мужчини в дозрілім віці перестають бути смішні, а розбуджують таке саме шанобливе співчуття, як жалібний серпанок на лиці жінки.

— Аскольде, що вам сталося, хороший мій? От комедія сьогодні з вами? Хіба це наш перший вечір? Їй-бо, я вас не розумію!

— Мовчати, Зоє, мовчати! — трохи не затулила їй Дарка уст долонею. Якимсь праматеринським інстинктом вона зрозуміла раптово все: Аскольд Дотко соромиться свого циганського походження. Навіть геній його батька не може протиставитись приниженню, що ним натаврована його раса. Аскольд хоче втекти від неї. Вже втік, так йому здавалось. Відгородив себе від "них" освітою, новими формами, товаришами, ідеями, цілим муром того "інакшого світу", до якого вони не мали вступу (за яким по правді зовсім не побивались). Мають же і цигани свою расову честь! Тільки Аскольд Дотко не хотів її мати. Не хотів.

Що ж тут дивне? Дев'ятнадцятилітні вірять ще в гарну крилату фразу, що хотіти — це те саме, що могти.

Аскольд не хотів бути циганом і тому соромився своєї слабости до музики, як прикмети, такої притаманної своїй расі. Проте слабість ця показалась сильніша за його волю, за ввесь його новий, неорганічний світогляд. Він соромився її, ненавидів її в собі, а водночас не міг опертись її спокусі. Крадькома від своїх товаришів, серед яких грав ролю спортового туза, він забігав сюди на годинку музики в сутінку, ніби на потайну зустріч із милою. Між цими циганами по душі мав він право не соромитись і свого циганського походження. Так виглядало подвійне життя малого Аскольда Дотка. Бідне, мале, роздвоєне серце. Дарці стало жаль цього хлопчини. Та де там! Це було глибше і повніше, як звичайне співчуття. То знову так з-поза вугла, так по-злодійськи дав знати про себе Дарчин голод за дитиною. Заволоділа собою, щоб не простягнути своєї руки і не погладити Аскольда по голові. Чула, що обидвох їх успокоїло б це трохи, якби могла бодай потримати його руку. Рівночасно (жахлива інколи буває ця рівночасність протилежних думок у мозку), боронилась перед чимсь несуттєвим: "Я не хочу, щоб мій син був такий чорний"...

Заблуканим звуком озвалося в Дарці одне почування, що належало вже до минулого, і вона сказала:

— Колись я була б дуже багато дала за те, щоб бути дитиною музикальних батьків і мати по них цей Божий дар.

Аскольд повернув голову в Дарчину сторону і хвилину держав її так непорушно, як перед фотографічним апаратом. Потім узяв з рук Зої гітару і почав строїти. З неба світляним луком впала зоря. Між Даркою і Аскольдом зійшов блідо-голубий квіт приязні.

А все ж того вечора ні Сергій не заспівав, ні Аскольд не заграв. Химерний хлопчик "настрій", закопиливши губку, відійшов собі (діти все чинять "собі"), і хоч кликали його на різні лади, не хотів уже вернутись.

Тоді Зоя, втративши надію на його поворот, засвітила лампу.

При світлі люди не говорять пошепки. Прийшли нові порції чаю, сміх, Сергієві пантоміми і баклажани на оливі в помідоровім соусі.

Подаючи покраяні в кочільця баклажани, Зоя зітхнула:

— Останні вже, — і всі відчули, що це справжня осінь настала. Тоді якось так сама від себе зродилась думка зробити в найближчу неділю прогульку в лісок, на Горечі.

— Підемо в гості до осені, — сказала своїм мелодійно-колисанковим голосом Зоя.

Організацією прогульки мав зайнятись Дарчин новий приятель — Аскольд Дотко.

V

В суботу, напередодні прогульки спровадилась до Дуткової на "станцію" Муха Манастирська.

Причина зміни мешкання посеред місяця була досить незвичайна: донька Мушиної господині вродила дитину, а Муха ніяк не могла перенести плачу немовляти і випару пелюшок, що заносили перекислим рум'янком. Каву чути було їй рум'янком, зупа була рум'янкова, та навіть хліб з маслом, що

його брала собі на друге снідання до крамниці, теж був пересякнутий тими випарами. Бо треба знати, що Муха Манастирська — прегарне, рідко подибуване, золотисто-каштанове, буйне, кучеряве волосся і темно-голубі, в дорогоцінній оправі очі, все інше — пересічне, аж занадто "популярне" — мала "сім клас", очевидно гімназійних (на Буковині це умовна фраза, що не потребує ближчих пояснень). Вона була одною з перших інтелігентних дівчат з доброго дому, що пішла до крамниці на практику.

Це нікого дуже не здивувало, бо після війни дивуватись такому — належало до поганого смаку. Чи американські місіонери не починали від того, що чистили черевики на вулиці? До того, коли хтось без матури, то, властиво, чого більше може сподіватись від життя, як стояти за прилавком? На Буковині, Богу дякувати, не було ще такого безголов'я, як у Галичині, де, як кажуть, дипломовані інженери продають свічки... Проте Муха Манастирська мусіла якийсь час затискати уста, заки звикла до питань своїх знайомих. Ті питання були переважно такі: "Чи це правда, що вона кожному гостеві мусить кричати "küss die Hand"[98]? Чи вона мусить замітати крамницю? Чи як вони йдуть додому, то ревідують їм кишені? (Муха працювала в дрогерії). Чи вона мусить відносити паням закупи додому? Чи це правда, що решта персоналу, навіть ті, зовсім прості, з нею "per Du[99]?" В цих ласкаво-наївних питаннях було всього потрохи: і тонка шпилька, як волосинка, і подив (жінки завсіди схильніші подивляти чийсь упадок, як осуджувати), і щось, наче товариський, доброзичливий натяк на нові соціяльні різниці, які накреслюють самі з цього приводу, і наші дні пролетаризації... переоцінка цінностей, як каже товариш Зазуля... це все правда, але й вона не змінить суті речі: студентка, хоч у полатаних черевиках і немоднім капелюсі, буде все студенткою, а "Ladenmädchen"[100], хоч би нею була й така, як Муха, дівчина з доброго дому і сімома класами, буде все... тільки... "Ladenmädchen". Хто говорить

інакше — не думає щиро. А втім, хвалити Господа, в нас на Буковині — ще не большевія. Це повинна й Муха розуміти. Так, Муха розуміє це. Їй передівсім прикро, що всі її колишні товаришки перестали купувати косметику в фірмі, де вона працює. Власник фірми цим огірчений.

— Тепер так часто пишуть по газетах про вас, українців, що я думав, що зроблю "золотий інтерес", як прийму вас на практику, панно Манастирська…

Мусі це, направду, дуже прикро слухати, але що вона має робити? Іти до кожної з них і присягатись: "Ради Бога, приходь, як давніше. Присягаю на що хочеш, що не дам пізнати, що ми з тобою знайомі?"

Навіть при своїй вдачі типового "фулея", як кажуть на Буковині, не може цього зробити. По-друге, коли ж таку справу вже поставили, то прошу прийняти до відома, що "ляденмедхен" має теж свою амбіцію. Вона зі сміхом розповідала про це явище декому з близьких знайомих. Тоді знайшлись відважні (о Боженьку, вони вважали себе, певно, за героїв!), що приходили до фірми "Шмід" зі студентськими відзнаками, з розмахом відчиняли двері і з порога кричали остентаційно:

— Сервус, Мухо!

Але ці героїні звичайно мало що купували, а від їх самої доброї волі не міг поправитись гумор добродушного пана Шміда. По-правді, то для Мухи такий вияв солідарности був більше принизливий, як той замаскований бойкот. Тут в ім'я правди треба ствердити, що товариші виявили себе більш демократами від щирих приятельок.

А потім якось звикла до цього і того. А ще згодом замість ходити з затиснутими, стягнутими корчем болю устами, вона сміялась, і то таким стихійним, здоровим сміхом, що умлівіч заражувала ним усіх довкола. Муха не від сьогодні була знана з того, що люди боялись в її товаристві йти на похорони чи поважні концерти. Вона попросту небезпечна з тим своїм сміхом. А коли хтось сварив її з того приводу, вона робила покірні очі (ну, очі мала вона, дійсно, такі, що їх подибаєш одну пару на тисячу) і виправдовувалась, як уміла:

— Та слово чести, що я не хотіла. Якби-м могла, то пришпилила-м би собі шпилькою язик до піднебіння, щоб не сміятися… Але світ такий смішний…

(До біса! Ті, що мають тільки сім клас, — не потребують собі викручувати язика літературною мовою, якою зрештою і ті, "вчені", послуговуються тільки про свято).

Еге ж! Світ такий смішний, а Мусі від цього так весело на ньому… Тільки перед двома речами мала Муха пошану: перед старoдівоцтвом і родженням дитини. Суперечність цих двох функцій не збивала її зовсім спантелику. Вона хотіла вийти добре заміж (ніби, чому ні?) і не хотіла родити. Хто мав право заборонити їй те, проти чого вона боролась руками і ногами? Коко Мірош, який з кожної європейської мови знав вигідні собі одну дві фрази, сказав просто з моста: "То так, золота Мушко, chciałabym lecz się boję…"[101]

Муха розсміялась: "Аби ні двері притисли, що так".

Але запрошення на прогульку прийняла з поважною міною, направду, не сподівалась його від товаришок…

VI

Неділя, визначена на прогульку, була, як золота ренета: запашна і золотисто-червона. На толоці, за міським цвинтарем (гордощі чернівецьких небіщиків і буковинської культури), блідо-фіолетовим пахом курилась материнка. Молоді щипали її блідий, з цікавими, чорними очками цвіт, розтирали його в пальцях і вдихали повним носом. Так вони демонстрували свою тугу за селом, якої поправді вже не відчували. Ліс горів жовто-червоними, нефоремними плямами і, як на образі, здалека був кращий, як зблизька. Було так тепло, що молоді зараз за містом поскидали плащі. Маршерували, з плащами почерез рамена, з розкудовченою вітерцем чуприною, запорошені, із блискучими від поту чолами, і співали, на яку ноту кому вигідніше було:

Дуб… на ду-ба похи-лився…

Упав ко-мар та й… роз-бився…

З горба Чернівці в сонці видались цілі під червоними дахами.

— Як Єрусалим! — вихопилось Доткові, але він скоро, посоромившись свого захоплення, додав з трохи рубаним сміхом спортовця:

— …на сіоністичній афішці…

Зоя дивилась на місто на горбочку широкими, теплими очима:

— Ви тільки погляньте, мої хороші, і що воно таке? Яка краса… а живеш у цьому ж самому місті і не помічаєш нічого, крім сірих кам'яниць, що хочете, а життя було б багато

поетичніше, якби ми могли дивитись на деякі речі… трохи звисока…

— Слухайте, — знечев'я обернулась веретеном Муха до Аскольда, — ми всі тут стоїмо і подивляємо, а ваш Литвин почимчикував далі. Він сліпий чи глухий?

— Одне й друге. Він антифеміністт.

Ліда порскнула сміхом, що аж слина прозорою кулькою зависла їй на бороді:

— Що-о-о?!

— Та хіба ні? — чомусь боронилась проти цієї вістки Зоя. — Ви тільки пригляньтесь його обличчю… Та ж в нього ще так сильно працюють лоєві залози, що я не знаю, чи він… — вона урвала поважно і заакцентовано вважаючи, що її і так розуміють.

— Власне, — так само поважно відповів їй Коко Мірош, — власне, люба пані Зоє. Є дві форми, в яких молодики люблять проявляти свою "Männlichkeit"[102]: або пишуть еротично-порноґрафічні вірші, або доказують, що жіночий мозок менше важить від мужеського…

— Дайте спокій, — знеохотя вмішалась в балачку Оля Кентнер, — я ще не бачила дурня, щоб не був антифеміністом.

Кома-рику… рідний бра-те,

Чим же ж те-бе ряту-вати?

— затяг Ґиньо Іванчук, і товариство рушило вперед. Підміські ресторани — з пузатими консументами вина на рекламових таблицях — гостили в цю пору дня головно селян з поблизьких сіл, що після парадної Служби Божої в місті вступали сюди на перекуску й звичайно засиджувалися за вином поза полудне. Відпочинкові доми з зеленими віконцями і штахетами тепер світили пусткою. Позачинювані віконниці відбирали їм реалістичний вигляд, і вони скидались тепер на побільшені домики для забави дітей. Тільки тут то там вікно дивилось видющим оком на світ. В його рамах стриміла звичайно якась людська усміхнена голова. Безперечно, ці люди були або мрійники, або хоровиті людські сотворіння, яким шкодило занечищене металевим пилом міське повітря. В ярі соромливим, боязким цвітом зацвіла вдруге тернина. Є щось безмежно сумне в тім, як дерева починають вдруге під морози цвісти. Майже таке безнадійне, як друга молодість людей. Дарка нахилилась над безпретензійним цвітом, що заносив слабо мигдалевою олійкою і нагадував чомусь жіночі тіла на пляжі.

Десь за вітром декламувала Зоя своїм мелодійним голосом:

Есть в осени первоначальной

короткая, но дивная пора —

весь день стоит, как бы хрустальний,

и лучезарны вечера…

Зашаруділо в кущах, і Дарка стрепенулась.

— Я гадала, що то гадюка, — засміялась, обернувшись лицем до Кока Міроша.

— Не говоріть символами, Дарко Попович.

Він стояв у кущі, ніби виростав з його серця, задивлений у Дарку, сказав би хто, украй зачудований її появою.

Ліс, як ніч, очманює молоду кров та чигає притаєною пристрастю на неї. Очі Кока — невиразні і дивні — вперто, широко дивились на Дарку. Нічого, тільки дивились. Уста мусіли мати спрагу, бо він раз у раз звогчував їх язиком. В цілій його поставі було щось з голодної звірюки: ця думка мусіла острахом віддзеркалюватись на Дарчинім лиці, бо Мірош сказав, якби прохаючи вибачення:

— Я дурень, Дарко Попович…

Обтер хустиною чоло і скрутив у напрямі голосів, що наближались десь від заходу. Це йшли, збиваючи порох із сухого листя, Манастирська з Дотком. Перехиливши уважливо голову в сторону Аскольда, Муха з повагою вислуховувала його товк. Він "неодмінно", як каже Зоя, повчав її. Це пізнати було по його зосередженім виразі обличчя і переконливих рухах. Роля апостола — це в наші нескромні часи ще досить культурна форма автореклами.

До Дарки долітали поодинокі слова його викладу… Фрідріх Людвік Ян… не фізіологічні наслідки… наполеонівські війни… і сильна Німеччина. Дарка догадалась, що Аскольд мав виклад про творця так званої "німецької системи" у фізичному вихованні. Аскольд Дотко, правдоподібно, переконував Муху, що вона для добра України повинна б займатись спортом, а Муха… ну, Муха цим разом не сміялась з такої вимоги до неї.

— Що ж? Часи змінюються… а в них міняються і методи жіночої кокетерії. Наші прабабуні мусіли уживати "мушок", нам,

сучасним, вистане активна увага до того, що займає наших хлопців. Адже йде тільки про те, щоб в якийсь, згідний зі стилем часу, спосіб схлібляти їх мужеській порожнечі.

Дарка вистрибнула на горбок і оглянулась довкола себе. Людей не було видно, тільки — тут, то там — відбивались лунко їх голоси та чути було тріскіт сухого галуззя під ногами. Зійшовши вниз, вона наткнулась на Олю Кентнер. Сиділа на пеньку проти сонця з розгорнутою книжкою на колінах і дивилась кудись перед себе. Зачувши Дарчині кроки, Оля хапливо похилилась над книжкою. Дарка, підсміхнувшись, вчула, як щось приємне розлялось по її жилах.

Ах, як вигідно могти завсіди і всюди бути собою... Благословенна будь, Веренчанко, що випускаєш у світ прості, як коробка від сірників, людські душі...

Обійшовши Олю на її постументі, Дарка вийшла на голе, в безпосереднім контакті з сонцем, місце в лісі, на горбику. Підстеливши собі плащ, лягла горілиць і в якомусь п'яному безвіллі віддавалась сонцеві. Його промені проникали шкіру її лиця, рук, шиї, ніжно кололи повіки, лоскотливо дотикались уст. Вона чула, як через одяг добирались до її тіла. Щоб улегшити їм дорогу, відіп'яла панчохи і лежала отак, з голими, бронзовими ще з літа ногами, легко сонна, знаркотизована сонцем.

Жити... жити... як рослина: мати свій перший розцвіт... своє літо... пити соки землі, випустити з себе нові, здорові гони і поволі всихати.

Нараз почула якийсь неспокій у собі. Не підводячись, відрухово, по-жіночому прикрила передовсім голі коліна.

— Чого ви знову, Мірош? Хочу бути сама…

— Вийміть з уст стеблину, Дарко Попович.

— Я прошу вас, Коку, йдіть своєю дорогою.

— Перестаньте бавитись тим стеблом, бо мене денервує слина на ваших устах.

Дарка схопилась і сіла. Їй не подобався його голос. Мірош, не спускаючи з Дарки очей, підійшов ближче. Тоді Дарка встала і злісно станула проти нього. Була обурена до глибини душі. Байдуже їй було те, що він, властиво, досі ще нічого не сказав і не зробив нічого такого, що могло б стати причиною образи. Йшла дика боротьба на інстинкти, а ті прекрасно розуміють себе без прелюдійних рухів і слів.

— Мірош!! — хотіла спам'ятати його і наблизилась кроком до нього.

Сталося. Зробила стратегічну помилку. Віддаль між ними стала саме така, що він міг досягти її руками. Брутальним, хижацьким випадом свого тіла дістав її. Дарка вчула тільки болячий скрут голови взад, а потім гарячу печатку в околиці шиї. А проте, коли пізніше верталася у спогадах до цієї пригоди, завсіди в її аналізі спотикалась об одно темне місце: чому вона не зареаґувала тоді як стій на його напад? Не могла вмовити в себе, що в цій реакції не було нервово підготованого підсвідомого опізнення. Чому? Таке саме питання можна б поставити і Творцеві всесвіту: чому не улаштував так, щоб Адами родили Адамів, а волів створити Адама і Єву? Ясно, що тоді вона не аналізувала так того припадку. Можна сказати, що спам'яталась щойно тоді, як Коко Мірош відрухово схопився

одною рукою за лице. Першим відрухом її душі був жаль: "Це десь мусить його дуже боліти… Що я зробила?"

А проте озвалась шорстко:

— Ви, мужчини, мусите все по-свинськи поступити… Ну, а тепер що?

Коко Мірош усміхнувся сумовито:

— Соромно мені перед вами. Соромно, що я такий шаблоновий, але це єдиний спосіб зробити моє відношення до жінок ясним і недвозначним. Не терплю напружених, нероз'яснених ситуацій. Тепер мені ясно. Дайте руку, Дарко Попович, — від сьогодні будемо направду два… колеґа.

— Ви поважно, Мірош? — спитала, гейби з недовір'ям, не кваплячись з рукою.

— Бігме, поважно. Що мене може чекати від вас, крім ще одного поличника? Якби ви мені лице подряпали були в тій хвилині, розплакались бодай чи втекли від мене, загравши нагнівану… то я міг би не одного сподіватись. Але той вимірений солідний поличник — не ворожить нічого доброго… Краще відразу скапітулювати. Одно можу попросити вас… хай він буде актом "брудершафту" між нами.

Дарка щедрим жестом простягла йому руку, якою Мірош міцно, по-товариськи струснув кілька разів.

— Колеґи?

— Муровано!

— Ой, ти, "silene nutans"[103].

— Я не визнаюся на зоології, Коку.

— То ботаніка, Дарко Попович. Є собі така рослина, яка признає тільки одного любчика між комахами…

— Ага!

Десь закувала чи, краще, "закукала", стара зозуля. Це Сергій Тиміш скликав товариство.

— Здається, міняємо місце, — сказав Мірош, і удвох з Даркою рушили в напрямі поклику. Та міняти місця ніхто не думав. Навпаки, товариство розташувалося до підвечірку.

"Антифеміністка" примістився скромно осторонь. Муха спорила з Зоєю про те, чи спортовці мусять з'їдати подвійні порції, і власноручно накладала Доткові шинки на булку. (З таких випадків можна б скласти формулку: хлопче, хочеш мати вільне серце, — не дозволь ніколи жінці опікуватись собою). Поки що Аскольд пожирав очима їх обидві — Муху і булку з шинкою.

Сергій, убгавшись між дві гілки ліщини, висвистував по-мистецьки якусь південну жагучу мелодію. Серцем блукав в іншому світі. Олина нещасна книжка, здається, та сама "Боротьба за право", стала притокою до того, Ґиньо Іванчук почав з нею філософічний диспут. В дійсности була це атака і відбій. Причепившись якогось Адлера[104], як сліпий костура, Іванчук намагався вмовити в Олю Кентнер, що вся її "задриносна" (так висловився!) поведінка "вищої духом людини" — це ніщо інше, як втеча від жіночої ролі. А індивідуальна психологія Адлера називає цю втечу одною з

форм протесту жінки проти вищости мужчини, якому жінка, тим самим і Оля, намагається, але не може, дорівняти.

Він, пакнувши зі смаком своєї люлечки, прискулив лукаво око. Тріумфував: "Ми, "старші студенти", в дискусії з жінками не потребуємо важити на грами їх мозок..."

Оля була зла, головно зла. Нишпорячи гарячково в пам'яті за... за чимось, чим можна б відбити цю нахабну атаку, мала Кентнер тільки скліпувала очима. Бідна, була зовсім перестрашена. Найгірше з усього було те, що вона не знала, до якої міри той цілий Адлер "заважний" в науковому світі. Попросту не мала поняття про те, як багато "годиться" знати про нього освіченій людині. Це було страшне. Дослівно впріла зі страху. До того всього почувалась, як би її обманули: мала чомусь переконання, що в сучасну пору в науковому світі не було нікого моднішого, а за тим і важнішого понад Фройда з його психоаналізою. Так багато тепер говорить про підсвідоме в людині і різні комплекси... Направду, звідки цей Адлер узявся?

— Чекайте, Іванчук, — не втерпіла Дарка, щоб не вмішуватись між них, — мені здається, що ви свідомо викривлюєте думку Адлера. Мені здається, що індивідуальній психології в цьому випадку йде про "гін до значіння", який і в мужчин прибирає не раз дуже карикатурні форми.

Оля нітрохи не втішилась цією рятунковою акцією. Навпаки, посумніла. Стало прикро і зовсім ясно: університет університетом, а торговельні курси, то таки "товарообман".

Іванчук не встиг відповісти, бо Зоя, випустивши ніж з рук, почала галасливо плескати в долоні. Вмить всі посхоплювались на ноги. Смішний отой цивілізований сучасник. Ледве сховався

в кущі пів милі від міста, а вже залюбки грає ролю "дикого чоловіка", що попадає в танець св. Віта[105] на вид новітньої комунікаційної машини.

Дорогою, долом попри ліс, рівним шнурком котилася, і з віддалі виглядало гей би пливла над поверхнею землі, не торкаючись її, ґрупка заколесників. Раптово переднє колесо захиталося і скрутило вбік.

— Дефект!

— Ні, здається, хочуть відпочивати...

— Але куди! Нараджуються, чи їхати попри "двір", чи чагрівською дорогою...

Зоя, вимірявши лорнетку, скрикнула втішно:

— Їй-бо, між ними є і Богдан Данилюк! Серьожа, золотко, ти найвищий між нами... махни йому хустиною!

Тоді з Даркою щось сталося. Так нагло й непідготовано наскочило на неї, що не було часу застановитись і вибрати щось розсудніше. Чи мусіла так шарпко, можна сказати, перелякано кинутись обіруч до Зої?

— Дайте спокій, Зоє... ні...

— Що вам сталося, моя хороша?

Цей завсіди такий безпосередній, одвертий голос тепер прозвучав насмішкувато. Сталося це вперше за знайомства

Дарки з Тимішевими. І це, може, не заболіло, але принизило Дарку. Що вам сталося, моя хороша?

Нічого. Тепер Дарка думає, що коли людина інколи, часто навіть несподівано для себе самої зробить щось, чого пізніше не може ніяк виправдати, то діється це тільки тому, що в людині, крім її питомого "я", живе ще хтось один чужий. Чужий, невідповідальний і крайнє нам ворожий, що лише чигає на нагоду, щоб нас осмішити чи нанести нам шкоди. Теорія хвостатих чортів не така безосновна, як нам, мудрагелям, здається. А те, що той "щез би" міняє свою подобу, щокілька сторіч, то зовсім згідне з біблійною характеристикою його особи. Остання його подоба — "підсвідома воля" — навіть... дуже поетична.

Заколесники, остаточно рішившись на дорогу "попри двір", від'їхали. Ще тільки майоріли їх блакитні сорочки. Був справді між ними Данко, чи Зої привиділося? Тепер це не має значення. "Богдан Данилюк" — знову тільки етикетка на шухлядці означеної групи спогадів з Дарчиного раннього дитинства. Знову пливе між ним і Даркою спокійна, холодна ріка часу. Все по-старому і на своєму місці. Дарка Попович, виразившись стилем товариша Аскольда, "знову у формі".

Лише охота волочитись довше по лісі згасла в Дарки зовсім.

— Слухайте! Слухайте!! Я підношу голос за тим, щоб вертатись вже до хати. Хто за мною?

Всі, крім одного Філька Литвина, замахали руками на знак протесту. Литвин, здається, був теж за поворотом, але "з принципу" не підняв руки за жінкою.

— Що вам? — поставила вдруге це питання Зоя, але тепер воно звучало зовсім інакше. Так інакше, що Дарка аж обняла Зою.

— Нічого мені, Зоє… що мало б мені бути? Чогось мене додому тягне… не знаю, що це таке.

— Ви химерні, Даро, — стягнув брови Сергій, і то цим разом, мабуть, навіть не удавано.

— Знаєте, що? — хотіла Дарка якось мирово розв'язати це питання. — Ви не псуйте собі забави і лишайтесь всі тут… а я… піду сама додому. Та чого дивитесь так усі на мене? Кажу вам, що так буде найкраще…

— Який тебе ґедзь у лісі вкусив? — запитала Муха без обиняків.

— Бігме, з вами не можна договоритися… Я хочу йти вже додому… щось мені каже йти додому… а вас тягне до ліса… то лишайтесь.

Тоді Ґиньо Іванчук, пригадавши собі, що статут корпорації передбачає, між іншим, і лицарскість супроти жінок, підвівшись нерадо зі свого леговища, заявив:

— Як так, то я вас проведу, товаришко…

При тім Ґиньо не забув лупнути злісним оком на Аскольда: властиво, цей обов'язок повинен був перебрати на себе "профухс".

VII

— І ти лишила всіх і прийшла? Так, Дарочко? Так, кохана? — питається лагідно, з милим зачудуванням Стефко Підгірський і з такою самою лагідною відданістю цілує набожно одну, а потім другу Дарчину руку. Потім ще долоні.

Дарка вкрай збентежена його ненадійною появою, майже схильна до того, щоб уважати її за якийсь надприродний "знак". Звідки Стефко в Чернівцях, у неділю (місто зі спущеними ролетами для людей з провінції не значить багато), саме в тій порі, коли над її головою прошуміла була та буря?

— Стеф, я аж не можу вірити, що ти приїхав! Ти… ой, ти навіть не знаєш, як… як добре, що ти саме тепер приїхав!.. Так мені треба було тебе…

Вона покриває його руки на столі своїми, а наверх кладе ще свою голову.

— Добрий… коханий… Стеф.

Підгірський незграбно і саме цим ніжно гладить її волосся своєю, трохи рапавою від осінніх робіт у саді коло щеп долонею. Дарочка загарно про нього думає. Не треба так, бо від цього соромно. Його приїзд зовсім припадковий. Чому він має крутити своїй коханій дівчині голову і говорити, що справа стоїть інакше? Правда — це великий чоловік, Дарочко. Прошу слухати: десь тато Підгірський винишпорив, що у луківської дідички має бути на продаж у зовсім доброму стані, майже нова молотарка. Стефко зараз, о сьомій, має поїхати до Луківців з сестрінком дідички. У понеділок зранку огляне і випробує молотарку, а коло полудня вернеться назад, щоб ще захопити веренчанський поїзд.

Інтереси… інтереси… інтереси… — думає розжалоблено Дарка, — яке ж це притаманне для крові Підгірських! І пощо ці люди йдуть у священики? Але Стефко — інакший. Може, тому, що його рука притулилась до її лиця і разом з ним дихає і б'ється одним ритмом. А може, просто тому, що це — "її Стеф". Давніше, ще в тих часах, коли вона була зайнята Богданом Данилюком, а Стефко — Лялею Данилюківною, Дарка, як і всі інші з її окруження, зводила характери всіх Підгірських під один спільний знаменник. Незвичайна зверхня схожість між батьком, сином і обидвома доньками саме наводила на цей фальшивий слід. Витворилося абстрактне поняття "Підгірські", що зосереджувало в собі самі суттєві риси їх характеру. Належати до родини Підгірських — згори означало: носити голову кілька центиметрів вище від свого окруження (якої б воно барви не було!), бути однаково стриманим у вияві своїх почувань і думок, любити у всьому передовсім гарну форму, якомога здалека триматись від чужого нещастя і всякого вульґаризму і не пропускати ні одної нагоди, щоб вибитись на видне місце. При тім усі Підгірські любили музику, гроші й були, як рідко на наші часи, нелукаво побожні. Чи це були злі прикмети характеру? Чи були вони такі, що їх треба було соромитись? Аж соромитись? Ні. Але і хвалитися, властиво, не було чим. Уявленою моральною вищістю панувати над окруженням у такій Веренчанці — це було доволі легко, і, хоч не всі їх любили, зате всі старались бути з ними в товариських взаєминах.

Такі були Підгірські. Тільки Стефко, перебравши всі зверхні риси їх роду, включно до манери говоріння, своїм внутрішнім світотвором схилявся до мистецької, талановитої родини Воробкевичів по матері. Він не мав у собі вродженого мистецького хисту, але мав серце. Оте серце, на яке ніколи не "хворувало" ні одне з Підгірських. Розчарування, що йому принесла легка й змінлива, як метелик, Ляля Данилюківна, він

пережив дуже глибоко. Могло видаватись, що його серце вже ніколи після того удару не прийде до здоров'я.

Саме в тому часі, як Стефко скінчив теологію і остаточно довідався від Лялі Данилюківни (листовно, бо тих вакацій вона загалом не приїжджала до краю), що для неї "hat es ja keinen Sinn"[106] іти заміж за сільського священика, Дарка приїхала на ферії до Веренчанки з вислуханим роком "філософії" і трьома колоквіями.

Він був такий дуже нещасливий..., а вона мала таке спочутливе, жіноче серце... І з того воно, як звичайно в таких разах, почалося. До того ще й атмосфера сприяла цьому любовному зав'язкові. Обидві родини (байдуже, що з різних мотивів) бажали собі цього подружжя. При гармонійній співпраці та очевидній допомозі "старих", справа посувалась щасливо вперед до моменту, коли Стефко Підгірський офіціяльно "попросив руки" Дарки у старих Поповичів. Розуміється, що вони дали йому не тільки Дарчину руку, але навіть її цілу. На святковій вечері у Поповичів мама Підгірська (середніх літ, гладко зачесана, дрібна жінка, яка своїм перестрашеним виразом лиця, несмілими рухами і тим, що трохи загикується, нагадує собою дванадцятилітню дівчинку з сиротинця), червоніючись і загикуючись, висловила свій здогад, що хіба Дарця, тепер, як наречена богослова, не піде більше по вакаціях на студії. Вона "перепрошає", що порушує цю тему, але їй здається це самозрозуміле, що для дівчини, яка заручилась, найкраще — товариство мами...

"Ага, передподружня кварантанна!?" — подумала собі тоді Дарка.

Мама Поповичева (це направду велике щастя мати "собі" таку маму... товаришку), переморгнувшись крадькома з донею, ласкавим, але рішучим голосом відповіла мамі Підгірській, що

вона вважає, що в сьогоднішніх непевних часах жінка, в додатку — жінка священика, мусить мати якесь забезпечення. Тому Дарка буде таки кінчати філософію, навіть вже як заміжня. (Дарка за таку оборону била мамі "браво" під скатертю стола).

Дівчинка з сиротинця на диво всім підняла голос і заявила, що вона не розуміє, як уявляє собі цю справу мама Поповичева? Вони мають по шлюбі сидіти обидвоє в Чернівцях? Сама Дарця має поїхати туди, а Стефко залишитись у Веренчанці? Чи не дасть така сепарація безпосередньо по шлюбі притоки до різних спліток?

Мама Поповичева доброзичливою усмішкою злагіднює контури цієї делікатної справи. Дарка, навіть якби шлюб мав бути вже на Великдень, матиме нецілий рік до абсолюторії. А там прийдуть три місяці літніх вакацій; по-друге, чи Чернівці за горами-морями?

І так поки що реченець шлюбу завис у повітрі. Це була тимчасова уступка, на яку погодились обидві родини. Молоді теж не мали нічого проти такого продовження реченця їх шлюбу. Причина була така дражлива, що навряд, чи можна про неї багато сказати. Їх любов, оте ціле їх зближення (як кому догідніше) досі ще не вийшло поза сферу чисто психічного настрою. Це неправда, що любов найменше має клопоту з тими, що знаються від дитинства. Таке знайомство чи приязнь від дитячих літ, крім глибокого прив'язання і великої духової близькости, вносить ще між двох людей якийсь "безполовий елемент".

Живим прикладом цього — Дарка і Стефко Підгірський. Стефка знала Дарка з різних фаз їх спільного життя. Бачила його безліч разів у різних, з теперішнього погляду, неприємних ситуаціях. Чи не бувало й таке, що Дарка з Ориською купались

у ставі, а Стефко зайшовши з іншого місця берега, поринав під воду і, наслідуючи морську потвору, щипав їх за литки? Після першого перестраху дівчата доти гнались з лозиною за ним, голим, доки не посягли нею його бодай раз по задку. Роля Стефка, відколи Дарка усвідомила собі її, завсіди була ролею брата. Стефко — це був хтось, у кого можна було попрохати помочі у своїх любовних клопотах, кого можна було попрохати почіхати у плечі "під лопатку", хтось, кому за комплімент "дурна коза" можна було зреванжуватись аналоґічним — "дурний цап", тощо. Одне слово — брат. Чи ж треба дивуватись, що вони обидвоє, Стефко й Дарка, тепер підсвідомо хотіли виграти на часі, щоб дати доспіти еволюції їх взаємин? Чи нерозумно це з їх сторони, коли вважають, що їх шлюб не повинен прийти скоріше, заки тіла їх прагнутимуть себе без почуття приниження?

Ось тепер сидять на отомані пані Дуткової, притулені одне до одного головами так, як різьбярі люблять зображувати "брата й сестру". Дарка слухає, що Стефко оповідає про Веренчанку: передвиборча акція, гарячкова підготова до шкільного плебісциту, ага, плебісцит — замість виборчої ковбаси — ну, що ж? Tempora mutantur[107]. Тепер та бурячана акція — ага, "золотий інтерес" тата Підгірського. І що далі?

Нічого далі, бо Стефко уриває нагло, не докінчивши речення.

— Дарочко, та… чи на те я захопив цієї дорогої пів години часу, щоб розповідати тобі про речі, які не мають нічого спільного з тим, що я хотів би тобі розказати?

Дарка ще перед хвилинкою справді вражена тим плебісцитом і буряками, тепер під подихом його пестливого, теплого голосу вже не пам'ятає своїх попередніх настроїв.

— Я вже мушу йти, — підвівся і щойно тоді пригадав собі, що тато Попович поручив Дарці ще перед першим піти до директора Данилюка. (Дарка щось у листі до своїх згадувала про те, по правді сказати, він не поінформований докладно про справу). — Старий Данилюк має шкільного товариша, румуна, в інспектораті. Хай директор поспитає того свого товариша, чи він не міг би так зробити, очевидно, не задурно, щоб тата Поповича з заставнецької приділено до кіцманської округи платень. В кіцманській не тільки точніше виплачують, але й половину менше обтягають.

— Не забудь про цю справу, Дарочко.

— Я маю йти до Данилюків іще перед першим? Чи добре я зрозуміла?

— Так. Або що?

Нічого. Ще нічого поки що не загрожує ні їй, ні йому, ні їх любові. Поки що ще обрії перед ними зовсім ясні. Стукнув тільки в серце, — ніби хтось сіпнув за алярмовий дзвінок, — неспокій. Але зараз за ним, як противага йому, прокинулась у Дарчинім серці беззастережна щедрота до Стефка. Вона була готова ціла жертвуватись йому.

— Стеф!

Він повинен був у цій хвилині забути про те, що десь чекає на нього сестрінок луківської дідички. Повинен був махнути рукою на ту якусь молотарку, а схопити Дарку у свої обійми і замкнути її раз назавсіди в них. Але він спішився, а поспіх завсіди притуплює людям змисли.

— Стеф!!

Поспіх зробив те, що він вчув сам звук, а не вичув його тону.

Вибігла за ним на сходи. Чула, як спішився, перескакуючи по два ступні нараз. Ще був час. Ще могла гукнути за ним, і він був би почув її. А проте, не вчинила цього. Навіщо було б це здалось, коли він сам не відчув, як дуже прагла, щоб він залишився при ній?

VIII

На партері, у сходовій клітці, на балконі — всюди чути нафталіною. Огидний задух, яким звіщає свій прихід зима в місті. На поруччі балкону розчепірилося неозначеного кольору футро пані Дуткової. Від нього теж несе нафталіною. (Хоч, коли йде про футро пані Дутки, то тут нафталіна більше для реклами, як проти молів). В хаті — Дарці пахне, Ліді смердить — норвезький смар до лещат. (Краєвий пса здохлого вартий. Хоч той "норвезький" фабрикують так само в Румунії, як той краєвий). Оля розігріває його до дверцят печі, а потім з насолодою їде на ньому долонею внутрішньою стороною дощок. Ах, яке це приємне!!

Можна до цього вжити й шматинки-стирки, але тоді вся ця робота стратила б відразу свій особливий, лише лещатарям із крови знайомий посмак. Ліда Дутка, докторова in futuro[108], з меланхолійною посмішечкою приглядається цій праці і робить свою увагу щодо лещатарського спорту:

— Якби я мала такий лещатарський "Anzug"[109], як я бачила на виставі у Курца, то я теж пробувала б вчитися їздити… Але я колись ще справлю собі лещата. Гадаєте, може, ні? Ах… Різдво в горах… це тепер щось наймодерніше…

Ліда має рацію: для половини жінок, що займаються цим спортом, лещата втратили б свою приману, якби до них не можна було взяти одягу від самого Курца з-за вистави.

Але сніг щойно надлітає...

В кутку півметрового городця, між ринвою і огорожею, доживає своїх останніх днів весела, червоно-біла далія. Оля, яка розуміється на товарознавстві, сказала колись, що цей "артикул жоржини" називається "Ballet girls"[110]. На ґерлз в червоно-білих, густо ришкованих спідничках ліниво налітає сніг.

От і зима вже...

В цілій Румунії сьогодні державне свято. Нудний день, який не має в собі ні святкового настрою, ні охоти до праці.

Дарка сидить коло вікна з чорним, череватим котом на колінах і знайомиться з фінансами Франції за Людовика XVI. Кінець семестру наступає на п'яти. Попри звіти мільярдових боргів (в самих 1787-9 роках державні борги зросли на 274 мільярди!), є там, сьогодні, з перспективи часу, навіть веселі речі.

...державний скарб, грузнучи у щораз то нові борги, хапався різних способів, щоб витискати нові податки від зубожілого населення. Між іншим, видано розпорядок, який накладав на батьків родини обов'язок примусового закупу урядом визначеної кількости соли.

Дивогляд був у тім, що та кількість далеко переходила дійсні потреби родини, а решту соли, що залишалась від

попередніх закупів, під загрозою адміністраційної кари не вільно було ні продати, ні ужити для власних цілей.

…тому, що границі податкових округ не були точно визначені, часто бувало таке, що в одній частині округи збирали податки на основі одних розпорядків, а в другій, тої самої округи, стягали податки на зовсім інших засадах.

Тоді французькі селяни у своїй розпачливій боротьбі із "правом" впали на хитру вигадку: вони поміщували свої комори чи пивниці по той бік граничної ріки, дороги, на терені, де їх не досягали податкові приписи частини їх округи. Так виглядала справа державних фінансів Франції при кінці XVIII століття.

А вчителі по гімназіях питають підростків: які причини французької революції?

— Люди часом такі смішні, — сказала б Муха. Вона саме "впадає" до кімнати, присліпувата від сліз і сміху.

— Йой… тримайте мене, бо трісну… йой…

Річ в тому, що вона на сходах почала ще раз пригадувати собі свою пригоду, щоб краще її дівчатам розказати, але вже не донесла свого наміру на перший поверх. Муха мусить перечекати, заки заспокояться її нерви.

— Йой… не можу… гадала-м, що трісну зі сміху…

Нарешті. "Примкніть двері від паниного покою і слухайте". Слухайте: припадком вона зустрілась з Міці Коляскою. Пхі! Дама… Чоловік — вищий військовий — треба щось більше казати? Говорили між собою по-німецьки. В Міці не було відваги рішитись ні на українську, ні на румунську мову. Хай

буде нейтральна — німецька. Нехай тобі. Слово по слові, а Міці питає: чи правда, що вона, Муха, на те зійшла, що працює як суб'єктка? Так, це правда. Це мусить бути дуже соромно? — питається зі співчуттям, може, навіть щирим (хто там може знати?) Міці. Ще б пак! — робить зовсім сумне лице Муха. Доводиться не раз такі ситуації переходити, що краще не згадувати про них. Але які? — питає Міці, ще непевна у своїх здогадах. Муха навмисне, якби набрала води в рот. Ну, гола Муха! Які ж ті "ситуації"? Тоді Муха пускає першого пробного бальончика: вистане тобі сказати, що Шмід — вдовець. Що? Пані офіцерша бере в білий день суб'єктку попід руку — і що далі? Муха мовчить таємно. Ніби заклята. Пані Садовяну тягне суб'єктку до парку, де нема людей, і що далі? Муха довго викручується від відповіді, а врешті випалює: старий зробив їй "пропозицію". Ах! — нібито обурюється пані Садовяну. Ну, а що далі? Муха видумує нахабну сцену, на яку тільки може спромогтися її фантазія. Пані Садовяну фосфоризує ціла з цікавости. Ну, а подробиці? Тут вже Муха зовсім "пас". Що робити? "Не має часу" — це найкращий вихід з ситуації. Тоді пані Садовяну робить пропозицію Мусі: хай Муха заскочить до неї котроїсь п'ятниці по осьмій вечором. Її чоловік завсіди в тій порі в клубі. Пані офіцерша цікава "продовження" тої історії.

Але чим ближче до кінця історії, тим Мусі менше весело. Врешті Муха перестає сміятись. Уриває нагло і зовсім замовкає. Брови зводяться високо понад очі. Очі на смерть задумано дивляться в одну точку. Нараз ті, направду, чудові очі намагаються зберегти рівновагу. Врешті не видержують напору сліз. Муха закриває лице руками і з невеселим сміхом вибігає на балкон.

— Та Муха сама собі винна, — хоче якось оформити ситуацію Ліда, — сама видумує різні історії про себе, а потім…

— Тут не йде про саму історію, — буркнула Оля Кентнер, — а йде про те, що така Міці, такий "цваєрус" у гімназії, такий ренеґат, уважає, що їй можна забавитись коштом своєї недавньої шкільної товаришки. Пфуй! Пфуй, яке свинство!

"Мала" Кентнер так самісько тому вісім років обурювалась на Ориську Підгірську: Пфуй! Пфуй! Можливо, що якби мала тепер перед собою паню Садовяну, то так само плюнула б тепер на неї, як тоді на Підгірську. Одне слово: свинство.

На диво всім Ліда проявляє велику порцію такту: більше не чіпає цієї теми. Муха ще щось пригадує собі ("я забула" — це теж одна з органічних Мушиних прикмет!). Правда, не таке веселе, але не менше від попереднього цікаве:

— Слухайте... Ольго, або я говорю, або пес гавкає! — Отже, слухайте! Була-м з Данилюком. Хлоп — непритомний від щастя.

— Жениться?

— Дурна! Виїжджає завтра вполудне до Відня. Але найцікавіше... "виставте" собі, що його "старі" ще нічого не знають про це!

— Добре має! — басує Оля. — Бо "старі", напевно, зараз видовбали б якесь "контра". Тим більше, що він уже раз вибирався за границю. Десь "старий" його мав сипнути солідним бакшишом, а "Сіґуранца" "збарувала" й показала фіґу замість пашпорту. Добре має! А його сестра ніби ліпше зробила? Взяла з кимсь там шлюб у Відні, а старим послала тільки шлюбне повідомлення post factum. Іди! "Чоловік", якби сам собі не пошукав трохи "рихту", то ніколи не мав би його. Засихав би разом з тими мамутами.

— Казав ще, ти чуєш, Дарко? — казав, що якби був знав, що ти мешкаєш на "старім місці", то був би колись зайшов.

— Пропало. Нічого.

— Казав тебе поздоровити… і тебе, Олю… і Ліду…

— Ага.

Велике решето неба щораз густіше сіє снігом. В кутку, між ринвою і огорожею, замерзає квітка. Забули з осени викопати її серце — бульву, і воно замерзне узимі. Ще одно життя вмре. Життя вмирає, а матерія безсмертна — як це так? Дурні міркування. Так, дурні — й що з того? Дарка встає і довгораменним хрестом лягає на балконові двері.

— Гей, пані, ви не зі скла! — гукає Ольга.

Дарка йде від дверей і тихо сідає собі в куток отомани. Так. Тепер нарешті почне своє життя. Завтра, як пополудневий поїзд "Бухарест-Відень" від'їде на захід, виб'є її година. Було б несправедливо, якби хотіла собі з того приводу робити які-небудь докори. Дивилась тверезо на світ і поводилась korrekt, як тільки можна. Ніякої перечулености, ніякого несучасного романтизму, навіть ілюзій ніяких "на цім пункті" в неї не було. Життя, особливо за останні роки занадто викарбувало її душу, щоб могла дозволити собі такі безужиткові м'якощі.

Потім, відколи офіціяльно (ми навіть не здаємо собі справи з того, як далеко наша душа шанує всякі "офіціяльно") зв'язалась з Підгірським, зміст її життя забарвився зовсім інакше.

— Будеш "добродзійкою", — пробувала часом покепкувати собі з неї "докторова" Ліда.

— Гм… буду мамою. Ви у місті будете придержуватись "Zweikindersystem"[111], а на селі… ще в попа діти родяться, як Божа худібка. Буду мати повну "резиденцію" русявих, чорнявих, всіляких голівок. Як виведу їх в сад, то як стадо гусенят.

Це був такий собі жартівливий діялог, який, по правді сказати, ховав у собі не одне найсуттєвіше з Дарчиної психології.

Та, приїхавши з Бухаресту до Чернівців, з першої днини вона відчула, як заважає їй приявність Данилюка. Подумала тоді: "Як луска з яблука між зубами, яка не болить, але якої й стерпіти не можна".

Нарешті дочекалась того, що він покидає Чернівці. Знала зовсім певно: вросте там у новий ґрунт так, як Ляля, закоріниться там і вже ніколи не вернеться сюди. Тим краще. Данилюк угрузне там, а вона виплине тут на поверхню свобідна. Ішов угору ніби літаком, а їх усіх залишав під собою. Мусіли йому видаватись малі й непоказні.

Як добре діє в такі моменти почуття свідомости, що людина має на кого опертись. Коханий, добрий Стеф…

— Дівчата! Дарка мріє! Туш! Зимний туш на неї!

Не треба кращого тушу, як сам Лідки голос. Високий і пронизливий, як у павіяна.

Дарка справді протверезується.

— Слухайте, дівчата. Я мушу заскочити до Наталки Оріховської… потім ще в одно місце маю йти. Слухайте, якби до того часу, заки я вернусь, приплентався сюди Коко Мірош, то скажіть йому… Муха "забуде"… Олю, ти скажи йому, щоб зайшов за мною десь коло дев'ятої. Маю охоту піти до "Європейської" трохи покрутитись.

— Там Данилюк вже не грає, — хоче кольнути по-жидівськи, "під бік", Ліда.

— Ей, що ви кажете? — перекривлюється їй Дарка і скоро одягається.

— Повітря! Свіжого повітря дайте їй! Уф!

IX

На вулиці люди подіставали від снігу виразисті, чітко зарисовані лиця. "Еге ж, казала колись Стефа Сидір, — щонайкраще портретувати взимі, бо тоді "лице має найприроднішу церу".

Перший сніг, як перша дитина, — у великих привілеях: прохожі дозволяють йому сідати їм на голову, лізти до очей, плутатись у волосся, обтрушувати вуса, заліплювати очі. Пані скидають рукавички й дозволяють йому безпосередньо діткнутись їх безробітної долоні. Діти підставляють йому язики і так смакують його. Служниці ловлять його на тарілки й, не чекаючи вечора, скоренько, десь у закутку, змивають ним обличчя. (Недурно живемо в добі косметики!).

Міщухи не можуть дати собі ради з першим снігом. На жаль, ця ідилія не триватиме довго. За кілька тижнів (діти не мають голосу!) всі нарікатимуть на сніг. Пани нарікають на сніг

тому, що він паде їм на дахи кам'яниць, і треба наймати окремого "хлопа", щоб його струшував... Служниці клястимуть сніг тому, що його заносять ногами аж до хати і роблять з нього сиві плями. Пані з так званого "вищого товариства" матимуть жаль до снігу, що він паде саме в тій порі, коли їм неможливо виїхати в гори. Пролетаріят ненавидить його як символ нужди. Тільки діти мають з нього потіху, але вони не мають голосу.

Оріховські мешкають на поетичній "Liliengasse". Тепер вулиця ця інакше називається, але нарід не забув іще старої поетичної назви.

Дарка застає Наталку горілиць на отомані в неприємній позі, що нагадує небіщика на параді. Навіть ті худі, пергамінові руки схрещені на грудях.

— Сервус, Наталко! Я не була певна, чи застану тебе дома...

Дарка каже неправду. Вона знає, що Наталка тепер, саме в цім "переходовім сезоні", дістає під вечір температуру і мусить сидіти дома. До того, Дарка приходить на Наталчин зазив. Наталці очевидячки приємно, що про неї думають, що вона має ще стільки сили, щоб у цій порі, при такій погоді виходити з хати...

— Гм. Властиво, мала я сьогодні в п'ятій вправи з хемії колоїдів, але не пішла. Є важніші справи від хемії.

Певно! Наприклад, одною з таких важних справ є те, що Наталка мусить заступати "у справах товариства" голову секції студенток, товаришку Аврору Смеречинську. Смеречинська має сильний катар (саме той "переходовий сезон") і лежить у

ліжку. Наталка втроє, вдесятеро більше хвора від товаришки Смеречинської, але Наталка безнадійно хвора, а безнадійно хворих трактуємо майже так, як здорових. Їх переважно залишаємо на ласку Божу. Віддавши їх під цей високий протекторат, перестаємо ними цікавитись. Хіба не логічно? Однак з Наталкою справа стоїть трохи інакше. З нею батьки і приятелі мають той клопіт, що вона не признає, тобто не вірить в ні одного лікаря поза своїм братом Романом. В "їх" медикаменти теж не вірить. "їх" ліки? Хто ж їх фабрикує, оті різні хемічні препарати, як не міжнародні грошові спекулянти, які не мають інших цілей на оці, крім власних зисків? Наталка довіряє тільки вапові, яке сама собі спрепаровує.

Добре, але доктора Оріховського нема в краю. Він у Відні чи Празі, можливо, навіть в недалекім Львові. Має приїхати до краю нострифікувати. Може, це станеться за тиждень. Може, за два. Може, за місяць. Може, за пів року. Наталка зачекає. Він один поверне їй здоров'я — чи не виплачується зачекати на нього?

Дарка потай від дівчат на Руській писала навіть до Орисі Підгірської до Бухаресту: "Ти студіюєш медицину. Стоїш близько до цих справ. Скажи мені, чи автосуґестією можна вилікувати сухоти?"

Орися підписала за деякий час з авторитетністю двадцять — і дволітнього кандидата лікарських наук: суґестія може витворити сприятливу атмосферу, добрі стани самопочуття, і вони саме можуть приспішити лікувальний процес у хворого, але ніколи не може бути єдиним засобом в лікуванні такої недуги, як "t.b.c.". Після такої відповіді справа Наталки видалась Дарці зовсім безнадійною. Вона пригнічувала її якийсь час, як кожне, навіть далеке нещастя, а потім Дарка звикла до нього, як усі ми звикаємо до кожного нещастя, коли воно задовго тягнеться.

Наталка, не підводячись, прохає подати їй склянку із малиновою водою. Добре. Дякую. Випиває трохи червонавої рідини і відразу приступає до речі ("Боже, — думає Дарка, — та дівчина, ніби об'єкт на фотографічній плиті, без ніякого тла"): чи не казала вона тоді, що такі сходини, як ті, перші, то чистий… "блеф"?

— Ні, чому? — знову не розуміє Дарка.

— Преціньь, не можна сказати, щоб справа не йшла в товаристві. Були вже реферати з того часу… Реферат самого Козачка "Гайдамаччина у світлі історичних фактів" був навіть дуже цікавий. Тепер Ґиньо Іванчук… смішака і утопіст.

— Єдина повновартна людина між ними всіма, — перебиває Наталка.

— Ґиньо Іванчук заповів свій реферат про початки фашизму в Італії… Тепер курси неграмотних на Манастириську… Тепер…

Дарка не наважується перед Наталкою висловити думки, що серед українсько-румунських обставин на Буковині навіть вечірку з танцями треба причислити до проявів "активности" даної організації.

Наталці тяжко говорити. До того, вона ніколи не була занадто говірка.

Тепер голос в неї змучений зусиллям, відпочиває майже за кожним словом:

— І ти вважаєш, що ті реферати і та забава, на якій попились хлопці — це вже… максимум з того, що… заповів Козачок на тих зборах і що можна серед наших обставин дати?

Ні, чому? Дарка так не вважає, може (навіщо це облудне "може"), не застановлялася так глибоко над цими справами.

Мовчать обидві. Тихо.

Сутінки налягають щораз більше. Годинник тітікає щораз виразніше. Наталка сідає. П'є трохи із склянки червонавого, тепер зовсім темного течива, припирається плечима до стіни і з закритими, страшними очима говорить важко й розмірено: "По виборах треба сподіватись нової реакції уряду. Де тоді набрати охочих, а що найважніше — відважних до громадянської праці? Хто схоче йти з відкритими очима проти вітру? Молоді? Де вони? Наталка поки що бачить тільки дітей і філістерів. А була така добра нагода! Козачок не зумів використати її. Призбирана довгим безділлям, вибухова енерґія сама аж перлася, щоб ужити її до чогось поважного, а він що? Розпряжив її забавою з пиятикою і рефератами, від яких ні впріти, ні змерзнути не можна було. Партач! Провідник мусить бути передовсім добрим психологом. Чи не так?

Дарка не знає, що на таке казати. Найбільше з'ясоване почування в неї тепер — страх. Наталка гарячкує; ніколи не була така балакуча.

— Я вже піду, Талю. Ти скажи мені лише адресу тих дівчат. Значить, вони знають уже, що я маю прийти і вести з ними лекції? Як так, то добре.

Рука Наталки мокра і відразливо гаряча. Дарка хоче чим скоріше вихопити свою руку з Наталчиної долоні, але та придержує її:

— Скажи мені, — Наталчині очі, ніби очі поїзду-марива більшають і наближаються до Дарки, — ти віриш у наш нарід… як в ідею?

Наталчині руки цупко, судорожно вхопились Дарчиного передрамени.

— Я не розумію тебе, — вибелькочує Дарка. Наталка, не випускаючи Дарчиної руки, тягне її до себе:

— Я питаю тебе, чи ти віриш, що всі ті наші пориви… навіть наші визвольні змагання, навіть той наш дитячий бунт, тоді в гімназії і тепер оце наше шамотання — зв'язаної шнурами людини, — чи ти віриш, але скажи мені правду, — чи ти віриш, що це все — в сумі має якийсь глибший змисл? Що це все якась правда, ідея, яка як не тепер, то за десять-двадцять…сто років… переможе? Чи ти віриш в це?

Дарка має таке вражіння, якби до її грудей приложили револьверове дуло і домагались любовного признання. Вона чує холодну росичку на верхній губі й висках.

— Я думаю, що сьогодні нема українця, який не вірив би у здійснення цієї ідеї… Я думаю…

— Ти мене не розумієш, Дарко. Я не маю на думці віри-шаблону… пасивної віри баранів… Я питаю тебе, чи ти маєш те внутрішнє переконання, що ця ідея варта навіть того, щоб задля неї жертвувати життям? Про це мені йде…

Наталка зовсім задихалась.

— Це зависокі для мене речі, Талю… я сіра людина… Але коли хочеш знати, то я маю те переконання, що та ідея варта навіть людського життя…

Наталка опускає Дарчину руку. Тон Дарчиної заяви видався Наталці замало переконливий, замало самовпевнений.

— Але ти свого дорогоцінного життя не жертвувала б? — запитала по хвилині з їдкістю хворої людини.

У душі Дарки відрухово щось рванулось — вона хотіла відповісти щось приблизно прикре, але раптово стрималась. Таке питання поставили Дарці уперше в житті так безпосередньо й ясно. І ще хто! Людина, яка стоїть на межі життя і смерті. Добре — смерть в цьому випадку заприкре слово, — скажімо: людина, яка стоїть на межі земного і незбагнутої таємниці. Чи жертвувала б Дарка своє життя, себто чи добровільно, свідомо захотіла б перестати існувати? Чи? Ні. Чому? Брак відваги? Невідкличне прив'язання до так званого життя? Надмірне себелюбство? Страх перед карою за непошанування волі Творця світу? Дарка на ці питання могла б мати тільки одну відповідь, але вона видається їй занадто чудацькою: героїчна смерть не для неї призначена. Їй призначено жити і ціною свого організму давати життя новим, людським істотам.

Можливо, що такі, як Наталка, як її брат, як той фантаст Ґиньо Іванчук уміють, блиснувши метеором на життєвому овиді, зачудувати собою світ і вмерти на тих висотах гарно і велично, як молоді боги. Дарка має багато щирого поживу для них, але вона не може пориватись наслідувати їх, бо її єдина життєва функція — продовжувати людське життя на землі. Але як вона може сказати це Талі? Така щирість викопала б між ними пропасть, якої не можна б пізніше вирівняти.

— Я думаю, Талю, що… не кожний надається до того, щоб бути… героєм.

На Наталку найшов напад кашлю, і вона, заслонивши уста хустиною, тільки зводила раменами. Відкашлявшись, вона сказала нібито весело:

— Одного тільки боюся… що моє життя — піде отак… за цапину душу…

— Та чого? Ти ще набереш сил і будеш здорова… — відповіла якось блідо Дарка і в тій хвилині вичула ввесь свій нетакт. Якби могла, то дала б собі поличник за той тон і за таку "потіху". Не подаючи вдруге руки Наталці, уважно вийшла на коридор, а звідси майже вибігла на вулицю. Уф! Повітря! Свіжого повітря, бо задушиться!

На вулиці Дарка згортає нагою долонею трохи снігу з бетонової підмурівки огорожі й їсть його замість води. Що за день карнавалових несподіванок!

X

Дівчатка — є їх три — всі з четвертої класи "liceul ortodox"[112]. Всі у брунатних одностроях з білими комірчиками, однакового росту, видаються такі подібні, як тістечка в цукорні одного ґатунку. Привітавшись з ними, Дарка починає відрізняти їх одну від одної. Кучерява блондинка з міцно зложеною шиєю і випукластими очима нагадує старинні різьби богинь.

Дарка підозріває, що ця дівчина мусить любити багато говорити. Шатенка з вузьким лицем і подовгастими очима, солідно причесана, штивнувата, з нерухомими руками,

скидається на дитину, якої батьки не живуть у згоді з собою. Остання з трійки — брюнетка, негарна з лиця, з косматими бровами і зухвалим, тупим носом, — робить на Дарку враження підлітка, що вирвався з "поправчого заведення". Побачимо. Поки що Дарка рада з того, що Оріховська заощадила їй патетичного вступу. Все ж якось сама ситуація вимагала того, щоб і Дарка сказала кілька слів "від себе".

— Будемо, панночки, переробляти історію і геоґрафію України і дещо найважніше — з української літератури. Розуміється, що вивчення історії чи літератури свого народу — це ніякий злочин, але вам, як ученицям румунської гімназії, цього не вільно. Сподіваюся, що ви знаєте, панна Оріховська мусіла говорити вам, які наслідки мало б те, якби ваша шкільна влада довідалась про ці лекції. Я ще раз звертаю вам увагу на те, що вас обов'язує якнайстрогіша таємниця і що ви маєте ще час роздумати над цією справою. Ніхто не втягає вас силою до цієї праці. Далі ви повинні знати і те, що від цих лекцій у великій мірі залежатиме, чи вас приймуть до "Січі" по матурі. Не знаю, чи вам відомо, що там не приймають без вступних іспитів з цих предметів, які маємо тут переробляти.

— Як ми вже сюди прийшли, то ми — задумалися, — відрізала різко, згідно зі стилем своєї персони, брюнетка. Дарка пустила мимо цю заввагу. Запитала ще формально, чи вміють по-українськи читати й писати. Дві вміли, а третя, брюнетка, не вміла.

— Даскану, хто ваш батько?

— Комісар при поліції.

— А як дома у вас говорять?

— По-німецьки… часом по-румунськи.

— В школі ви як записані?

Ельвіра Даскану нахмурилась неприязно:

— Я? Як румунка.

— Я теж записана як румунка, — затарахкотіла, як накручений механізм, "музика" у старих годинниках, — у нас у школі багато українок, що записані як румунки… Інакше були б до школи не прийняли, а потім — ніколи не можна дістати знижку оплати ані… загалом нічого… Є такі, що бояться признатись, що вони українки дома. Але про мене всі знають, що я тільки записана як румунка. Раз навіть директорка переловила мене, як я на паузі говорила по-українськи, і я мусіла в карцері сидіти, а раз…

— Добре, вже добре. Як ви називаєтесь?

— Аглая Стефанюк, бо мій дідо походив…

— Про це пізніше, Стефанюк. А як ви називаєтесь? — запитала тихої, штивнуватої дівчини.

— Орися Савчук.

— Ви як у школі записані?

— Я — "рутяна", бо…

— Що "бо", Орисю?

— …бо не хотіли признати слова "українянка". Татко писав аж до міністерства освіти…

— А хто ваш батько?

— Ніхто.

— Як то "ніхто"? Десь працює хіба?

— Маємо сад. За Австрії татко був при залізниці, але як прийшли румуни, то татко не хотів присягати їм і так лишився без служби.

Дарка мимохіть звернула увагу на порядний одяг Орисі Савчук. Дівчина переловила Дарчин погляд.

— Мені в школі помагає тета, — додала ще так само тихо й почервоніла.

Дарка записала собі у записнику день і годину лекцій.

— Ви, Орисю, мусите навчити товаришку читати і писати по-українськи, бо інакше вона не зможе держати з нами кроку.

— Даскану, — повернулась до доньки поліційного комісара, — звідки ви знаєте, що ви українка? Хто вам казав про це?

— Хто мав би мені казати? Такі речі чується, — відповіла неохотно. Була зла чи ображена.

— Ви, може, непевні за мене? — запитала враз зухвало з ноткою наче б то погрози в голосі. — Можете числити на мене — на "зіхер".

Дарці заімпонував її рішучий, задерикуватий тон.

— Як мій тато... — почала знову вже лагідніше і урвала, а потім почала так, якби те промовчане слово стояло на своїм місці... — то це ще не значить, що й я мушу така бути. Я кажу і вони, — кивнула на товаришок, — знають, що я — українка.

— То гаразд, — сказала ще тільки Дарка і приступила до лекції.

Після лекції Аглая Стефанюк скочила скоренько, щоб помогти Дарці натягнути плащ.

— Панна... такі милі... — шепнула крадькома Дарці над вухом. "Любить підлабузнюватись, значить, не зовсім певна..." — записала собі Дарка в пам'яті, а Аглаї сказала вголос:

— Наші лекції — це теж школа, і на них треба так поважно поводитись, як на годині у школі. Розумієте, Стефанюк?

Прощаючись з дівчатками, Дарка залишила собі на останок Ельвіру Даскану. Як прийшла черга на неї, Дарка по-товариськи стиснула їй руку. Ельвіра відповіла так само щиро.

Дарка, що вперше займалась такою громадянською працею, не могла передбачити, які наслідки це може мати. Одне вже тепер знала зовсім певно: з тих трьох дівчаток найбільше відсотково українкою є донька ренеґата Даскану — Ельвіра Даскану. Здавалось їй теж, що між нею і тим малим пугачем прийде згодом до приязні.

XI

Горять жовті ліхтарні. Обліплені снігом, з великими головами скидаються на струнких, засерпанкованих ґазою жінок. Карнавал так близько…

Дарка продовжує собі дорогу, йдучи Панською. В лінивім пересуві юрби є щось, що притуплює гостроту думки і діє заспокійливо на нерви, як гаряча купіль. Дарка сунула повільно перед себе, не нарушуючи гармонії руху юрби. Чула вдоволення від самої постанови піти у цей капосний вечір трохи потанцювати. Вдоволяв її теж такий партнер, як Коко Мірош. Після радикального "шліфу" тоді, на прогульці, Коко тепер — чистий брильянт. Дівчата на Руській називають його "білим невільником". Кілька разів на день забігає до пані Дуткової на Руську і за кожним разом виходить звідти з вантажем орудок і припоручень.

Дарка: "Коку, ти брильянт".

Муха: "Я буду молитися, щоб ви не залюбилися де, бо тоді ми пропали б, як руді миші".

Оля: "Коку, ти найцікавіший блазень, якого я коли-небудь бачила…"

Коко Мірош на те все з елеґантним поклоном:

— Рад вам служити, мої дами…

— Коку!! — скрикує непристойно (бійтесь Бога, та ж це — Панська!!) Дарка, підбігає кілька кроків і вже має його.

— Сервус, Коку! Уф! Аж засапалася! А я собі думаю: ти чи не ти? Саме в тій хвилині думала про тебе… Ти, може, був на

Руській? Казали тобі вже дівчата? Чекай… ти що? Втікаєш від мене чи що?

Коко розсіяно підшморгує носом:

— Втікаю? Де ж я втікав би від тебе, кохання? Але бачиш… я спішуся і… буду дуже вдячний тобі… як ти ласкаво схочеш звільнити себе від мого товариства…

Дарка розтягає свій крок і підбігає за ним:

— Що сталося?

— Eine Schweinerei[113]… пардон… гоноpова справа, що вимагає негайно інтервенції… а тепер до побачення.

Дарка біжить далі за ним. Не може залишити його такого задиханого і схвильованого.

— Коку, скажи мені, що сталося властиво?

— Іди додому, Дарко… вір мені, що це не для тебе історія… Мужеська справа честі, розумієш тепер уже?

Дарка ще тільки одно мусить знати:

— А зв'язана з тобою?

— Ні.

— З кимось із наших близьких?

Коко не відзивається. Біжать далі. Нарешті Мірош, щоб увільнитись від Дарки (ах, ті жінки з своїми "опікунчими інстинктами", як потраплять вони не раз замотувати справу!).

— Чекай… звільнім трохи темпо. Слухай, Дарко! — мур! — ані слова… Справа йде про Данилюка… Якась сфінґована чи дійсна крадіж якоїсь біжутерії… Нічого докладно не знаю… Kurz und bündig[114] лечу до друкарні "Таґбляту"[115], щоб зняти новинку з машини… бо вечірнє видання вже друкується.

Це був сам вступ. Кажуть, що біль від револьверової кулі приходить щойно згодом. Дуже можливо, бо Дарка в першій хвилині не відчула найменшого болю. Зазнала тільки дивного вражіння, що деякі функції в її організмі припинились.

Пізніше, по півночі, як зібрались всі в Тимішевих на Високій не могла вияснити собі такої простої речі: чому вони з Мірошем не взяли фіякра або не зателефонували до друкарні з першої ліпшої каварні? Поки що вона біжить з Коком до друкарні. Треба телефонувати до редакції "Таґбляту". Чекають. Знову дзвонять. Ніхто не відповідає. Телефоністка сердиться в румунсько-німецькім жарґоні. Знову біжать. Цим разом до приватного мешкання редактора. Претензійна обстанова з одною плоскорізьбою на стіні. Редактор не хоче нічого чути про їх справу. Врешті торги. Ординарні!! Мірош не має стільки грошей при собі. Знову безуспішні торги. Врешті Мірош підписує якийсь клаптик паперу.

Редактор обертає його критично в пальцях і не спішиться телефонувати. Врешті Дарка підписується на тім папері. Тепер редактор ґалантно складає його удвоє і ховає до портфеля. Всі троє йдуть до передпокою до телефону (цинамон… цинамон… цинамон!!!): "Гальо! Гальо! Новинку на шістнадцятій сторінці — третя шпальта "Золота молодь" — зняти. Заклиноване вже?"

Проклін через телефон.

— "Розклинювати! Так. Що? Так. Фірма "Шуберт". На п'ять квадратів. Само собою, що без кліше".

— А, то ідіоти! — звертається редактор фамільярно до Дарки й Міроша.

На вулиці бере Коко Дарку попід руку:

— А тепер, дівчино, я тебе запроваджу до хати і підеш "спайцю". Чекай… хай поправлю тобі волосся, бо виглядаєш, як валькірія.

Мірош вернувся вже до рівноваги і має гумор: честь товариша врятована, чого ще більше хотіти від світу?

— Я не піду додому, Мірош, заки не знатиму, що це, властиво, значить.

Мірош пристає, закурює цигарку, потім підносить сірник на висоту Дарчиного обличчя. Подув вітру гасить сірник.

— Хотів я ближче придивитись тобі. Щось не пізнаю тебе, ти "Silene nutans". Дарко!

Дарка встромляє голову в рамена й не відзивається.

— Дарко! Що тебе в'яже з Данилюком?

Голос Міроша з поверхневого, веселого тону впадає раптово у глибоку м'якість: звук вечірнього дзвону в сільській церковці.

— Нічого мене з ним не в'яже.

— То йди додому, Дарко Попович.

Мовчанка.

— Скажи сама: чого ти, властиво, хочеш?

— Хочу знати всю правду.

Мірош знову пристає. Зачудований? Недобрий? Нетерпеливий? Ні одне, ні друге, ні третє. Під якоюсь брамою з неосвітленим числом він бере Дарку за рамена й каже сумовито:

— Шкода тебе, дівчино. Він летить у пропасть і тебе потягне за собою… Варуйся від нього, поки час, — додав буковинською говіркою, — і не грай з серцем, сеньйоріто, — посміхнувся і звільнив Дарчині рамена.

Дарку зворушила ця сцена. Ніколи не підозрювала, що так багато серця може бути в такім вітрогоні. Скинула рукавичку й теплою рукою повела по його лиці.

— Дякую тобі, Коку. Я навіть не знала, що ти… вмієш бути таким приятелем.

— Тільки без сентиментів, товаришко Попович!

— Я поважно, Мірош… ніколи тобі цього не забуду, але… бачиш… мене не треба остерігати. Я вже маю когось, хто мене безнастанно стереже і в самій критичній хвилині, напевно,

сіпне за спідничку, щоб я, як ти кажеш, не скотилася в пропасть.

— Янгол-хоронитель? — заіронізував собі Мірош, зміривши Дарчину дебелу постать.

— Може бути і янгол. Тільки він називається в мене "інстинкт". Я — селюшка, Мірош, а всі селюхи мають…

— Досить!.. — перебиває Мірош і оперетковим рухом простує собі капелюх: — кінець дискусії, бо не тільки починаєш чванитися, але ще й неможливі дурниці плести… Махаймо тепер до Тимішевих. Здаймо звіт зі своєї "діяльности" і, може, ти там щось більше довідаєшся про цю цілу історію…

Тепер уже можуть іти повільнішим кроком, але вони далі біжать. Змінився тільки порядок осіб у перегонах. Тепер Дарка біжить попереду, а Мірош підмаршировує за нею великими, змаговими кроками.

Сергія немає дома. Від години ухарактеризований, він танцює на естраді в "Gaudeamus"[116] при Залізничій вулиці. Чи він знайшов би якусь розумну раду? Що можна наперед сказати про такого характерника, як Сергій Тимішів? Відчувають тільки, що його бракує тепер. Така вже людська природа, що у критичній хвилині завсіди чекаєш на порятунок від когось з-поза себе, щоб тільки самому вислизнути від обов'язку самовідповідальности.

Зоя ходить у великій, волохатій, в кольорові павуки, хустці — від дверей до вікна. Від вікна до дверей. Тороки хустки замітають підлогу. Кому це тепер в голові?

— Пані Зоє, я просив би склянку води…

Води?! Можна повірити Мірошеві, що він має спрагу. Води? Зоя задержується, не дійшовши до вікна. Ой леле! Як то — бути таким зігрітим та й холодну воду пити? Колеґа Мірош мусить напитися гарячого, міцного чаю. Хвилинку! Вода в самоварі — перекиплена, треба тільки підогріти її. Самовар у Тимішевих — "автентичний", російський, старий, з "ферцірунґами", немодний, але коштовний. Зоя стає навколішки перед ним і сердешно дмухає в його серце. Серце починає сміятись полум'янисто. Весело тріскають червоні іскорки. Від цього тріскоту, як від голосу цвіркуна, хата наповняється живим спокоєм.

— Дивні ви, жінки, — задумано розводиться Коко, — ніхто так, як ви, не потрапить зчинити паніки, але ніхто так, як ви магічно не потрапить вгасити її...

— Зоє, у чому, властиво, справа? — не знати котрий уже раз питається Дарка.

На якійсь церковці несміливо вибиває годинник довгу, нудну годину.

З чого почати? Отож: Богдан тепер на поліції. Стривайте! Може, краще від самого початку. Вчора ввечір він приходив до них попрощатись. Випадково був і Аскольд. Концертували, може, з годину. Ах, як Богдан грав того вечора! А проте чути було в повітрі якийсь нервовий підйом.

— А що далі? — нетерпеливиться Дарка.

Зоя невдоволено зводить брови. Вона любить про все оповідати широко, вичаровувати перед очима душ слухачів своє оповідання з усіми нюансами, прибирати його в поетичні рамці, одне слово, робити з нього свого роду

"Meisterstück"[117]. "Далі"! Зоя мала намір розказати дещо про настрій в Богдана, але коли від неї вимагають самих фактів, то, будь ласка!

Сьогодні в полудне, саме Сергій пробудився на обід, прибіг Богдан Данилюк знову до них. Був схвильований. Плащ розіп'ятий… шалик поверх футра… Чи не міг би йому Сергій позичити дві тисячі леїв? І що ви скажете на це, що в хаті не було двох тисяч леїв? Сергій дістає свою ґажу десь аж коло п'ятого. Дуже, дуже неприємно було, що не могли вистарати для нього такої суми. Це так виглядало б, наче…

— Але, що далі, Зоє! — трохи не скрикує Дарка.

— Моя хороша, як хочете знати все, то дозвольте мені розказати вам справу по черзі.

Зоя уриває і робить демонстративну мовчанку. Дарка дивиться на неї покірними, благальними очима. Зоя продовжує ласкаво:

— …І тоді, власне, скаржився Богдан Сергієві, що секретар у префектурі (сестрінок самого префекта!), який "виробляв" йому пашпорт, в останній хвилині зажадав від нього додаткового бакшишу (мовляв він мусить в іншім місці "помастити"), отих дві тисячі леїв. Богдан дав йому ті гроші, що їх мав на дорогу до Відня. Останні. — Зоя від себе додає, що на той пашпорт пішли Богданові ощадності за останні два роки. — Тільки уявити собі, тільки подумати: заробіток двох літ!! Ой, леле, нічна праця, ще і в каварняній атмосфері — це самовбивство! Секретар узяв гроші, але пашпорту не дав Богданові. Казав йому зайти по пашпорт коло сьомої години до свого приватного мешкання. Не забувайте, що сьогодні державне свято й усі уряди були зачинені. Не належала до

приємности ця чергова проволока, але що було робити? Зрештою в "нашій" Румунії бувають такі прерізні містифікації з заграничними пашпортами, що якби навіть сказали прийти по нього в дванадцятій годині вночі на цвинтар, то навряд, чи хто здивувався б занадто. Хіба, може, ні? Але дурниця! Досить того, що пополудні, десь коло шостої, прибіг знову Богдан: він зробив умовну продаж з одним ювеліром з вулиці Ратушевої. Продав ювелірові брансолєту за дві тисячі леїв з тим, що до десять днів має хтось прийти з посвідкою, яку Богдан дістав від нього і "відкупити" ту річ за дві тисячі триста леїв. Умову зроблено при свідках, так що Богдан з усіх сторін був забезпечений. Хіба ні?

— Я нічого не розумію, — зважується замітити Дарка, — що то за брансолєта? Чия вона фактично була?

Зоя нерухоміє від здивування чи недовір'я. Як то? Дарка вважає себе за таку добру знайому родини Данилюків і нічого не знає про ту історичну брансолєту? Ах (треба дозволити Зої захоплюватись, коли це таке конечне для неї), Зоя мала її раз у своїх руках. Це цяцька з золота і рубінів. Чи Дарка дійсно не знає історії тої брансолєти?

Дарка дійсно не знає тої історії, але чи це тепер найважніше? Розуміється, Дарка не висловлює своєї думки вголос. Огірчена, вона готова вислухати ще й цю історію. Коко Мірош дістає свій чай. Аромат чаю успокоює навіть тих, що не п'ють його. Зоя завивається в хустку й оповідає (Дарка дивиться на її очі й думає: "Як та жінка все переживає!").

Прабабка Богдана Данилюка була танечницею. Ох, напевне, не була вона тої міри танечниця, що безсмертна Павлова, але все ж мусіла бути високої міри артистка, коли її ім'я ввійшло до історії німецької богеми в сімдесятих роках минулого віку. Називали її "Der fliegende Star"[118]. В цю

"летючу зірку" закохався був якийсь пруський князик, батько п'ятьох дітей. Любов його мусіла справді бути глибока і поважна, коли на його дворику почали навіть про розвід перешіптувати. І от одного дня, не знати вже, як і куди, але факт, що "летюча зірка" опинилась у приватному заведенні для божевільних у Відні, поза границею німецької держави. Тоді справа оперлася об найвищий цісарський трибунал. Танечницю звільнили з дому для божевільних, але вільного вступу до Німеччини вона не мала вже ніколи. Ще раз вона зустрілась із своїм коханим в однім гірськім сільці під Грацом. Була це остання зустріч залюбленої пари, і тоді саме подарував князь своїй коханій оту брансолєту.

— Чого ви, колеґо Мірош, підсміхаєтесь так іронічно?

— Люблю такі романтичні історії, пані Зоє.

— На жаль, сьогодні… щире кохання… це вже тільки сміху гідна романтика. — Зоя посмутніла раптово. Дарка, перечекавши добру хвилину, спитала несміливо.

— Але я таки не розумію, що Богдан на поліції має робити? Дарка ще не розуміє? Це таке просте: ювелірові видалась підозріла і ця умовна продаж, і те, що Богдан зажадав за брансолєту тільки дві тисячі, тоді, коли вона найменше варта двадцять. Жид скалькулював собі, що навіть якщо ця брансолєта крадена, то він своїх десять відсотків знахідного і так дістане.

Хіба зле на "чистий інтерес" заробити дві тисячі леїв? Жид про цілу цю трансакцію дав знати поліції. Що поліція робить? Передовсім слідить. Від старих Данилюків (можна уявити собі очі мами Данилюкової, як поліція почала питати за її синцьом!) довідується поліція, що Богдан, як вийшов зранку здому, то ще

не вернувся. Справа набирає сенсаційного посмаку. Хіба ні? Поліція починає шукати за Богданом по каварнях і приватних мешканнях його знайомих. Прийшли й до Тимішевих. Як мав Сергій повестись? Мовчати? Сказати всю правду? Видумати що-небудь таке, що могло б Богдана вирятувати? Це дуже трудне питання. Сергій (подумати тільки: Сергій!) вибрав найменше рисковану річ — правду. Показав навіть ту писану умову з ювеліром, що йому передав Богдан. Вона, Зоя, теж зізнала у Богданову користь, що вже давніше ту брансолєту мала у своїх руках. Хіба не було вже ніякого сумніву щодо того, що брансолєта — власність Данилюків.

— А ви знаєте, що ті з поліції сказали? Один з них сказав нахабно: "Не можемо так узагальнювати справи, як панство це робите. Це дуже важне питання, чия та брансолєта: чи пані Данилюк, чи її сина? Поліція не дивиться на цю справу такими фамілійними очима, як панство".

— Але ж, Зоє, — сварко перебиває Дарка, — ви це могли відразу сказати, а не... Я певна, що стара Данилюкова, навіть якби не знала про те, що Богдан заставив ту брансолєту, то, напевно, скаже, що їй відомо про все... Напевно!!

— Ви, Даренько, даремно кричите на мене. Чому ви не дасьте мені докінчити моє оповідання? Я зовсім погоджуюсь з вами, що Богданова мама схоче його рятувати... і я певна, що завтра вранці справа вся виясниться... (завдяки скорій інтервенції колеґи Міроша вона не попала навіть до газети), і Богдан міг би виїхати, якби загалом мав пашпорт.

— Я вас не розумію... — голос Дарки пригаслий, хоч ще не зовсім безнадійний.

— Не дали пашпорту!? — Коко кладе склянку з чаєм на підлогу, схоплюється і стає перед Зоєю.

Не можна так сказати. Просто ошукали. Сестрінок префекта, та наволоч, той маклер, той талаган (мелодійна Зоїна мова стає пребагата в синоніми), вже тому два тижні мусів знати, що Богданові відмовили пашпорта. Але той шахрай, такий-то син до останньої хвилини держав його в шаху, доки не видушив від нього останнього лея. Що не кажіть, а на щось подібне може тільки румунський урядовець спромогтись: ще сьогодні казав йому прийти в сьомій годині до свого помешкання, а тим часом він уже в третій пополудні виїхав зовсім із Чернівців на нову посаду до Хотина чи Кишинева. (Імовірно, перенесли його у зв'язку з подібними, як Богданова, "справками").

Зоя тільки прохає вжитись у становище Богдана: без грошей, без пашпорту, без надії одержати його коли-небудь, а якби не колеґа Мірош, то був би й без чести. Неужиток, який можна викинути на "шмельц", що? "Вони" вміють доїздити людям кінця. А при тім той цинізм, за який можна хіба їм між очі плюнути. Чи повірите, що в цій хаті, на цьому ж місці один з тих поліційників сказав, що як домнул Данилюк мав намір коли-небудь виїздити за кордон, то повинен був лояльніше в краю вести себе. Чи чував хто таке? Данилюк і політика! Слон і порцеляна!

— Я, пані Зоє, вважаю, що лінія проведена дуже логічно. Кому в таких випадках іде про фактичний стан речі? Тут вистачає факту, що Богдан мав нещастя саме в тім часі, як в українській гімназії вибухнув той бунт, бути її учнем. Я погоджуюсь зовсім з ними, що як претекст, то досить такої притоки.

Мірош кладе склянку з чаєм на один з імпровізованих столиків, не допивши чаю. У Зої знову починає змагатись неспокій. Вона встає і наново починає свою дорогу від вікна до дверей: що мав Богдан робити? Скаржити того маклера і т. д.? Кого? Королівського урядовця? Та ж щодо чого, то він сам скоріше опинився б за ґратами за сам намір перекупити слугу Його Величности Короля. Міг би ще сам зробити собі право і вибити по морді (Зоя так і каже "по морді") того… того… (направду, не стає їй вже слів!). І Богдан, напевно, був би так зробив, якби той не був утік! Напевно!

— Стривайте! Серьожа, здається, йде… Що це він так скоро сьогодні? Ні… тихо ж будьте, Мірош!… Ні… це не його кроки.

Зоя кидається, щоб відчинити двері спізненому гостеві, але в тій самій хвилині мусить відступити набік, щоб зробити місце червонавій, металом кованій валізі, що боком сунеться в хату. За нею ступає Богдан Данилюк.

— Добрий вечір! — випростовує долоню від тягару і аж тепер помічає Дарку.

— Ов!

Радість, глум, миле здивування, неприємне здивування, вдячність, визов, о Господи, чого то не могло містити в собі те вузьке, довге "ов"! Дарка бачить, як Богдан акуратно, щоб нікому не заваджала, допасовує в кутику до стіни свою валізу… як уважно складає шалик до бічної кишені футра… як зі зручністю знавця надає форму свому капелюхові і, заклопотаний, якби це питання було для нього тепер найважніше, оглядається за місцем, де б його примістити в спокою. Що це? Що це, властиво, має значити? Ніщо інше, як те, про що згадував Мірош перед хвилиною, — жінки майстри

від паніки. Хіба це не вона і Зоя роздули всю подію до трагедії тоді, коли головний її герої поводиться зовсім… притомно? Поведінка Богдана нагадує чомусь Дарці всіх "далеких свояків" на похороні тети: з пристойности достроюючись до загальносумного настрою, вони водночас мають в собі настільки тверезої притомности, щоб в останній хвилині, як труну виносять уже з хати, не забути ще раз перевірити, чи шафа з білизною добре замкнена на ключ.

Змінився за ті роки? Ні, виробився. Все нехарактеристичне для його "типу" згубилося з роками, а виступило на перший план тільки основне. Ті рівні, скупі уста, колись по-дитячому повні, що ще у Веренчанці були такі ніжні, тепер ховали в собі якусь суворість і виразний глум. Ця гострокантова борода, з тою "артистичною" заломаною лінією, що колись робила з дитини "малого-старого", тепер підкреслює всю його фізичну мужеськість і ввесь деспотизм його вдачі. Ніс видовжився. Всім Данилюкам у зрілому віці прибуває кілька міліметрів носа понад норму. Ні, він не видавався Дарці тепер такий гарний, як колись.

І в одній хвилині, коли Дарка так анатомічно розбирає його, гострим зворотом (який знайомий рух!) він повертає голову в її сторону, і очі їх зударяються з собою. Велике здивування, взаємне прохання вибачити і чемно розходиться кожна пара очей в іншу сторону.

Та цього короткого зудару було досить на те, щоб Дарка зрозуміла, як сильно він терпить і… як панує над собою. Вчула холодний острах у своїм нутрі. Майже ненормальною видається тепер Дарці його надута рівновага. Дарка справді не здивувалася б занадто, якби він в однім менті вхопився попід боки і пішов присюди по хаті.

— Ви казали мені колись, пані Зоє, що нагорі є вільна кімната... умебльована. Я хотів би там приміститись. Поки що позволите моїй валізі переночувати у вас?

Дивіться! Ніхто не дивується таким намірам Богдана! Всім відняло пам'ять, і вони зовсім забули про те, що в Чернівцях живуть батьки його, батьки, в яких він прожив добрих двадцяти і три роки. По двадцять і трьох роках їх добрий знайомий зміняє мешкання, господаря і ніхто навіть не спитає: "чому". Дивні люди, правда? Зоя з увічливістю, яку повинна мати жінка для приятелів свого чоловіка, готова сама поговорити з господарем в цій справі.

— Але чи буде там місце примістити піяніно?

— Розуміється, що буде! Кімната простора, ясна, тільки має ту невигідну прикмету, що вліті занадто гаряча, а взимі — занадто холодна.

— Дурниця!

Нікому на думку не приходить дивуватись, що Дарка підводиться і збирається йти. Самозрозумілим здається і те, що обидва хлопці виходять разом з нею.

Надворі холодна, непорочна ніч. Ніч, в яку, здається, не сила було б навіть комасі відібрати життя. В таку ніч нема наступу на фронтах. Вулиці прихильно настроєні до самотньої людини на вулиці.

Коло університету Коко прощається. Дарка через рукавичку відчуває його співчуття.

— Смішака, — хрестить його в думці, але признає йому трохи рації.

"У всьому є трохи рації" — думає про себе й Данилюка.

Поки що добре, що від університету до Руської вже недовга дорога. З напряму залізничого двірця над'їжджає якийсь фіякер і, зрівнявшись з ними, пристає спроквола. Вони вдають, що не помічають маневрів візника. Хоч чому би не скоротити часу, з яким не знати, що робити і де поїхати? Ах, напевно, в Богдана так само ні лея в кишені, як і в неї. "Весела" була б то їзда!

Богдан намагається підтримати розмову:

— Я щойно сьогодні довідався від панни Манастирської, що ти… — сподіваюся, що ми, як давні знайомі, можемо далі зберегти цю форму?

— Розуміється, — каже Дарка.

— Що ти… вже в Чернівцях.

— Так? — питається Дарка, хоч здає собі справу з того, що питання в цьому випадку не має найменшого глузду.

— Дивуюся Стефкові… я не пустив би так своєї нареченої від себе…

"Чи це має бути дотеп?" — запитує його Дарка в думці. Підносить тільки вище комір плаща і зітхає з полегшою, що вони вже на Руській. Перед брамою дому, де жила пані Дуткова, Дарка подала Богданові руку.

— Можна тебе колись відвідати? — в його голосі не було ні прохання, ні конвенансу, а якась простота, що роззброювала.

— Не маю означених годин і не можу сказати, коли напевно буду дома. А по-друге, чи не було б це занадто романтично?

Ужила цього невідповідного до ситуації слова тільки тому, що підсвідомо була ще під вражінням оповідання Зої про Богданову прабабку.

— Не вважаю, — відповів сухо, підніс її руку вгору, відкотив рукавичку і поцілував без великої сердечности, але й без поспіху.

Коли так держав її руку на висоті своїх уст, дивно малою видалась Дарці віддаль часу між ними. Богдан порушив зубами, якби хотів ще щось сказати, але не сказав. Тоді зрозуміло, що хтось поза їх волею знову схрестив їх дороги, і відтепер будуть вони не раз зустрічатись. Відчула в серці наче передсмак тої боротьби, що її чекає, і вже тепер знала, що боротьба та не буде легка.

У брамі обернулась ще раз до Данилюка і усміхнулась до нього. Він не бачив уже того дарунку.

XII

Не інакше, як тільки нові Дарчині сніговці були причиною того, що Муха й Аскольд не зачули її кроків і впору не відскочили одне від одного.

Дуже неприємно переловити когось, як цілуються. Ще і в брамі, у третій годині сполудня. Хоч на оправдання закоханої пари можна пригадати, що в такій порі року в третій сполудня

у брамі зовсім попелясто, а в хаті пані Дуткової не тільки стіни, але і стеля та підлога мають вуха. Викрути небагато помагають: просто всі троє не знали, як повестись у тім дражливім менті. Муха чим хутчіш обернулась до стіни плечима. Хоч виглядало це зовсім по-жіночому, але прикмету цю засвоїли собі жінки від американського самця, дикого індика, який теж після любовної невдачі ховається, щоб ніхто не бачив його сорому.

Аскольд повівся, як дипломат: без одного звуку скинув кашкет перед Даркою. Дарка теж без одного звуку хитнувши йому головою, побігла скоро нагору.

Вже на першій площадці долетів до Дарки дзвоновий сміх Мухи. Що залишається молодости, якій брама мусить заступити будуар, як не сміх?

Дарці стрілило до голови, що книжка, яка мала б заголовок "Соціологія кохання", мусіла б бути дуже цікавою лектурою. Крім цього, сьогодні мала Дарка один із "своїх" днів. Вже за сніданком сказала до дівчат:

— Дівчата, прошу вас… уважайте на мене сьогодні, бо я чую, що мені загрожує небезпека… Якось так мені… шампансько на душі, що, слово чести, чую, що сьогодні нікому нічого не відмовила б!

Оля Кентнер порадила Дарці одягти на шию табличку з написом, як по електрівнях: "Позір! Висока напруга! Не дотикати!"

Після зустрічі з Ельвірою Дасканул Дарчині вольти зросли. Той малий сич (як п'ятнадцятилітня дівчина може мати такі косматі брови?) почав дома страйкувати і вже чотири дні не

відзивається до батьків, щоб в той спосіб приневолити говорити з нею по-українськи. Ну, можна уявити собі, що за "скандал в порядній родині" вибух у домі комісара Дасканула! Якби не те, що саму причину скандалу треба було тушувати, просто спускати штори на вікна, коли мала починала атаку, то панство Дасканули зробили б трохи "інакший" ужиток з цієї авантюри і постаралися б витягти на світло денне фактичних моральних винуватців такої демонстрації. А так що? Може бути поки що тільки один вихід, який, між іншим, Ельвіра вже передчуває:

— Я боюся, панно Попович, що вони мене до якогось інтернату в регаті впакувати схочуть. А це нічого не поможе. Я буду до вас звідти часто писати, а ви будете такі добрі мені анонімово посилати різні українські друки, щоб мене чим скоріше вигнали звідти. Добре, панно Попович?

Уф! Не така легка це справа освідомляти національно такого п'ятнадцятилітнього сича. Сам намір Ельвіри втягнути панну Попович у свої особисті справи як змовника сильно збентежив Дарку. Та важнішою від Дарчиної особи була тепер відповідь для Ельвіри. Відповідь, що мала б її спам'ятати, але не згасити пориву, настроїти критично, але не вбити віри в доцільність свого змагу. На Дарку дивиться пара темно-зелених бистрих очей і зухвало чекає відповіді.

Ціле щастя, що панна Попович ще не так далеко відбігла від своїх п'ятнадцяти років і що ще може через їх призму дивитися на світ і бачити, як він, наче на Страшнім Суді, виразно, без проміжних Груп поділений на два табори: по правій стороні — "ті, що з нами", по лівій — "ті, що проти нас". Панна Попович має перед собою тільки дві можливості: або стати праворуч або ліворуч. Будь ласка: вибір по вподобі!

Дарка нахиляється до Ельвіри так, що їх носи майже торкнулись. Ельвіро, ви знаєте, що я з вами. Ви знаєте, що завсіди можете на мене числити, правда? Але ви мусите знати і те, що я маю більше досвіду від вас і в дечому ви повинні послухати мене, як старшої сестри, як приятельки.

Розуміється, це страшенно глупо (а від того, що Дарка здає собі справу, стає ще глупіше!), але нічого не вдієш: Дарка буквально має трему, коли так переконує Ельвіру. Серце її міняє свій ритм на саму думку, що ця дівчина може самочинно приділити її до "тих, що по лівій стороні". Дарка вичуває, що заява вийшла в досить матовім кольорі. Але тон, тон її такий, що в Ельвіриних зухвалих очах відразу засвічуються два вогники.

Сором признатись, скільки пінистої радости можуть людині дати такі два вогники!

Зранку — Ельвіра, вполудне — вістка від Наталки, а тепер, о третій сполудня, — Муха й Аскольд. Чи не виглядає, якби сьогоднішній день завзявся, щоб улаштовувати театральну виставу?

Ліда малює собі на зелено (останній крик моди з Бухаресту!) нігті.

— Де Муха?

Дарка з великого подиву для Лідиної інтуїції замінюється в околіт соломи.

За час, який вона признала відповідно довгим для того, щоб підкреслити свою незалежність, з'являється Муха.

— Ти чого сьогодні так спізнилась на обід? — голос Ліди підступно байдужий.

— "Чого"? Цілуваламся з хлопцем в брамі і тому спізниламся. Знаєш "чого"?

— Можеш мені чемніше відповідати.

І Ліда ображено, з подвійною запопадливістю хухає на свої пальці. Ліда Дутко все любить, крім одного: коли хтось хоче з неї дурня робити.

Муха починає так реготатись, що аж зупа в тарілці хвилюється.

— Мухо, перестань!

Оля ніколи не має доброго настрою, коли доводиться їй витрачати цінний час на вивчення "векселевого права" чи йому подібних "ідіотизмів".

— Тихо, діти, не сваріться, я скажу вам щось цікаве!

Дарка робить риторичну перерву і цим приневолює звернути на себе навіть Олин поважний погляд.

— Ну?

Олин носик, як мініятюрна гарматка, небезпечно наставляється дулами на Дарку.

— Доктор Оріховський у Чернівцях!

— Аа… а… а!

Перша перестає дивуватись Ліда. Справжня дама нічому не дивується занадто.

— Я собі щось трохи пригадую його. Має такі, як Наталка, на пів метра розстріляні від себе очі і задертий ніс.

Досить. Чи у доктора Оріховського справді задертий, чи тільки гострий ніс — про це можна б іще посперечатись. Але що ніщо так не осмішує людину, як задертий ніс, — це факт.

Оля у відповідь на спробу такої характеристики доктора Оріховського посилає Ліді насмішкуватий погляд місяця на землю.

— Знаєш, Лідзуню, тобі найкраще до лиця, як ти мовчиш.

Потім звертається виключно до Дарки, якби нікого, крім неї, не було в хаті:

— Нарешті будемо мати одного європейця в себе. У нас ще страшенна провінція! Ніхто нічого поважнішого не прочитає тобі! Попробуй тільки з кимсь подискутувати на теми міжнародної політики… соціології… філософії… "табуля раса"[119]!

— Іди, Ольго, не вдавай, бо слухати не можу… Я вже раз чула, як ти з таким дурнем, як тетин Ґиньо, "дискутувала".

"І чого та Ліда мусить бути завсіди така комічно-ординарна"? — міркує собі Дарка, і в тій хвилині жаль їй навіть такого Івонка Рахміструка.

Увечір, коли вони удвох, питається Муха Дарки:

— Добре я взяла ту гниду "на шпіц" при обіді… як гадаєш?

Дарка, зайнята сортуванням карток до французько-румунського словника (дипломатична поміч професорові Анджилеску), по добрій хвилині:

— Ти його любиш?

— Кого?

— Ти знаєш, кого я маю на думці…

— Видиш, — наче б завагалась Муха, чи бути їй зовсім щирою супроти Дарки, а зараз потім рішилась, наче на холодну купіль: одним махом і з зажмуреними очима, — видиш… він на три роки молодший від мене, і це головна причина, чому я не можу його… поважати. А в мене вже так, щоб я любила когось, то мушу трохи його і боятися. Не уявляю собі, як я могла б Аскольда боятися. Чекай… не перебивай мені… я знаю, що ти хочеш сказати… Але видиш… я не обманюю ні себе, ні його в тім, що я… страшно люблю… просто хочу цілуватись з ним. Кажу тобі, Дарко, той циганчук має в собі щось, що "бере" чоловіка, як повінь… Не знаю, що зі мною і що це на мене найшло… Видиш, як на спокійну голову роздумую над тим, то, як би це тобі сказати? теоретично признаю, що цілуватися для самої фізичної насолоди поцілунку… то, як би сказала Оля, "свинство". Хоч з другої сторони… це в мене засильне, загарне, защире, щоб я могла його "свинством" назвати. Скажи, чи не маю я рації, коли кажу, що світ холерно смішний? Ти тільки "вистав" собі: любов пари голубів — то поезія. Любов пари людей — то свинство. Дарко, ти згірчена? Ти маєш нареченого, і я гадаю…

Дарка скоренько перебиває Муху:

— Ти нічого лише не "гадай". Мій наречений… зовсім іншого типу мужчина…

— І ти рада з того?

На це Муха не дістала вже відповіді. Можливо, тому, що саме в тій частинці клацнула клямка, і прийшла з курсів Оля. Вдарило чверть на десяту.

І того вечора пішло все щоденним ладом: вечеря з Олиними коментарями, сизифові змагання Мушині з папільотами, невеличка, але послідовно щоденно, суперечка про те, хто останній має перекрутити контакт[120], і тиша, якщо не рахувати скрипу пружин і людських неартикулованих звуків.

Звичайно так буває, що Дарка не чує вже Мушиного хропіння і рано часто з того вив'язується суперечка. Дарка обстає за Мухою, мовляв, вона "абсолютно" не хропе.

— Бо сама засипляєш звечора, як колода… — паде стеоритипна, Олина відповідь.

Тепер оця "колода" чує, як в кухні цяпотить вода зі зле закрученого крану (Муха свище в ніс, ніби сирена), як пані Дуткова ще раз іде перевіряти, чи добре позамикані замки у дверях.

Якийсь час Дарка лічить гудки авт, згодом починає наслуховувати: хтось іде сходовою кліткою нагору. Зараз за кроками чути бренькіт ключів. Пізнати, що людина навпроти за дверима без електричної лампки, бо занадто довго вовтузиться коло замка. Нарешті, тиша. Враз десь на ґанку від

кухні починає м'явкати кіт. Дарка чує, як пані Дуткова, постогнуючи, знову встає, шлапає у тихолазах і впускає кота до хати. Ще кілька слів догани на адресу кота — і тиша.

— Тепер я засну, — постановляє Дарка і обертається на інший бік, як кожна людина після такої постанови. При цьому необачно розплющує очі і відразу тверезіє: в хаті зовсім ясно. Місяць саме кокетує портрет пана Дутки. Пан Дутка в уніформі залізничника, людина "службова", яка не звикла з ким-небудь запанібрата, дивиться з портрета поважно й трохи невдоволено.

Рукав від Мушиної суконки жалісним, безвольним рухом звисає до самої землі. Перестають дзенькати трамваї. Дарка лежить непорушно і бореться уявленими образами зі свого дитинства проти одної влізливої думки. Наближається година духів, чого ще чекати? Відважно, Дарко Попович! Чому не признатися б відразу, що єдиним спричинником всього хаосу в цілій нервовій системі є одне, з легкої руки кинене, Мушине питання?

Туга за мужчиною? Спокуса піти за покликом своїх двадцять і двох років і "вижитись" так, як робить це Муха і десятки, сотні ровесниць? А може, це сумішка з зависти і заздрости, тому що одна з твоїх товаришок має хлопця, як "повінь", тоді, коли Стефко Підгірський, як сама знаєш, — погідне, спокійне плесо?

Ні. Ні! Ні! Дарчині двадцять і два роки ще не знають такої туги. Саму просту цікавість, якої, напевно, не позбавлені навіть євнухи, не можна ще називати "тугою" чи "жагою". Туга — це щось, що болить. А втім: чи здорова, нормальна людина може тужити за чимось, чого не знає? До того ота сама жага, якій мужчини приписують смішно велику ролю, — це для більшости жінок "пробка без вартости" супроти питомої ваги

материнського інстинкту. Можливо, що Дарку теж приділила природа до того ґатунку жінок.

Та в цьому випадку щось інше збунтувалось і прийшло до голосу в Дарці: зі Стефком вона ніколи не досягне того, що зветься повнотою життя у злім і добрім. Стефко нібито добрий, нібито терпеливий, не гарячий і не холодний. Добре і зле, чорне і біле в ньому має свої означені межі. Це непогана прикмета. Навпаки, дехто зі старших є тої думки, що в наші апокаліптичні часи, коли молодь зовсім тратить голову, така рівновага — то чисте золото. Хто його зна… Тільки біда в тому, що Дарчина природа не переносить половинности так, як хворий на скаженину — самого звуку від хлюпоту води. Чи це її вина?

Стефко… ті старомодні включно до повідомлення у пресі, заручини!… (хто тепер з сучасних молодих про такі інтимні справи трубить цілому світові?). Відразу — обручка на палець… чи, по суті речі, вже сама, занадто виразисто підкреслена форма цього акту не була свого роду втечею перед половинністю її почувань до Богдана Данилюка? Хотіла дійти раз до ладу із собою і тому відтяла собі поворотну дорогу в минуле. Хіба не так?

— Що зі мною? — спам'ятується і сідає на ліжку. Попід шкірою пробігає жаске враження, наче ось-ось хтось чужий був у кімнаті і вона говорила з ним про речі, яких не має відваги навіть сама собі сказати.

В кімнаті пані Дуткової заскрипіло ліжко, а вслід за тим почулось бурмотіння, яке звичайно видає з себе людина, шукаючи за чимсь спросоння.

Дарка насторожилась: чи ж би вже ранок, і пані встає печі розпалювати? З остраху, щоб не застукали її на тім, що цілу ніч не спала, вона поквапно натягла ковдру на голову і зараз заснула.

Ранок не скоро застукав до вікна.

XIII

Дарка проспала виклад Анджилеску ("діялекти Північної Франції"), і тому кіт при сніданні замість кусника булки, намоченої в каві, дістав раз по хребті. Кіт м'явкнув (більше з жалю, як із болю!), а пані Дуткова сказала в кухні до Ліди так, щоб Дарка чула:

— Не знаю, що то буде, як ті "нетерпеливі" панни повіддаються!

Дарка мала тепер перед собою дві можливості: або попросити вибачення в кота пані Дуткової, або вийти з дому. Вибрала те останнє й пішла до університету. Університет! Ну, так: символом народної школи є перше причастя, середньої — "записник" учителя, а високої — її коридори. Оцими вапняними жилами пливе справжнє, непідроблене життя університету.

Важні суспільні питання, революційні політичні ходи, сміливі філософічні гіпотези (наприклад, така оригінальна фраза: "Е, що такий каліка, як Борух Спіноза, може нормального сказати!") і багато дечого велемудрого не вирішується, як би це кому сторонньому могло видаватись у просторих, поважних, по-шпитальному нумерованих залах, ні! Перевороту світу доконується саме на університетських коридорах. Коли ж, як не у молодості, можна заграти ролю Ґулівера серед ліліпутів? Ще якби оці самі університетські

коридори мали для всіх закоханих тут бодай такі лавки, як у публічних парках, а всі бездомні студенти, що взимі мешкають тут удень, мали ще право приносити собі сюди на ніч сінники, то тоді, направду, не було б нічого милішого на світі від університетських коридорів!

Сновигаючись по коридорах ("Культура Венеції" у професора Мори щойно від 12-ої!), Дарка забрела до буфету.

В університетському буфеті як день, так ніч горить електрична лампка, бо вікна на світ заслонює стіна математично-природничого блоку. Траплялося тут таке, що студенти в півсутінках не відрізняли парових ковбасок від реторт. Тепер, коли під стелею горить синява жарівка, а за буфетом — чорні (неприродно довгі вії надають очам вигляд блискучих комах з безліччю тоненьких, чорних ніг) очі домнішори Моніки, студенти не помиляються, що їдять і п'ють. Ковбаски їдять переважно студенти-жиди. Це з одної сторони свідчить про брак їхніх пересудів та зрівноважений бюджет, з другої — притуплює трохи вістря расової ненависти проти них.

Дарка щиро втішилась, догледівши між студентами в буфеті і Зою Тимішеву.

— Добрий день, Зоє! Що ви тут робите?

— П'ю, моя хороша.

Виявляється, що Зоя не жартує. Почуває себе так, що якби не випила, то мусіла б комусь шиби вибити. А вино, особливо те, що його п'є Зоя, дешевше, як скло в Румунії.

— Уявіть собі, що в мене теж гумору стільки, що кіт наплакав… Може, це саме тому, що я зранку посварилась з котом моєї господині…

Зоя не те, щоб там гумору не мала, а просто якось фізіологічно зле почувається. Недавно так закрутилося їй в голові, що думала — зімліє.

— Ходіть, Даронько, зі мною на виклад Няґри про східну філософію.

Чи Зоя цікавиться тими речами? Не зовсім, але Сергій має "легку мишку" щодо всякої "чорної магії", філософії йогів, і оце Зоя мусить ходити замість нього на виклади, а потім дома з'ясовувати йому те, що чула і встигла записати собі.

— І це зветься подружжя! — каже Зоя, а Дарка не знає, чи вона хвалиться своїм подружжям, чи жаліється на нього.

Ах, професор Няґра! Чудесна, протилогічна сполука двох протилежних первнів: антрополога і філософа. Сьогодні о 10.15 говоритиме Няґра-філософ. Невже ж Дарка не знає, що це божок чернівецького студентства? Ідеал, якому поклонялися десятки, сотні студентів і якому поклонятимуться і ті, що після нас прийдуть в оці мури? Ой, леле, скільки ж то гарячих, закукурічених дискусій провелося по студентських судилищах в обороні професора Няґри!

Скільки ж то студенток з природничо-математичного і правничого відділу приходять на виклади Няґри, щоб тільки дихнути його атмосферою! А по правді, то яке відношення може мати математика до філософії? Те саме, що пес — до вазеліни. ("Квітистого стилю" запозичає собі Зоя в Сергія, артиста з "Gaudeamus"). А скільки приходить на його виклади

нестуденток? Скільки ж тих запашних, зграбних, як фаянсові статуетки, жінок, що приходять сюди ніби для викладу, з закритими очима віддали себе в рабство професорові Няґрі! Але вони такі далекі його світові, що він навіть пальцем кивнути не хоче в ту сторону, а не то рукою сягнути за ними!

("Ну, тут уже трохи переборщуєш", — міркує собі Дарка, але не перечить Зої).

Добре каже Сергій, що Няґра — це давка морфіни.

Справді у IX-ій залі такий натовп, як на сільськім весіллі. Зоя з уваги на те, що Дарка — гість, відступила їй крайчик лавки, а сама стала собі під стіною. Увійшов до зали "сам" професор. Зоя штовхнула Дарку коліном, Дарка притакнула їй очима. Високий, трохи згорблений Няґра скорим, нервовим кроком досяг ступня. Мигнуло правильне (може, колись навіть гарне), висушене, немолоде вже обличчя. Професор прислонив долонею очі, природно, без пози. В залі настала молитовна тиша. Професор відслонив очі з поглядом високо понад збиту масу голів і почав говорити виразистим півшепотом. Є щось з правди у словах Зої, що Няґра гіпнотизує своїх слухачів, бо от Дарка перша, зачарована тим дивним півшепотом, починає зазнавати незвичайного вражіння, що між її лавкою і кафедрою, між нею і професором розтяглися дроти якихось мінливих променів.

Що? Наша воля, той недосконалий інструмент є молекульною частиною космічної, всевладної волі, універсального, міжпланетарного інтелекту? Інтелект той існує, може, і всім кермує. Увесь світ — космос, це тільки функції того універсального інтелекту.

(Професор іде до таблиці і будує крейдою по сірій поверхні якийсь розумний, логічний твір). Дарка розуміє правду, замкнуту в силогізмі на таблиці на простіший лад. У людині є молекульна частина космічного інтелекту. Космічний інтелект всевладний. Ergo і та молекульна частина в людині має в собі щось із всевладности. Саме так і думав професор Няґра: незбагненні сили дрімають в людині. Силою своєї волі може людина зміняти закони матерії, може поборювати в собі закони ґравітації. Бо стоїть в "Дхамма-паді"[121]: "Все, чим ми є, є наслідком того, що ми думали. Воно збудоване на наших думках, воно збудоване з наших думок. Коли людина говорить або вторить зі злою думкою, то сучасне слідує за ним так, як колесо за слідом вола, що тягне віз. Все, чим ми є, походить від того, що ми думали. Воно опирається на наших думках і складається з наших думок. Коли людина говорить або чинить щось із чистою думкою, то щастя йде за нею, як тінь, що ніколи її не покидає".

За сорок і п'ять хвилин можна збудувати дуже високу вежу з думок. А коли вежа готова, професор Няґра замикає її на ключ і, на здивування Дарки та ще декого, ховає ключ до кишені.

"Хай ніхто не пробує дошукуватись, що таке мова. Хай пізнає промовця. Хай ніхто не пробує дошукуватись, що таке запах. Хай пізнає цвіт, що пахне".

Як тільки професор закінчив останнє слово і сягнув за плащем, Зоя, розпромінена, звернулась до Дарки:

— І що ви скажете про такий виклад?

— Скажу те, що якби я так з семестр походила на його виклади, то по якімсь часі почала б ходити догори ногами…

Люди мали б мене за божевільну, а я поборювала б тільки закони ґравітації.

— Ви не захоплені? — спитала ображено Зоя. Дарка взяла Зою попід руку і пригорнула до себе:

— Ви лише не ображайтесь, Зоє, а скажу вам саму правду. Я… бачте… занормальна на такі речі…

— Ви парадні, Даронько!

Розуміється, що виклад Мори про культуру Венеції, кажучи стилем наших спортовців, "спух". Зоя просто обурилась на Дарку, що вона хоче посмак по Няґрі псувати собі таким мимравим Морою. Таки правда, що на викладах старого Мори, ще як забуде окуляри дома і не може відчитувати своїх записок, цікаве хіба те, що в останніх лавках хлопці зчиняють сварку при картах. Тоді Мора підводиться і прикладаючи трубку до вуха запитує усміхнено:

— Чи то, може, який запит у зв'язку з тим, що я викладав?

Той сам присліпуватий і приглухуватий професор Мора якоюсь "позазмисловою дорогою" пізнавав і запам'ятував собі всіх своїх слухачів. Вистачало пропустити кілька разів його виклади на семестр, щоб він починав робити труднощі з підписом в індексі[122]:

— На виклади домнішора не ходила, бо професор Мора старий і нудний. Погоджуюсь з домнішорою, але не можу пристати на те, що домнішора приходить тепер по "номен".

Дарці, властиво, було дуже незручно пропускати сьогодні виклад Мори, тим паче, що вона мусіла його "прослухати" і що

вже раз (теж з якоїсь пустої причини) висмикнулась була з викладу Мори. Зоя, як би передчуваючи Дарчині вагання, почала їй оповідати дещо про свого нового сусіда — Богдана Данилюка. Уважала, що історія її сусіда досить цікава, а Дарка — досить жіноча на те, щоб ті дві причини в сумі перерішили справу викладу Мори. Так воно і сталося.

— Ах, Даро, — починає Зоя, — то була сцена, від якої хотілося впасти лицем до землі і ридати, як печерний чоловік. Везли піяніно, а вона… Богданова мама… йшла за возом серединою дороги, як за караваном. Достоту так виглядало, бо навіть піяніно прикрили якимись чорними плахтами. Вона знала, що доки той інструмент в хаті, дотиможе бути ще надія, що Богдан вернеться до них. Я стояла у вікні і дивилася на все. Кажу ж вам, моя хороша, плакати хотілося від болю, як та мама стояла збоку й дивилась, як труну з серцем її сина здіймають і заносять нагору. Богдан переконував її, щоб вона вступила до нього нагору. Не хотіла навіть, щоб провів її. Бачите, Даро, які тепер діти? І ви після такої сцени ще хочете їх мати?

— Мені здається, Зойко, що в цьому випадку йде гра в одверті карти. Пам'ятайте: "Наготую тобі муки в ваготіннях твоїх, мучившись, рождатимеш діти", чи не досить пророчисто?

Зоя дивиться любо на Дарку своїми очима, зеленими, як дві недоспілі сливки.

— Ваша мама мусить бути дуже хороша людина…

— О, так, Зоє! То моя "мама-товаришка", а це щось трохи інакше, як мама, Зоє…

— Я не маю, Даро, мами, але я, мабуть… ніколи не занадто потребувала її. Ви знаєте? Як була я дитиною, мені дуже хотілося бути калиною з людською мовою. Це неодмінно був вплив народних пісень, що їх співали покоївки в нас. Даронько, чи ви їли коли-небудь варення (так і не скаже "конфітури"!) з калини?

Дарка незрозуміло закліпала тільки очима.

— Ви думаєте, що я п'яна? Далебі, що ні! Тільки от, бачите, згадала про калину — і мені смертельно захотілося варення з її овочів. Може б, ми пішли з вами на базар? Може, де дістали б? Га?

Дарка знизує раменами, але йде. Що має робити? Надворі сіро, як від вулканічного пороху. Шиби по вікнах підозріло червоні.

— Зараз буде метелиця, Зоє. Може б, ви на цей раз зреклися калини?

Зою така замітка щиро розсерджує:

— Кажуть, що ми, придніпрянки, скоро запалюємося і скоро остигаємо, але й вам, буковинкам, нічого не бракує!

— Вибачте, пані Зоє, але я до калини не запалювалась.

Проте, йдуть. Спішаться, як по лікаря до породільниці. Ще б і не спішитись! На ринку давно вже позамітали по перекупках. З ринку летять на "Austria Platz"[123]. З цієї (такої милої назви!) площі летять вдолину на "Holz Platz"[124].

— Маєте калину? Може, маєте калину? Чи не маєте калини?

— Може, сім'я для канарків? Може, солі на хвіст?

— Зоє, слово чести, що нас взяли за навіжених!

Нарешті. Уф! Нарешті, Зоя держить в руці три в'язанки поморщених, червоних овочів. Хапливо впаковує кілька ягід до уст:

— Бр-р! Беріть геть то від мене, а то кину у сніг.

— Про мене — кидайте!

Але калину все ж бере Дарка: овочі нічого не завинили.

— Знаєте, що, Зоє? Хоч нам ще кусень дороги разом, то розійдімося тут… на місці… бо я чую, що з нами може зле бути… Ви неможливі сьогодні!

— Маєте повну рацію, моя хороша. До побачення!

На єзуїтському костелі доходить дванадцята. Дарка приспішила кроку (такий довгий, гостро діловий крок, яким молоді додають собі поваги, а старі молодости). Та скоро поневолі почала звільняти темпо. Враз закрутилась така хуртеча, що на кільканадцять кроків від себе годі було розрізнити людину від ліхтарні. Світ потемнів, будівлі позникали, над містом з'явились буро-жовті блудні світла, дерева потратили свої корони, небо впало на землю, людині на вулиці не ставало віддиху.

— Добрий день, Попович!

— Добрий день, Іванчук, я… взяла була… вас за… ліхтарню!

— Чули? "Наші" виграли вибори!

Дарка розводить по-німацьки руками: не чує! Іванчук скручує голову вбік за вихором:

— Вибори! Виграли!!

— Уряд? І що?

— Свищемо на їх вибори! Чули? Оріховський приїхав!

Дарка киває головою. Хотіла б щось сказати на те, але не може відкрити уст, бо вихор саме сипнув їй у лице цілим кублом снігових чортів.

— Що-о? Нє… мені причулося, що ви питали щось мене. Про Оріховського чули? Ого! Аж тепер прийде до bellum domesticum[125] у "Січі". Го-го! Ми їм покажемо, як робиться революцію… го! Але "бувайте", бо… я — жену далі!

Снігові чорти прискакують до Іванчука з усіх боків: зривають йому кашкет із голови, розстріпують на вітрі його руду, буйну чуприну, підлазять під плащ і надувають йому на спині смішний повітряний горб. А він рухом еспанського бика поре їх головою і йде вперед. Іде робити революцію!!

У сніговії ще кілька кроків має руда чуприна червоними, стріпіхатими прапорчиками. А потім ще крок… ще два… ще один, і Дарка не може вже розрізнити Іванчука від ліхтарні, а ліхтарні — від утятого без корони дерева. В руці в Дарки три в'язаночки збитих червоних, обліплених білим снігом ягід калини. Дарка струшує з них сніг і думає собі:

— Що варта була б молодість людини, коли б в ній не сходили і не цвіли на червоно такі "іванчуки"?

XIV

— Хтось іде! Хтось чужий! — скрикнула Ліда й поштигулькала на взутій нозі до "Даниного" покою. (Щодня довбати коло нагніток може стати такою самою пристрастю, як ловити риб чи грати в круглі!).

Дарка відкидає олівець (п'ятий з черги вечір тратить для праці в професора Маниску "Слов'янсько-румунські друки на переломі шістнадцятого і сімнадцятого віку") і прибирає сторожку поставу:

— Прошу! Сергій!!! Ох, що сталося?

Сергій — велетень з невеличкою подорожньою валізочкою в руці — трохи наче б спантеличений від трьох Дарчиних вигуків.

— Даро, підіть до Зої. Бачите, я мусів вийти… маю перший "номер". Зоя щось нездужає.

— Ой, чи щось поважне?

— Так і ні. Самі побачите. Підете, Даро?

Розуміється! Дарка одягається скоро, як на екрані.

— До побачення, Сергію.

— Прощавайте, тільки не накойте мені якого лиха!

"Мені" було підкреслене грубою мазкою. Дарка ще бачила, як Сергій зупинив візника і всів до фіякра.

В хаті Тимішевих досить весело: на лампі — Зоїна червона "апашка", на підлозі — Сергієва канаркова піжама. В печі охочо тріскотить ялиця. Самовар забавляється в паровоза. Зоя лежить на "quasi"[126]-ліжку і дивиться на стелю. Не можна збагнути кольору її обличчя, бо від тінника на лампі — все червоне.

— Що вам, Зоєчко? Я так настрашилась, як побачила Сергія в себе. Дивне, правда? Відколи ми знаємося, він сьогодні уперше був у мене. Але що вам? Ви якісь змінені. Болить вас щось? Може, знову затруєння консервами?

Зоя замість відповіді прикушує нижню губу так, що на ній видні відтиски зубів. Від цього уста успокоюються і перестають тремтіти. Тоді з очей навпростець висками спливають повільно дві широкі сльози.

— Був лікар, цим разом не затруєння консервами — я вагітна. І побачите... і побачите, що вмру на операційнім столі.

Дарка від несподіванки стає навколішки коло Зоїної голови. Від схвилювання вже не може знайти відповідного слова і тільки обертає язиком та раз у раз звогчує уста.

— І ви... ви... будете мати дитину? Та ж це чудесно!! Чого мали б ви вмирати, Зоє? Мільйони жінок на світі родить і не вмирає.

— Та що ви, Даро? Дурника клеїте чи що?

Зоя, як забавка — чоловічок з олив'яною кулею — схоплюється і відразу сідає.

— Яка дитина? Ви не розумієте, що я мушу зробити викидень. Дарка дивиться на Зою сумними, поважними очима. Нехай виговориться.

Зої аж кров ударяє до голови: "Дитина"! Патріотичний обов'язок! Колізія із законом! Гріх супроти Господа Бога! Помста природи! Рай-пекло-чорт-дідько-ясна холера і що ще? І що ще? Очевидно, нема нічого легшого, як стояти собі збоку і трясти моралами, як з рукава! Дякую! Зоя це все знає напам'ять! Одне тільки вона не знає, а дуже цікава знати: де вона мала б примістити ту дитину? Дев'ять місяців носитиме її в собі, а потім? А що потім? Ох!!

Знесилена від власного внутрішнього стрясу Зоя з закритими очима паде горілиць на подушку. Дарка теж не обзивається. Нехай успокоїться. Попід вікна колядує тонко метелиця. Жартівливі духи з реготом переганяються по коминах. Десь чути дзвінкі і глухі людські голоси, як з того світу.

По добрій хвилині Зоя відкриває очі. Вони занадто блискучі й занадто рожеві (червоний тінник теж): вона, Зоя, не вирід, позбавлений людських почувань. Нехай Дара не думає так погано про неї. Але життя так безжально ограбило її і бідного Серьожу з усього гарного, що вони звикли жити красою тільки в уяві… Тому вони живуть у двох світах водночас і тому вони, може, для декого — ненормальні люди. Але дитина — це вже не уява, і тому це не для них. Не можна ж коштом тої неповинної дитинки заспокоювати свої зоологічні, материнські інстинкти. Зоя знала в Україні одну граф'янку, польку, що вродила була дитину без ніг. Так! Зовсім без долішніх кінчин. І та жінка для свого огидного егоїзму штучно підтримувала

життя каліці, щоб тільки мати змогу говорити "Mon eher enfant"[127]. Ні, ні! Зоя не хоче, щоб її дитина мала колись таке життя, як вона тепер! Що їй з того, що в дитинстві мала вона до себе окрему "Fräulein"[128] і що повозами возили її до церкви? Що їй з того тепер? А ще одно: хіба її і Сергія можна назвати "родиною"? Сьогодні він танцює у кабареті і заробляє на життя для них обидвох, а за місяць з'явиться спритніший конкурент — і що? Сергій знову вироблятиме рями до образів, а вона, Зоя, кине виклади і дзвонитиме тими рямами від дверей до дверей. І що тоді з дитиною почати?

Дарка слухає всього, що Зоя розказує. Зоя має багато рації. Так, це, власне, ті "позакулісові справи" в житті, що на них тільки побожні й чесні з законом люди мають (варто опатентувати її!) розв'язку: закрити очі й не дивитись в той бік.

— Це все правда, Зоє, що ви кажете... але ви... все одно не заб'єте своєї дитини. Бо, як могли б ви це зробити?

Зоєю знову підкинуло щось так, що вона аж сіла:

— Та яка "дитина"? Вчили вас біології? Знаєте, що таке ембріон?

Дарка сідає коло Зої і, незважаючи на її пручання, обіймає її за рамена та колихає нею в такт:

— Зойко, у вас так багато фантазії, чому ж у цьому випадку ви такі скупі на неї? Чому не хочете того "ембріончика" уявити собі в моменті, як плекаєте його своїми грудьми? Уявіть собі, ви ж маєте фантазію, Зоє, що тоді підходить до вас різун у білім халаті з хірургічним ножем у руці і заявляє:

— Заплатіть мені, а я відітну йому голову.

— Ідіть геть! — відштовхує від себе Зоя Дарку.

За хвилину спокійніше вже:

— Скажіть, будь ласка, Даро, чого ви хочете від мене? Яке вам діло до того, чи я матиму, чи не матиму дитини? Це, вибачте за увагу, неделікатно встрявати у не свої речі.

Дарка без одного слова встає і починає одягатись у плащ.

— Вже йдете додому?

— Хочу нарешті бути делікатною.

— Ви ображені, Даро?

— А ви, як думали, пані Зоє Тимішева?

Тепер Зоя обіймає Дарку:

— Даронько, не гнівайтесь на мене препогану! Ви моя хороша. У вас золоте серце, але ви… одну третину не перейшли того, що я в житті. І тому так різно з вами дивимося на світ. Але я думатиму над тим, що ви мені сказали. Ей, Даро, Даро! Чи ви гадаєте, що не хотілось би вже раз зажити по-людському? Та це такий крок, що я не можу рішитись на нього без порозуміння з Серьожею. Ой, леле, це ж означало б цілу революцію в нашім житті! Але ви не гніваєтесь, моя золота?

Дарка посміхається лукаво:

— Під одною умовою будемо знову добрі.

— Ну?

— Що візьмете мене в куми!

— Ох, Даро!

В таку страшну шквирю, що птахів збивала з дороги, гасила світла в місті, а людьми жбурляла попід мури, як листом, Дарка, мокріська від поту, добивалась до хати при Руській. В ту страшну ніч, в захисних, напівтемних брамах, куди доводилося раз у раз заскакувати, щоб зачерпнути віддиху, Дарка завагітніла. Не були це сподівані роди, яких реченець підкреслюють червоним олівцем в календарі, а яких чекають з заздалегідь приготованими (вивареними!) рушниками, простиралами й приписаним числом пелюшок. Це були духові народини Дарчиної дитини. Болісні й солодкі. В ту недобру ніч багато дечого зрозуміла Дарка. Знала тепер уже, чому вона могла годинами приглядатись кітці, що плекала своїх малих, чому в парку заглядала під буду кожного дитячого візочка так, що не раз аж няні озирались недовірливо за нею і скоренько скручували з візками в людніщу алею, чому завсіди мала так багато теплого спочуття до нефоремних, вагітних жінок. Ще недавно оці всі нахили брала на карб своєї, беркої до того, щоб усім захоплюватись, вдачі. Тепер година, що її провела на тій особливій розмові з Зоєю Тимішевою, відкрила їй глибоко очі на себе саму.

Тепер уже знала зовсім певно, що хоче дитини. Лоно її розцвіло й чекало на запилення, щоб видати з себе овоч так, як чекає на ту хвилину шипшина, як чекає на неї кукла, щоб видати з себе метелика. В її бажанні не було нічого сороміцького, нічого розпусного, нічого нечистого так, як нема цього в бажанні пільного дзвіночка завагітніти власним насінням.

— Але що може світ знати про нашу велику взаємну тугу, дитя моє? — міркувала розжалоблено. — Що може він про це знати? Учені лікарі і психологи знають про душу жінки тільки те, що вона сама їм скаже про себе. А бувають тремтіння жіночої душі з такої матерії, що їх не в силі схопити ні око, ні серце мужчини.

Бо є день і ніч. Жінка і мужчина.

XV

Коли Дарка не спить від третьої вночі, а на снідання п'є тільки "чисту" каву, без кусника булки, ще й настоячки, то це певний знак, що вона того дня вибирається до Веренчанки.

Пані Дуткова похитує меланхолійно головою:

— Тепер небагато дітей, що були б такі прив'язані до родичів, як панна Дарця. Моя Лідзуня перша…

Муха від 6-ої рано не в гуморі. Не тому, що погода сказилась і надворі вже третій день мете снігом, як самум піском на Сагарі, а просто тому, що вона, Муха Манастирська, робить "щось" на такі святкові ферії. Три голопупі дні дав їй "старий" з тим, що на Святвечір треба до 6-ої в "буді" сидіти (тобто приїхати додому аж о дванадцятій уночі!), а третього дня свят, уполудне, треба вже рушати з дому.

— A zu dem allen[129], — я чула, що папа Дотко візвав телефонічно синочка до Глинниці, — кричить Ліда з позастінного покою. Муха й на Ліду робить "щось", і то зовсім голосно.

Супроти такого стану речі залишається Дарці з одною Олею (найменше чулою на такі "ідіотизми"!) попрощатись по-людськи.

— Будь здорова, "Ольга", дай писка й не переїдайся на свята...

— Не блазнуй, бо я не їду додому.

— Що? Це хіба жарт?

— Та ні. Я залишаюся тут і буду вчитись. Попробую ще четвертий раз сісти до матури. Може, тепер удасться мені, і "ми" теж досягнемо тої чести, що зможемо перевісити собі "академічну" стяжечку почерез груди. — При цьому Кентнер глипнула згорда на Дарку, ніби Наполеон на піраміди.

Так, шапочка і стяжечки — це були ідеали, що освічували тернистий шлях до обітованого берега — матури. Та будьмо справедливі: хто трохи знає буковинські обставини, серед яких доводилося розбіженцям "бувшої" української гімназії "робити" ті матури, той признасть, що студентська шапочка мусіла ставати за символ. "Пхе, а по суті, що таке "матура"?" — питається Ольга, запалюючи папіроску перед сніданням: "Що вона, властиво, має спільне з освітою людини, з її духовою зрілістю?" Матура, на Олин погляд, це така собі карта вільного вступу. Хочеш на університет? Покажи карту вступу. Хочеш дістатися в ліпше товариство? А без карти вступу не пустить тебе лакей за поріг. Є вона в тебе — будь ласка! Але чоловік "без матури"? Що сьогодні уявляє собою такий "чоловік", коли доньки прачок у наших часах кінчають середні школи? А ті упокірливі заміти до твоєї особи, коли тебе хочуть десь "перешварцувати" без карти вступу!

Має вісім клас, але через політику… пфуй! Пфуй!! В очах чужинців, тих всіх, що свищуть на нашу "політику", такий чоловік — просто вісімнадцятий туман. Так! І тому Оля хоче вже скінчити раз з цим двозначним становищем!

Це була Оля Кентнер. Таке мале, якого єдиною пристрастю було (Дарвін мав добрий нюх!) п'ятись по життєвій драбині вище і вище. Але це мале сьогодні ввело Дарку в щирий подив своїм вибухом:

— Ґратулюю тобі, Олю.

Дарка вийшла точно з хати, хоч пані Дуткова ще вночі вичитала була в газеті, що всі поїзди спізняються. Дарці в очах замерехтіло, як прочитала на двірці на орієнтаційній таблиці, що поїзд спізнений на годину з мінутами. Не було іншої ради: треба було чекати. У вестибюлю пахло млісно мокрими, вовняними одягами. По стінах висіли уривки з людського життя в образах у всій своїй веселій суперечности: туберкулічна афіша з людським кістяком і жінкою з червоним хрестом на рамені побіч мертвої реклами на папіроси, туристичні проспекти з чудовими, кольоровими краєвидами в найближчім сусідстві з великою червоною відозвою і закликом до масової ощадности.

— Цілую ручки!

Дарка кинулась поквапно, якби псові на ногу наступила.

— Добрий день, Богдане! Їдеш кудись? — спитала отак собі, хоч згори знала, що нікуди не їде.

Доглянула чорні, парадні штани з-під футра і догадалась, що прийшов на двірець просто зі "служби".

— Нікуди не їду. Вийшов на двірець, щоб тебе "злапати". Я міркував собі, що ти схочеш від'їхати першим поїздом додому. Така мамина донця, як ти?

Дарка глипнула на нього пильно, мовляв, чи він невиспаний, чи, часом не помиляється щодо особи перед собою. Зовсім ні.

— Я хотів тобі свій довг віддати… і ще раз подякувати.

— Ах, гроші! Дарка прийняла їх розчаровано, майже як особисту образу. Відома річ, що жінка завсіди має причину почувати себе ображеною: ображується, коли мужчина натякає їй, що прагне її, і почуває себе ображеною, коли він доказує їй, що навіть такого наміру не мав.

В дійсності все заплатив редакторові Мірош, а вона додала від себе тільки дурних сорок леїв. Це правда, але Богдан Данилюк навіть "дурних сорок леїв" не хоче бути комусь винен, а ще коли вірителем є жінка. Від жінки можна прийняти її честь, здоров'я, в деяких випадках — навіть життя, але сорок леїв? На це не дозволяє мужеська етика.

Стоять отак: Дарка — коло своєї скромної валізки, Богдан, спершись об якийсь автомат, дивляться просто одне на одного і мовчать, уперто, напружено. Діло полагоджене, отже?

За скляними дверима приходять і відходять поїзди. (А може, тільки вдають, що відходять, а за хвилину зі свистом і шумом вертаються назад?). Поїзди везуть на рейках людей у світ. Везуть десятки, сотні дрібних і великих людських існувань. На залізничних вузлах схрещуються поїзди з людськими існуваннями і з їх історіями. І так день і ніч. А вчені фізики далі ломлять собі голову над perpetuum mobile[130]!

— Мені казала пані Зоя, що ти була на Високій…

Дарка чує його злі, докірливі очі і знає, як в ньому кипить від того, що перший мусів проломити їх навмисну мовчанку. Але сталося, і тепер вже можна все говорити і про все питати.

— Богдане, чого ти покинув своїх?

Рух голови, як у вразливого на звуки молодого коня. По хвилині:

— Бо не хотів продати себе…

— Богдане!

— Тобі не ясно? Мама тою брансолєтою хотіла мене собі купити. О, напевно, подумала собі хитро: тепер я його маю у руках, бо маю його тайну перед татом. Сапрісті! Ювелір мене ошукав, той пес із префектури ограбив, а тепер ще мама хотіла впекти при тім свою печеню.

Він сміється негарно. Не знати чому, сміх його нагадує спів п'яних вуличниць.

— Мама, Богдане, — завсіди для нас мама, і я не уявляю собі, як мала б вона купувати у себе свою власну дитину… Не розумію тебе.

Богдан пустив з вітром Дарчину увагу.

— Але я перебіг її і сам усе розповів старому. Він зразу не міг зрозуміти такої простої речі, як те, що рідна жінка ошукала його. А як зрозумів — уважай, де логіка у старого! — то почав

сварити на мене. Забув старий, кілько мені років, і давай кричати на мене. Смішне, що?

Дарка чує, що цей гумор вибільника, то тільки притока, щоб виговоритись з того, що обвилось болісним обручем довкола душі. Дан, зрештою, як багато інших його ровесників, уважав, що глум над власним нещастям забезпечує людину перед принизливим співчуттям його середовища.

— Я навмисне провокував старого, щоб він ще дужче кричав на мене. Мені стало потім уже жаль "фатерка"[131], і я хотів з чистого милосердя над ним і мамою довести до того, щоб він мене вигнав з хати. Я знав, що, як піду з дому нібито сам, то мама відхорує це. Але старий передчув мою "Hintergedanke"[132]. Він устав, відчинив двері: прошу! Це виглядало блазнувато, але він запитав, чи може помогти мені спакувати речі. Я подякував йому так само чемно. Речі і так були вже спаковані. Ти знаєш, як я убрав капелюх на голову, то мама чисто якби завмерла. Ще з порога я хотів завернути. Але я сказав собі: "Як тепер піддашся, то будеш зовсім слабою людиною і ніколи нічого в житті не осягнеш". Щось якби гепнуло мене по потилиці: "Марш вперед" — і я пішов. І щойно тепер я відчуваю, яка це розкіш могти належати тільки до себе. Розумієш? "Цілий" належу до себе. Цікаве, приємне враження! Часом здається мені, що я ледве тепер на світ прийшов. Не віриш? Справді так, як би я, нарешті, відірвався від маминого черева і безпосередньо дихав повітрям.

Дарці налітають на думку Зоїні слова: "Такі тепер діти... І ви після того бажали б ще їх мати?"

— Ну, що ж, — каже Дарка, аби якось відізватись, — як тобі добре з тим...

— Що ти знаєш! Я просто роблю собі такі смішні експерименти: вмисне кидаю ноти на землю і йду собі з хати. Приходжу до хати і… що за розкіш! Ноти лежать там, де я їх покинув! Але ви, жінки, — докинув легковажно крізь зуби, — не маєте ніякого зрозуміння для особистої свободи! Ви щасливі, як можете її стратити, що?

Здається це був натяк на Дарчині заручини. Через те і Дарка відповіла досить роздражнено:

— Таки так, але без нашої неволі не було б вашої свободи. Твоя мама теж, якби…

— Ах, мама! — він вибухнув. — Що ти можеш знати про те, як вона мене в'язала собою? На кожнім кроці чув я її тінь ззаду себе. Така "Affenliebe"[133], як її мають наші мами до нас, повинна бути поліційно заборонена. Ти ж знаєш, — я мушу все вночі, не раз аж над ранком, вертатись до хати і… ой, я ще не торкнувся клямки, як мама вже збудилась, вже заслуховує, вже намагається з моїх кроків вичитати, в якім гуморі і якому стані я прийшов до хати. Або буває, що так не раз для жарту переїду пальцями по клавіятурі, а вона в кухні перестає вже каву на млинку молоти, щоб мені не "перешкоджати". Ох, та вічна уважливість… та дурна опіка наді мною, старим хлопом, доводила мене до крайности. Я мусів випровадитися від них, мусів уже перетяти той гордійський вузол!…

— А я думала, що кожний мистець повинен би мати когось, хто займався б ним в буденнім житті, — каже не дуже переконливо Дарка.

Данилюк сміється сухо і високо:

— То ти зле думала, Дарко. Мистцеві найкраще, як він нікого не має коло себе. Все те накупу: мама, тато, наречені, жінка, діти, все те — тільки куля при нозі. Так не можна. Або родина, або муза. Ти думаєш, — звернувся несподівано м'яким тоном, — що я відрікся заграниці? Ти думаєш, що я ще не буду там? Я не з "волюнтаристів", — зробив натяк на Дарчині ідеологічні переконання[134], — я не вмію так гарно висловлюватись про силу волі, як "ваші", але знаю, чого я хочу!

Піднесла на нього свої сіро-сиві, вогкі очі. Був у них подив і щось з найкращого ґатунку покори, що його завсіди має жінка для мужеського себелюбства.

Двадцять і три роки має Богдан Данилюк і знає вже, чого хоче в житті, — чи це не осяг?! І то тоді, коли Зоя нерішена, вагається між хмарами і землею, коли рудий Ґиньо Іванчук не може віднайти себе у часі, коли Наталку Оріховську спалює надмір власної, незужитої енерґії, коли всі вони, як весняні води, шукають щойно берегів для себе, — він один між ними, мішанець двох рас, він один бачить виразно свою мету і безоглядно прямує до неї!

— О, так, ти доб'єшся свого! — подумала вголос. Він нічого не відповів. Саме заїхав засапано Дарчин поїзд. Данилюк скочив за пероновою карткою для себе і провів Дарку аж до самого вагону. Примістив Дарчину валізу на полиці (як висаджував її нагору, Дарка помітила, які в нього червоні, втомлені очі), помацав калорифер під лавкою і звернувся до Дарки:

— Досить тут тепло. Скинь або бодай розіпни плащик, бо ще перестудишся "мені".

Нічого більше. Але в цій самій присвійній формі, в цім однім, короткім "мені" — було все. Брутальність мужчини, його ніжність, влада над жінкою, його покора супроти неї, надія і певність переможця. Воно вдарило у Дарку, як заграва пожежі. Збентежена, не дивлячись на нього, подала недбало йому руку. Він і поцілував її безпристрасно. Все це було другорядне супроти того, що зробилося перед хвилиною. Вона і не виглянула через шибу, як він минав вікна вагону. Проте мала в серці прикру, боляче-виразну самосвідомість гріха. Чула, що з гріхом на душі йде назустріч Стефкові. Стефкові, який хоч сам сповідник у недалекому майбутньому, ніколи не мав вирозуміння для слабих хвилин людської душі.

XVI

Мусіла бути каригідно пізня година (на селі!), як Дарка пробудилася. В кімнаті було чути занадто розпаленою піччю, прибрали вже довкола неї, і хтось поскладав Дарчині черевики в подружній згоді.

Уф, як можна спати так безпритомно, щоб аж голова задубіла! Та це і називалося "дома": виспатись, щоб аж очі підпухли, як у китайця, а потім… потім дістати каву зі сметанкою до ліжка. ("Кава до ліжка" — в нас символ родини, може, і подружньої гармонії).

Дарка в солодкому безвладді ліниво розглядається по хаті. Все тут на тім самім місці, як вісім років тому, як іще перший раз виїздила з дому до міста (до "школів" — казали сусіди). Навіть почорніла і скручена від часу торбина з кольорових гиблівок на щітки, — відколи Дарка пам'ятала, — завсіди висить на тім самім місці: навпроти ліжка, ліворуч від шафи. Один раз тільки, як покійна бабуня лежала наряджена на катафалку, власне, в цім покою, зняли ту торбину зі стіни, як занадто веселу. Зісохла і споловіла, за кілька леїв можна б в

Заставні набути таку саму, але кому в цім домі впало б на думку заводити які-небудь зміни?

Життя на селі не любить змін, і здається, що єдина зміна, до якої воно звикло і не противиться їй, — це чергування пір року. І в цьому домі теж має все висіти. Стояти й лежати на своїм місці, як "колись". Може, це "колись" означає ліпші часи, коли то можна було брати платню кожного місяця і кожного "першого" (не вмре так скоро пам'ять по тобі, солідна Австріє!), а може, воно зв'язане з голубими днями татової і маминої молодости та їх кохання?

Як би воно не було, Дарка знає, яке це незвичайно миле почуття, що десь там, у забитій від світу дошками Веренчанці (особливо, коли поневолі доводиться у місті раз у раз зміняти ліжка та господинь!) маєш свій дім, фортецю із глини і спорохнявілого дерева, де застряг час і не рухається більше двадцять років з місця. Революції, зміни урядів, голод і страйки десь перемарширували світом, а цей дім у дикім винограді — у Веренчанці на горбочку — стоїть собі безпечний і ненарушений. Хай гудуть світом революції, хай змінюють свою подобу звірі й люди, а тут — все буде так, як "колись".

Дарка нишпорить під подушкою і виймає звідти дзеркальце з Рудольфом Валєнтіно[135] (вічний спокій його тіням!) і приглядається собі насамперед одним, а потім другим оком. (Жінки забобонні — лягають спати із дзеркальцем під подушкою, бо переконані, що коли, прокинувшись зі сну, побачать милу особу, то цілий день буде приємний). Дзеркало показує погідне, спокійне, сіро-зелене небо. Звідки ж ця заблукана, ніби звук у сні зачутого співу, думка, що від учора до сьогодні так багато зміни в Дарчинім житті? Вчора були Чернівці… докладніше, їх залізничий двірець… сьогодні — Веренчанка вже, але милий Боже, в якому це все зв'язку?

В кухні говорять шепотом, щоб не збудити Дарки, і в цій самій кухні, мабуть, Санда з таким завзяттям побиває макогоном м'ясо, що від її роботи йде відгомін, як від каменоломів.

О, на селі так: почування — своєю дорогою, порядок дня і праці — своєю. Від "бабиного покоїку" (назва ця безсмертна, хоч сама бабця вже чотири роки у землі) скрипнули двері, й тато попросив когось досередини. Дарка відгорнула волосся з-над лівого уха.

— Я! — сказав гість, і Дарка відразу по голосі пізнала Івана Грушку. Свідомість, що за стіною хтось чужий, розбудила її зовсім. Вона сіла на ліжко й почала одягатись, починаючи від панчіх.

Іван Грушка був для Дарки завсіди жданим гостем. Її відношення до цього селянина-інтеліґента мало в собі щось з того, що діти почувають до св. Миколая: подив і поважання, а при тім — якась своєрідна, дитяча інтимність. Історія Івана Грушки була, справді, цікава. Сьогодні Іван Грушка виконує уряд начальника громади. Єдиний на цілу околицю, вдовж і вшир, начальник громади, вибраний з волі самої громади. Це на буковинсько-румунські відносини така дивовижа, яку хіба можна б прирівняти до леґенди: "Це був єдиний вояка в наполеонівській армії, що не мав обов'язку салютувати перед цісарем".

Річ у тому, що село купило собі Івана Грушку на свою виключну власність. Так! Бо треба знати, що Іван Грушка — це один з вояків історичного 113-го полку, що то в дев'ятнадцятому році збунтувався проти румунської влади і в повнім озброєнні перейшов на Наддніпрянщину. Всіх бунтарів військовий трибунал засудив заочно на кару смерти. І от тут "ґудзик": один із чолових бунтарів живе собі тепер у своїм

ріднім селі і провадить ним, як його начальник. Просто й ясно: життя Івана Грушки виміняли за смерть трьох хлопців із села, які пішли як рекрути до румунського війська і більше з нього не вернулись. І тоді, коли в селі починало варитись з приводу таємної смерти трьох найсвідоміших хлопців, коли заносилося на свого роду самосуд над місцевими представниками влади, тоді та влада сама видвигнула справу повороту до села Івана Грушки, який тинявся десь по той бік Дністра, по польському боці. Почали дипломатичні переговори. Село згороїжилося і поставило ще одну точку у своїй громаді. Завдяки тій обставині, що Румунія саме в тім часі робила заходи щодо заграничної позички, селянам пощастило переперти і це домагання. Іван Грушка вернувся до села і при найближчих виборах вийшов на начальника громади, хоч не було ні одного дорослого чоловіка у Веренчанці, що був би певний, що Іван Грушка не згине одного дня від заблуканої кулі десь в акаційвім гаї.

Дарка уявляє собі великого, з широкими, мужицькими долонями Івана Грушку, як він трохи непевно (як усі велетні супроти тендітних предметів!) міститься у бабинім, химернім фотелику. У дверях між кімнатою, де одягається Дарка, і "бабиним покоїком" висить довга темно-сіра щілина. (Між дверима в домі Поповичів панує свого роду "професійна солідарність": коли одні двері зачинити, то другі, протилежні, автоматично відчиняються самі).

— Я прийшов вас попередити, пане вчителю.

Іван Грушка, як усі селяни-інтеліґенти, намагається говорити перебільшено чистою, граматичною мовою.

Дарка зачуває щось недобре, підходить навшпиньки під самі двері і зупиняється у сторожкій поставі.

— Інакше ви мені радите, — голос тата скаче шарпко, як пружина, — ви мені радите, пане начальнику, признати безправство і скоритись йому. Чи зле я кажу?

— Я не раджу… я вас попереджаю тільки, пане вчителю. Майтеся на увазі, бо вони завзялися вас знищити. Хіба що… — Іван Грушка уриває, ніби хотів татові підморгнути, — хіба що підете їм на руку, але мушу вам сказати, що вони самі в це не вірять. Кажу це вам, щоб вас не заскочило, якби… що до чого…

Олив'яна тиша. Чи сидять проти себе і дивляться один на одного? По якімсь часі чути шелест паперу. За ним безпосередньо голос Івана Грушки:

— Це "урядова тайна", і мені, властиво, не вільно вам зраджувати її, — в його голосі бринить глибокий, мужицький насміх, — але!!! Прошу! Маєте черговий донос на вас. Цим разом, як видно, з повним прізвищем вашого "товариша" Манилю. Я маю зібрати доказовий матеріял проти вас, пане учителю. Що ви на це скажете?

Тато не обзивається. Папір пошелестує. Знак, що тато дочитує його до кінця. Нараз тато починає сміятись. Дарці в першій хвилині, якби хто снігу поза сорочку насипав: "Ой, Боже, істерія в тата чи що?" Поки що ще ні. Поки що — це лише природний відрух людини з чистим сумлінням:

— Та чого той йолоп Манилю знову пхається? Будете бачити, що й цим разом він повишукував на мені такі самі "тяжкі" провини, як у вересні. Чи видів хто такого йолопа? Він "видів", як я при "си тріяска"[136] мав "іронічну міну"!! Знаєте, якби це все, що тут у нас діється, списав і післав до заграничних газет, то люди казали б, що брешемо. Ніхто вірити не хотів би, що щось подібне може діятись у двадцятім столітті

в державі, яка рахує себе за цивілізовану й культурну. Агі! Або з тими папірцями на цукерках в кооперативі? Знаєте, то переходить всякі межі! Я, я маю бути винен тому, що крамар завиває цукерки в подвійні папірці. Я посилав свою малу за тими цукерками. Удень папірці вам жовто-зелені, але при вечірнім світлі — їх рація! — жовто-сині. Але хай мені хтось скаже, при чім тут моя особа? Отакі їх усі "докази" проти мене. Будуть рити, як кертиці, мишкувати з усіх сторін, але, — вірте мені, — чорта лисого знайдуть!

Дарка уявляє собі татове прискулене, з променями зморшок око. Як це кумедно, коли простодушний, як дитина, чоловік, намагається робити з себе хитруна. Ой, тату Попович!

— Вони вже знайшли, пане вчителю.

— "Знайшли"? — голос тата неповажно підскочив угору. — То чому не мають лиця прийти з тим до мене? Як я провинився чимось супроти права — прошу! — можуть прийти, заарештувати мене й поставити перед суд. Чи зле я кажу? Я ж відразу знав, про що їм іде... го, го!... ще з вересня, ще тільки починалось з тим плебісцитом. Хочуть, щоб я перестав учити тих бідних три години по-українськи в школі? Добре — їх право! Але хай мені службово, на письмі, чорне на білім покажуть цю заборону. Хай же я, на милий Біг, маю чим перед людьми у селі оправдатись. "Тайні заборони"! Хі! Що мене обходять якісь тайні, чортзна-ким редаґовані, обіжники? Чи зле я кажу?

Ні, тато добре каже й Дарка ясно розуміє не тільки його, але і цілу ситуацію, в якій він опинився. Насамперед тло: перший, молодий ще посів новий уряд та його "вдячности" для населення за переможні вибори. На тому свіжому тлі нова (маймо надію, що успішна) метода боротьби з ірредентою[137]. Стара, в додатку неориґінальна, метода з масовим

переношуванням усіх державних урядовців-нерумунів до реґату, показалась досить непрактична: з одної сторони зчинявся довкола справи небажаний галас і розголос, з другої — починав витворюватися нездоровий, можна сказати, навіть шкідливий культ "мучеників" і "героїв". Нова метода багато спокійніша, коли хто хоче, навіть культурніша. Такого, наприклад, народного учителя Миколу Поповича лишають на посаді в його ріднім селі. Він заґаздовується, заводить родину, одне слово, живе. Ба, що більше: йому дозволяють навіть перевести в тім своїм ріднім селі шкільний плебісцит (хоч учителям всяка протидержавна діяльність під високою карою строго заборонена!). Ще далі: Миколі Поповичеві дають нагоду заграти ролю героя. Добродушний Микола Попович цілою душею віддається тій ролі: заболочений, зі стиснутим шлунком, пожовклий із перевтоми, від самого полудня до півночі ходить від хати до хати й аґітує за шкільний плебісцит. Дія послідовно поступає вперед: Микола Попович "виграє" плебісцит. Ще не кінець: Микола Попович "виграє" цілу Веренчанку. Село добре знає (заслуга Миколи Поповича!), що десь там, у самім Бухаресті, є такий закон, який дозволяє в народних школах навчати рідної мови дітей, якщо, річ очевидна, заявляються за тим їх батьки.

Батьки дітей заявились за рідною мовою в школі, як один муж, закон — за ними, учитель — "свій", отже? Тепер приходить кінцевий ефект: учитель Попович, який буквально розпинався за тим шкільним плебісцитом, одного дня "добровільно" не схоче скористати з права, яке йому прислуговує, знехтує закон і перестане вчити дітей по-українськи.

Досить! Досить!

Дарці приходить на думку одно оповідання Конан Дойла, де якийсь злочинець так паралізовував свої жертви, що

проколював їм тонесенькою, розпеченою голкою один нерв у мозку. Проте ті люди жили, приймали поживу, рухались, спали. Розладдя того одного нерву не викликувало майже ніяких змін в їх організмі, тільки спричиняло цілковитий параліч їх духового процесу. З людей вони ставали веґетативними живинами, щось посереднє між людським і тваринним світом.

— Я розумію вас дуже добре, пане вчителю, але... я таки вважав за свій обов'язок...

— Дуже дякую вам, пане начальнику...

— ... попередити вас, що це тільки пригрив до того, що вас чекає від них. Ви маєте родину й тому...

— Ет, — якось роздразнено перебив йому тато, — "родина"! Та певно... але є одно "але", пане Грушка. Не можна ж кожної людської підлоти оправдувати "родиною", бо тоді й та родина, до якої ми при кожній нагоді відкликаємося, стане сама джерелом людського упідлення. Чи зле я кажу? Хай мені службово, на письмі, покажуть ту заборону, тоді я скорюсь, бо головою муру ще ніхто не пробив, і я його своєю одною не проб'ю, але... осмішити себе перед селом не дам. Не дам і кінець!

Бідний тато, як він розпачливо борониться проти голки! Герої Конан Дойла скаженіли на її вид, проте голку в мозок теж діставали, бо ті (це ж таке просте), що готовили їм її, були сильніші від своїх жертв.

Так... так... в цьому домі не так-то спокійно і безпечно, як Дарці перед часинкою ще здавалось. От перші хмари стягаються вже над його дахом. Може, "з великої хмари малий дощ" вийти, але й може знятись така громовиця, що може горі

коренем життя перевернути. Чи видержить її оця фортеця з глини? А якби так прийшло до катастрофи, тоді що? Чи досить духово загартовані на неї тих двоє добродушних, наївно-чесних людей? Чи не має вона, їх дитина, що в цьому відношенні мусить уважати себе за "старшу" від них, просто обов'язку освідомити їх?

Підсміхнулась на таку думку: мабуть, дітям так само незручно освідомляти батьків, як ніяково тим батькам робити це у відношенні до дітей.

З кухні відхилились обережно, ніби при гріховних зальотах, двері, а з них виглянула мамина голова по шию:

— Чи мій сп'юшок уже встав?

Мамин пустотливий, легкий тон голосу затривожив Дарку: та мама нічогісько ще не знає про хуртовину, що стягається над головами їх всіх. Дивне, що навіть нічого не передбачає. Напевно, ні, бо голос самиці, свідомої того, що її малим щось загрожує, має зовсім інакшу барву.

До кімнати жучком влетіла Славочка (мусіли її не пускати, як Дарка спала) і, слинячи Дарці вухо, почала шепотіти скоботливо:

— Стефко вже другий раз прийшов, а ти спиш та й спиш…

Дарка не відігнала ще від себе жалю до Стефка за те, що вчора не застала його на двірці. Була переконана, що мав якусь поважну причину, і вже заздалегідь виправдала його, але… чому саме тепер мало це статись? Чому вчора ввесь день, навіть уночі, підсвідомо, у сон й сьогодні, відколи пробудилась, мала бути в тенетах тільки одного вражіння,

враження від зустрічі з Данилюком? Чому Стефко не може вичути, що над головами їх двох теж ворожить чиясь недобра рука?

Та, як побачила його винувате, водночас таке дуже щасливе лице, усміхнулась і простягла йому назустріч обидві руки.

— Даруй мені, Дарціку, що я вчора не міг бути на двірці, але я мусів до млина поїхати. Десь нашому Іванові так чобіт натер ногу, що аж Ориська перед часом мусіла забавитись в хірурга й протяти йому боляк. Я думав, що зараз уполудне вернуся, але перед святами там так завізно, що мусів ночувати у млині. Не гнівайся, кохана.

Хто так від серця просить, на того не сила гніватись. Та це не перешкоджає тій, що вибачила, зробити собі в дусі терпку замітку: "Еге ж, сьогодні млин... завтра корова родитиме... позавтра вмре хтось в селі і треба буде його поховати — і так день-у-день виринатимуть якісь справи, завсіди важніші й перші від моєї особи... І за кожним разом треба буде їх розуміти, а йому заздалегідь вибачати..."

Але зараз таки опам'ятала себе: Боженьку, що з нею сьогодні? Звідки ця несправедлива однобічність супроти Стефка? І чому? Адже в житті кожного мужчини є цілий полк справ, важніших від жінки. Ба, що більше! Зле з тим мужчиною, в якого жінка завжди найважніша. Бо, наприклад, що можна добре сказати про лікаря, летуна, машиніста у паровозі, вояка, який віддає першенство жінці перед своєю працею? Хто до таких мужчин має довір'я? Адже всіх мужчин на світі обов'язує один закон праці. (За вийнятком тих народів, панно Попович, які такі розумні, що кажуть жінкам працювати на себе!). Чому ж Стефко Підгірський мав би виломлюватись з-під цього міжнародного закону?

Мама переконала Стефка, що він "до товариства" Дарці повинен випити ще одно снідання.

— Стеф, твоя дівчина неможлива сьогодні. Мусиш бути розсудливий за нас двоїх, чуєш? Хтось урік мене, — засміялась, але сміх її не мав в собі нічого переконливого.

— Ти… ти моя кохана… — шепнув гарячо.

В кожному іншому часі така відповідь успокоїла б її, а тепер, не знати чому, розсердила. Почала глузувати собі з нього: зараз, як скінчать пити каву, Стефко повтирає собі уста солідно зложеною, чистою хустинкою і в молитовнім захопленні положить свою руку на її руці. (Єдині пестощі, на які він мав відвагу, коли мама була недалеко). І за кожним разом, як клацне десь клямка, Стефкова рука поволі, з гідністю зсуватиметься з Дарчиної.

Досі ця поміркована "кімнатна" температура його почувань чи крови (межа між ними така пливка, як в органічнім світі між фавною і флорою) була саме відповідна до того, щоб любов їх поволі дозрівала. Дарка знала терпкий смак штучно виплеканих, звичайно штучно піднесеною температурою, овочів.

Тепер, ні сіло, ні впало, почала дратувати її саме ця границя в їх взаєминах. Захлипалась кавою, щоб нарешті допити її і дочекатись хвилини, коли його рука пестливо, але пристойно діткне її. Мала охоту сказати йому тоді тільки одне: "Я знала, що ти виконаєш цей рух…"

Та до цього не дійшло. Стефко, здається, підмітив її зачіпну, причаєну поставу. Зміркувавши щось, він скоро допив свою каву, вийшов на середину кімнати і, кланяючись, як при

лянсьєрі[138], з рукою на серці промовив робленим, смішно покірним голосом:

— Прости ж мене, моя мила, що ти мене била…

Дарка була роззброєна, і то зовсім. Стефко з економічних оглядів майже ніколи не жартує, але коли вже раз дозволить собі на цей духовий люксус, то це означає, що її хлопчисько в золото-рожевім гуморі. На знак, що піддається, підняла обидві руки вгору і з так простягнутими руками наблизилась до нього й, ніби поцілена кулею нешляхетного переможця, повалилась йому на груди.

І тоді сталося щось, чого Дарка не передбачила. Стефко видав із себе зойк, як людина, якій забракло віддиху. Безпосередньо потім відчула його Дарка цілого на собі. Його ноги, живіт, груди з такою безпам'ятністю тисли її до себе, мов би хотіли розчавити Дарчині кістки і самі влізти в її шкіру.

Був це вибух найнебезпечнішого ґатунку людської пристрасти, бо пристрасти аскета. В одній хвилині вчула, як сплетені його руками й ногами валяться обидвоє на стіл, як стіл тратить рівновагу і разом з начинням хилиться до землі.

— Бійся Бога! — встигла ще крикнути. Впору пустив її і обидвоє затримали стіл. Одна тільки філіжанка із дзенькотом розсипалась по підлозі.

— На щастя! — крикнула весело мама з кухні.

Дарка збирала черепки, а він, поблідлий, на середині кімнати, там, де перед хвилиною кланявся їй, і з мукою на обличчі, слідкував за її рухами. Пальці так неприємно трусились йому, що не могла дивитись на нього.

— Вибач мені, — вибелькотав, не наближаючись до неї.

Підвелась, зложила черепки на столі і без слова підійшла до вікна, плечима до нього. Якби він знав… ах, якби він знав, що не він, а вона має просити вибачення в нього! Він не знає, що цей нагальний вибух нареченого, який утратив терпець, є нічим супроти того відкриття, що його зробила вона під час того дикого зудару їх тіл. Він не знає і ніколи не дізнається про те, що у хвилині, коли він горів увесь, вона була холодна, трохи лише перестрашена і не відповіла йому ні одним своїм нервом. Ще гірше: коли його руки так нахабно нишпорили по її тілі, вони видались їй в однім менті смоктальцями морської потвори й тоді вона вчула огиду від тих рук, відразу до нього цілого. Що це? Невже ж це перший алярм того здорового інстинкту, яким вона так чванилась перед Коком? Чи може її тіло відповіло б на те насильне нахабство кожному мужчині так, як відповіло Стефкові, свому судженому, з яким за чотири місяці мала "ділити подружнє ложе"?

Не знала нічого певного. Мала деякі сумніви, здогади, навіть її остання зустріч з Богданом на залізничім двірці вчора збудила в неї деякі передчуття, але все це було пливке і досить непереконливе. До біса? Вона ж має двадцять і два роки, стільки "перейшла" за них, а властиво… не знає, як поставитись до такого елементарного, життєвого питання, як взаємини між жінкою і мужчиною! Була майже схильна заздрити деяким своїм товаришкам, що "зналися" на мужчинах і сортували їх, як слоїки з конфітурою. Розумілися на етикетці, знали ґатунок, витривалість на час і смак кожного слоїка.

Пригадала собі одну свою розмову із Зоєю. Притокою до неї була подружня зрада одної заміжньої (Сергієвої "товаришки по фаху") жидівочки. Зоя осуджувала не сам акт зради (в Зої все на виворіт), але саме те, так мовити б, його психологічне тло. Вона, Зоя, ніколи-преніколи не хотіла б ще раз з іншим

мужчиною переходити ту Голготу приниження і душевної муки, що її мусіла перейти як Сергієва жінка.

— Ви ж казали, що ви любили Сергія, — здивувалась Дарка. Зоя засміялась:

— А що це має до речі? Переконаєтесь самі колись, моя хороша, як мужчини розуміють любов. Треба буде не раз зуби зціпити, щоб не кинути тому, якого кохаємо, якимсь образливим словом у лице.

Вона слухала Зою, розчарована й пригноблена.

— Я собі трохи інакше уявляла подружжя, — призналась щиро. Зоя ще дужче розсміялась:

— Єй-бо, яка з вас ще дитина! Це тільки зразу такий чорт страшний…

— А потім "звикаємо" до нього, — терпко замітила Дарка.

— Ох, ні! Потім справи ті якось самі від себе "реґулюються", і жінка починає чоловіка ще більше, глибше любити, як перед шлюбом… і… все в порядку. Найважніше, — майте це на увазі, Даронько, як підете заміж, — щоб жінка була досить розумна й досить мужня, щоб не зрадити перед чоловіком тої відрази, що її неодмінно почуває в перших місяцях подружжя. Потім, кажу ж вам, все від себе наладнюється. На мій погляд, річ у тому, що жінка просто дістає стать. Чи вам не здається, що з нас до шлюбу майже такі безстатеві істоти, як папороті в першому поколінні?

Так виглядало життя, обдерте з фіґового листка. Було таке, а не інакше, і яка на це могла бути рада? Остаточно

Дарка у своїх двадцять і двох роках доходить до тої межі, де ще крок, ще два — і скінчаться всякі недоскоки, щезне лірика, замовкне цокотлива мораль, і "гріх", яким страшили її, відколи почала розуміти що-небудь, стане обов'язком, а його наслідки благословенством.

Якби погляди Зої можна було звести до якогось загальника, то виходило б, що Дарка пройшла сьогодні перший етап своєї "Голготи", тобто вкоротила її на кілька ступнів. Була хвилина, що їй навіть подобалась ця героїчна роля.

Відвернулась від вікна і глянула на Стефка. Він чекав на цей погляд. Подивились просто в очі одне одному і зрозуміли: життя в одній хвилині зробило їх на кілька років старшими. Підійшов до неї, ніжно-ніжно обняв її за плечі. І хоч ледве торкнувся її рамен, відчула відразу, що сестринно-братерський тин між ними упав.

— Моя жінка, — шепнув їй до вуха.

— Мг, — погодилась невиразно по хвилині і вчула, як очі її сповнились слізьми. В ніякому разі не були це сльози радости. По-злодійськи скоро обтерла очі й усміхнулась до Стефка; але веселість її не вернулась вже того дня до неї.

XVII

Ні, рішуче не можна було прикласти до днів, що ними тепер проходило Дарчине життя, тої гарної, успортовленої і такої сучасної фрази: "час летів стрілою". Він не летів стрілою, хоч і не волікся черепашиною ходою.

Надворі почав від західно-полудневих вітрів танути сніг, і світ з вікна видавався великим, білим у чорні латки котом.

(Доморослі метеорологи заповідали морози аж після Йордану). І хоч цей кіт-велетень видавався заважкий до бігу, він просто перескакував деякі місця в часі.

Так Дарка пов'язала в один вузол два суперечні поняття: життя на селі взимі було справді нудне, але нудьга та мала в собі рух, що дивно вкорочував час.

До того мама далі вважала Дарку почесним гостем і не дозволяла їй братись за будь-яку "невідповідну" для студентки філософії роботу. Не було це притаманне типові мами Поповичевої, а запозичене із психіки селян, які вважали за нижче своєї гідности дозволити своїм дітям-"студентам" працювати попліч з собою. О, вони не мали при цьому на оці відпочинку фізичних сил своїх дітей! По-перше, наука в очах селянина — це ще не праця, по-друге, наші селяни не такі знову сентиментальні. Просто діти мали грати ролю "панів" на славу і "гонор" своїм батькам.

Дарка теж мусіла бути завсіди чепурно одягнена, припудрена, сказати б, нероба з виплеканими руками. Можливо, що в цьому випадку важне було в очах мами й те, що Дарка була заручена, і наречений міг, бо мав до цього право, з'явитись в них в кожній порі дня. Ах, "міг" і "мав право" з'явитись в кожній порі дня, а він день-у-день, тиждень за тижнем приходив завсіди в одній і тій самій порі. Приходив о 4-ій, а відходив о 6-ій сполудня. Дарці ця каригідна точність нагадувала нічне піяння когута. Той теж ніколи не спізняється, ні не помиляється щодо часу. Кожного дня, як наближається четверта, Дарка діставала якби легких памороків. Може... може... нарешті сьогодні він зробить відхил від цієї самовбивчої норми і, може, спізниться бодай на пів години... Може, нарешті, бодай раз приневолить її серце хоч трохи затужити за ним. По двох тижнях побуту дома вона переконалась, що її мрія ніколи не здійсниться. Була це одна з тих мрій, що їх

живцем закопуємо в могилу. Не раз, дивлячись отак на його спокійне, безпечне лице, вона чула потребу заплакати над ними обоїми. Одне знала вже тепер: кохання їх ніколи не дійде до розцвіту, а знидіє перед часом з надміру того лагідного, смертоносного спокою, що омотав їх. Так, як деякі тропікальні рослини надіють в наших вазонках з надміру води, хоч без неї і не могли б жити.

Іноді знечев'я вдаряла на неї хвиля тверезости й бунту: чому вона мала б іти заміж за Стефка Підгірського? Правда, звичайно так буває, що недужі закохуються у своїх сестрах-жалібницях, але подружжя? Бо і справді, чи в той час, як вона почала була піклуватись Стефком під час його "недуги на зраду" Лялі Данилюківни, чи думало яке з них в той час про подружжя? Та саме тепер, коли так звана "екзистенція" батька висіла на волоску, такі міркування були найменше несвоєчасні і згори пересуджені. Вона мусіла б спалитись з сорому, якби тільки себе тут мала на думці. О, маючи за собою такий вдячний предмет, як французька мова, вона дала б собі ще раду у світі. Напевне! Але батьків добило б саме почуття безсилля й та страшна для них свідомість, що вони не у силах допомогти своїй дитині докінчити студії. Вона ж знає добре тих любих своїх "старосвітських людей".

Отже, "жертва родини", що?

Ні, чому відразу хвататись за самі крайні тони, коли між ними є ще ціла ґама переливних, гнучких півтонів? Не можна ж ставити справи самим ґудзуватим рубом: адже вона любить Стефка на свій лад. Вона хотіла б, може, тій любові надати трохи штудерної форми? О Боже милосердний, яка жінка цього не хоче? Адже, власне, на цім основується оте приманливе, гірко-солодке "непорозуміння статей". Воно почалось за Адама й Єви і повік так уже буде: жінка буде задивлена у форму,

мужчина — у зміст речі, а непорозуміння між ними прийдуть вже самі від себе.

Ще й приїхали Уляничі на свята, і Дарка мала різкий приклад подружжя, в якому одне з партнерів стратило голову скоріше, заки ще встигло застановитись над важністю такого зв'язку.

Дмитро Улянич (о молодосте за кедровим мостом!), колись душа їх веренчанецької братії, найвищий суддя в їх гурті, щирий друг-дорадник кожному зокрема, той Улянич, що, здавалось, серце своє носив на одвертій долоні, сьогодні, тихий і темно-жовтий, робив враження засушеної грушки.

І слідочку не залишилось по тім Уляничеві. Цей — не декламував більше на всі груди прологу до Франкового "Мойсея", не запалювався в дискусії, не товк кулаком об стіл і не кляв, не обстоював ніколи своїх засад. (Чи ж би вже їх більше не мав?). Тепер він уживав пристойної, освяченої законом, назви "румун" замість погірдливого, загальноукраїнського "постолак". Набрав звички, йдучи вулицею, оглядатись сторожко на всі сторони і говорити пошепки.

Чи Улянич жив іще? Не було сумнівів щодо цього, як і щодо того, що мозок дістав уже свою голку. А втім, може, для Улянича особисто була краща навіть конандойлівська голка, ніж свідомість подружньої трагедії.

Ще давніше, перед своїми заручинами зі Стефком, Дарка здогадувалась дещо. Коли вона стала, так мовити б, членом родини Підгірських, тоді Ориська виспівала все до решти. (Між сестрами Підгірськими існувала здавна якась тупа, ближче не знайома Дарці, взаємна нехіть).

Почалось оте в Уляничі від хвилини, як на світ прийшла Мотря. "Офіційні вісті" родини Підгірських подавали тоді, що порід був незвичайно важкий, так що безпосередньо після нього Софія мусіла піддатись операції, яка поклала раз назавжди хрестик на її дальше потомство. Орися висміяла ці поголоски. Це все — неправда. Софія щойно в рік після Мотрі добровільно піддалась небезпечному в дальших наслідках й неетичному насвітленню променями Рентґена. Орися висловила зовсім одверто свою думку перед майбутньою братовою: Софія не могла переболіти того, що дівчинка не вдалась у маму і зі страху, щоб ще котрась її дитина не прийшла на світ така погана, як оця, не хотіла загалом більше родити.

Справді мала Мотря не мала нічого в собі з Підгірських. Хіба очі. Але й ті в товаристві пролетарсько-широких уст і заводіяцько-нефоремного носа не мали того чару, що очі на лицях усіх Підгірських. (Так-то воно: все інше легше перепачкувати, але ніс завсіди буде свідоцтвом приналежности до означеної раси, ба навіть суспільної верстви даного народу). Здається, ніс Мотроньки і найбільше болів Софію. Хоч не можна було сказати, щоб Мотронька була "викапаний" батько. Риси обличчя Дмитра Улянича, хоч і нагадували в грубших зарисах Мотрині, були куди шляхетніші. Одне слово: Софійка була занадто певна сили "раси Підгірських" і, як виявилось, перерахувалась. І це зломило її.

Орися поважно казала, що сестра ненавидить тепер їх обидвоє: чоловіка й дитину. Її власна дитина стала ганьбою для неї, якої вона соромилась, як байстрюка. Тепер здається, що навіть це почування було завеликим зусиллям для Софії Уляничевої. Від двох років почала Софія страхітливо прибирати на вазі. Ніхто, хто не бачив її кілька останніх років, не пізнав би тепер в цій товстій жінці, з гладкими обручами на шиї, підборіддям і довкола кісток ніг і рук, змійкуватої, в'юнкої

Софійки Підгірської. Горішня губа засіялась тепер в неї чорненьким мошком. Деяким жінкам надає це приємного, енерґійного вигляду. В Уляничевої мав цей мужеський поріст всі риси виродження її полу. Навіть голос її змінив свою барву — став такий, як і вона ціла — грубий і неповоротний. Ця жінка товстіла з кожною хвилиною і так напівсонна (тепер вічно подрімувала) вмирала вже за життя "на сплати". Все ще елеґантно, хоч, може, трохи переяскравлено одягнена, сиділа звичайно на отомані з подушкою під "крижима" і апатичними, сонливими очима дивилась на світ, на людей. Бідний Улянич! Чи приємність мати на власність цю статую веренчанецького Будди — варт була ціни всенького життя?

Проте, єдина річ, чи пак особа, що спонукувала ще Софію Уляничеву до психічного руху, був таки ніхто інший, як Мотронька. Вона мусіла на думку своєї мами "компенсувати", як кажуть психологи, свій брак уроди непересічною елеґантністю одягів і так званими "добрими манерами". Як не як, а це були затяжкі кайданки на Мотрине семилітнє тільце. Дарці нагадувала собою ця дитина анемічну рослинку під скляним кльошем. Кльош, хоч охороняв її від негоди, але позбавляв її життєвих сил і всякої відпорности. Мотронька не могла виконати одного руху, сказати одного слова, щоб не почути на собі остережливого, важкого маминого погляду. Усе невідповідне, що тільки Софія перехопила в поведінці доньки, зараз записувала на рахунок "прикмет, одідичених по батькові". Дитина не так залякана, як втомлена тою безнастанною контролею, для "святого спокою" майже не рухалась і не говорила. Звичайно присувала собі крісло під вікно, сідала на ньому, як школярі першого дня науки, й цілими годинами дивилась сумно на дорогу, якою мало хто проходив.

Інколи, дивлячись отак на сумну Мотрину фіґурку, Дарка розпливалась ціла в материнській ніжності до своєї вимріяної, далекої дитини. О Боже, як же ж усе приготоване було в її

серці на прихід того малого створіннячка! Який лад, яка чистота, яке тепло в тому серці чекало на нього! Навіть якби той жданий гість мав виявити себе малим, губатим муринятком — однако все наготовлене дісталося б йому, а не комусь іншому.

Вона не розуміла Софії Уляничевої. Часом прокидався в її наскрізь материнській душі бунт проти насильства супроти дитини. У такі хвилини наче б змовлялась у помсті на Софію: тоді бажала собі, щоб в неї, Дарки, рік за роком родились самі хлопці, хоч мрією її була завсіди дівчинка з синіми очима. Самі розгукані! Самі здоровезні! Самі шибайголови! Зі зловтішною насолодою уявляла собі вираз обличчя їх тети Софії, як вони, з заболоченими черевиками, розкудовчені й замурзані, вганяються галасливо з горнятками з милиною по цім мертвецько-чистому домі і наповняють його аж по стелю дугастими мильними баньками.

Хай живуть хлопчиська-шибайголови!

Хай живе світ мильних баньок!

Не раз Стефко, переловивши її усміх, звертався до неї з німим запитом: до кого вона посміхалась? Не зрозумів би, якби сказала, що саме змовлялась зі своїми синами. Тому пускалась на невинну брехню і вдавала, що той таємничий усміх був призначений для нього, Стефка.

З другої сторони, Дарка мала докази на те, що той сум чи покора, що її проявляла Мотронька у прияві матері, не були ні занадто глибокі, ні щирі. У "старих" очах тої дитини чаїлись завсіди якісь хитрі вогники, які вона подиву гідно реґулювала силою волі чи інстинкту.

Часом (таке свято траплялось дуже рідко і, можливо, що Софія вважала свавільну і розвезену Славочку Поповичів за "замало виховану" для товариства своєї Мотроньки) приходила Мотронька бавитись до Славочки. Дарка навмисне слідкувала за тим, як Мотронька поводиться поза маґнетичним колом маминих впливів. Помітила, що дитина завсіди потребувала якогось часу, щоб очуняти. Навіть розкутана вже з шаликів, без плаща і сніговиків, стояла ще якийсь час посеред хати з опущеними руками і не знала, що почати з собою і зі своєю волею. Тоді Славочка відразу вскакувала в ролю господині дому і засипувала гостю услужними питаннями: "Може би, забавитися у "крамницю"? Може, у "школу"? Може, в "іменини ляльки"?"

На всі ці чемні питання Мотронька невдоволено заперечувала головою. Дарці здавалося зразу, що та дитина загалом негодна схопити глузду забави. Сама Славочка була до сліз розчарована.

— Ну, то, може б, ми бавились у "весілля ляльки"? — з розпукою вигадала одного разу вже останню можливість. Мотронька, втомлена ввічливістю "господині дому", остаточно погодилась на те "весілля". Не беручи ніякої участи у приготуваннях до такого свята, як "матка" сиділа на покуті й задумано дивилась кудись перед себе. Не оживила її навіть роля паламаря, так що Славочка аж спитала стурбовано:

— Ти, може, гніваєшся, що ти не є панотцем? Але бачиш… то є моя лялька, і я так багато разів давала вже шлюб, що вже все до чиста знаю. Не гніваєшся?

Посміхнулась блідо і, як би збудившись раптово зі сну, закадила скоро кохлею перед молодою і "панотцем". Весільний бенкет теж не поцікавив її занадто. Пригублювала кожної

страви, але не робила цього з такою побожністю, як пристало на такого високого гостя, як "матка".

— Ти ще ніколи не була "маткою" на ляльчинім весіллі? — спитала підступно ображена Славочка.

Щойно як заграла музика (Санда — на дримбі, Дарка — на бубні з баняка від білизни, мама Поповичева — на старій цитрі, що мала нагадувати цимбали), Мотронька оживилась і захотіла раптово танцювати. Ледве вговкала її Славочка (не можна ж було допустити до бешкету), щоб опанувала себе, бо в першій парі має піти "молода" в танець. Піднайшовши собі за той час партнера (палиця старого Поповича), пішла Мотря і собі в танець. Були це навіжені, конвульсійні рухи в супроводі неартикульованих вигуків дикуна. Славочка з очима, повними сліз, ломила собі руки:

— Йой... йой... і... та хто в нас так танцює? Що вона мені з весілля зробила?

Мотронька доти викручувала й кидала собою, доки стало їй віддиху. Потім впала на отоману, втомлена і сита. Цього руху мало вистачити її організмові бодай на тиждень.

Тоді Дарка уперше в житті усвідомила собі, що подекуди розійшлась з своїм званням: не анналів покійників, не хронік мертвецьких часів, а такого живого зільника, як Мотря і Славочка, дайте її душі!

Чому, властиво, не дали її батьки до вчительської семінарії? Ах, правда! Орися Підгірська була призначена до гімназії, а мама Поповичева... мала теж свої амбіції.

Дарка поділилась своєю увагою щодо Мотроньки з Орисею. Та обрушилась:

— Дай мені спокій! Дивитись не можу на ту тресуру.

— Правда? — хотіла відразу вхопити її за слово Дарка. Та хоч потім і мала Орисине слово в жмені, з "визвольної боротьби" Мотроньки таки нічого не вийшло. Орисі, хоч діло йшло про її сестріницю, не лежала ця справа занадто поважно на серці. Родина Підгірських, як дерево: здалека творили один моноліт, але коли було приглянутись тому дереву ближче, відразу впадало в очі, що там кожна вітка росла окремо, в іншому напрямку.

Розчарована Дарка придивилась ближче Орисі: ні, нерозумно було мати який-небудь жаль до людини за те тільки, що вона залишилася вірна собі. Чого хотіти? Це ж була та сама Орися, що тому вісім років, коли йшло про її особисту, пекучу справу, мала силу протиставитись одна — цілій класі. Все в ній і надалі вірне їй: її недоступна краса, її зворушливе себелюбство, ледовий темперамент, навіть її погорда до всього "популярного", масового.

Раз якось, вже після розмови про Мотроньку, похвалилась Дарка перед нею своїми шістьма (ритуальне число, коли йде про шлюбну виправу) лляними, вишиваними ручниками. Орися, не придивившись їм навіть добре, сказала "просто з моста":

— Дай собі спокій з тим! Маю вже по вуха того своєрідного примітиву.

Почула себе немило вражена…

— Чому… наше народне мистецтво це… "примітив", на твою думку? Не розумію тебе.

Тоді Орися спокійно вилущила перед нею свій погляд.

— Слухай, Дарко, коли якийсь панисько має цілий дім, улаштований з модерним комфортом, а для химери чи — хай буде по твому — з пієтизму до народного мистецтва зробить собі одну кімнату в народнім стилі… з дубовими лавицями… веретками і глиняними мисками, то, припустім, що можна це ще назвати "народним мистецтвом". Кажу "припустім". Але коли когось не стати на форнірований креденс, і він з біди заступає його сільським замисником, то даруй, ніхто не вмовить в мене, що він робить це з пієтизму до "народного мистецтва". Так само, як ніхто не переконає мене, що той замисник, в якому бідний інтеліґент переховує муку, яйця, цукор і каву, — це "мистецька річ". Ні, мистецтво повинно й мусить бути люксус, який ані з "популярністю", ані з "ужитковістю" не сміє мати нічого спільного. Це щось… понад усіх і понад усе…

— Не йде тут тільки про саму економію, але і про національний характер дому, в якому живемо, — зробила Дарка натиск на останні слова, пильно подивившись на Орисю. Та підтягла легковажно рамена вгору:

— Не маю часу на того рода сентименти! Тепер… якби так вдалося мені дістати асистентуру в Інституті Пастера[139], то я мала б праці разом з викладами і клінікою понад дванадцять годин денно… Ти уявляєш собі? Коли по такій гарівці приходжу додому — тоді… ох, тоді… передовсім хочеться вигоди й простоти… так… так, моя люба… простоти й вигоди…

Дарка не спротивилась поглядові Орисі, і на тім дискусія закінчилась.

Велике, якесь справді праматеринське вирозуміння, що його мала Дарка для кожного живого створіння, завсіди помагало їй, коли вже не виправдовувати, то бодай розуміти деякі неясні людські вчинки та їх спонуки. Вона розуміла й Орисю, яка, безумовно, належала до людей не обтяжених духово так званою "реґіональною батьківщиною". Чи люди ці нижчого, чи вищого ґатунку від тих, що хворіють на "Heimweh"[140] — це спірне питання, над яким хай ломлять собі, здорові, голову соціологи та філософи. Цей тип цікавий головно тим, що він однаково відпорний на національні, як і денаціональні впливи. Ґиньо Іванчук, напевно, відмовив би Орисі права до назви "українка". Та Дарка переконана, що ця "не-українка" не стала б ніколи румункою (тоді, коли ця небезпека безнастанно загрожує високопроцентовим українцям!), навіть якби мала ціле своє життя прожити в Бухаресті. Навпаки! Там навчилася б ще одної в тім середовищі, скажімо, найскоріше французької, мови, і в Парижі почувалася б однаково "своя", як у Бухаресті. Характеристичне те, що ті люди навіть своїм приватним мешканням надають міжнародний, чи, докладніше, "міжготелевий характер". Ще більше: вибирають собі навіть звання, які в самій своїй основі є міжнародним здобутком. Наприклад, дико звучить фраза "національна медицина", так само, як не підходять до себе такі поняття, як "націоналіст" і "комівояжер". Орися Підгірська вибрала медицину, щоб посвятити себе праці в Інституті Пастера, добродія всіх народів і племен на земній кулі.

Так виглядали Підгірські зблизька. Не були ні ліпші, ні гірші, як десятки, сотні родин з суспільної верстви. Вони були собою: кожне з них, починаючи від найстаршого в родині о. Омеляна з "жидівською головою", до Мотроньки — ніби планети в космосі, відбувало свою окрему дорогу, але всі вони

разом творили одну узалежнену взаємно, планетарну систему. І в цьому саме була їх сила. Незгармонізовані духово, наверх вони завсіди виступали одною лавою.

Дарка вже тепер заходила інколи в голову: де й як вона примістить себе в цьому роді? Чи пристане до когось і разом з ним утворить окрему групу? Чи піде за старим, родовим звичаєм і становитиме разом з чоловіком і дітьми окрему, незалежну вітку Підгірських з тим, що наверх творитиме разом з ними моноліт їх ґенеалоґічного дерева? Почувала, що з цієї всієї родини (очевидно, поза самим Стефком) ще найближчий їй Дмитро Уляніч. Вона єдина найглибше добачувала зміну, яка доконалась в ньому. Здається, теж була й єдина, що вичувала біль в його душі з того приводу.

Найлегше конати непритомному, а Уляніч, на жаль, здавав собі справу зі свого стану.

Одного вечора в Підгірських, як Орися співала в супроводі фортепіяну й очі всіх були звернені на неї, Уляніч наблизився до Дарки і по хвилині сердечної, доброї мовчанки чомусь спитав шепотом:

— Чи ти думаєш колись… іти на посаду?

— Чому ні? Як треба буде… то чому би ні? Якби тільки схотіли дати…

— Дадуть, — підсміхнувся гірко, — але ти ніколи не роби цього.

— Чи ж би аж так зле було? — спитала просто.

Ледве зачула те, що він шепнув їй:

— Дають гроші, а беруть душу з чоловіка, чи ти ще не розумієш мене?

Відразу зрозуміла, що мав на думці, але саме воно стало тепер в неї якимсь маловартним. Важнішим від усього була тепер хвиля внутрішньої, священної радости, що залила вщерть її серце. Вчула в ньому благословенний дотик живої Уляничевої душі. Дарка опустила руку і крадькома пошукала за його долонею. Улянич відповів їй багатомовним, коротким стиском. Так прощаються з собою два мужчини-приятелі в обличчі катастрофи.

Орися співала далі своїм милим, трохи претензійним голосом:

Und die Märchen sind nicht wahr...[141]

Дарка відступила навшпиньки від Улянича, бо чула, що призбирується в ній непереможна охота взяти у свої рамена цю велику, добру, а таку покривджену життям дитину. Стефко відступив їй своє місце, а сам став за спинку крісла. Обидві його руки держали її за рамена, ніби вона хотіла втекти йому. Будучи отак уся в силі Стефка, усміхнулась ще раз почерез стіл, крісла й людей до Улянича. Притакнув їй головою. Розуміла, що від сьогодні творитиме з ним один "блок" у родині Підгірських.

XVIII

Звідкись здалека надсували "передсвяткові настрої". Славочка порівняла їх до бородатих, пустотливих карликів, що раптово обсіли дім і робили в ньому сміху вартий розгардіяш. Нишпорили по всіх шухлядах (навіть по тих "недоторканих"), відчиняли шафи і перетріпували в них кожну річ, здіймали для

забави образи зі стін. Розбирали ліжка і витрясали солому з сінників, розсівали по хаті млосний запах свіжогашеного вапна, збивали в хаті порохи і відчиняли вікна настіж, хоч надворі був грудень. Одне слово, так колотили порядком дня, що навіть обіду в цім домі не можна було дістати впору.

Всі признали одноголосно, що Славочка має буйно розвинену уяву й що цю, як не як, невигідну на сьогоднішні часи прикмету вона одідичила по непоправнім мрійнику — батькові Поповичеві. Але й це признання не спричинилося багато до маминої рівноваги духу. Вона була, як завсіди перед святами, роздразнена, сварка і легкозапальна, як водень. Це була теж свого роду традиція, оці передсвяткові "гумори", без яких самі свята виглядали б, напевно, бліді і однотонні. Все мамі заваджало: власне волосся на голові, цяпотіння з ринви, витирачка під ногами, Славочка, тато, пес і кіт. Дарка подумала, що таку передсвяткову високу температуру в кухні можна б легко обнизити на кілька ступнів, якби так кожна господиня казала на всіх дверях, що ведуть до кухні, виписати "Заввагу": "Чоловікам, дітям, псам і котам входити не вільно". Та ба! Яка мама в той небезпечний час, де один грюкіт дверима може спричинити параліч баб у печі, хотіла б позбавляти себе таких вдячних громозводів, якими є саме... чоловік, діти, кіт чи пес?..

На сам латинський Святвечір прийшла листівка від Богдана Данилюка. Галузка ялинки з одною самітньою, до половини скапаною свічечкою. На відворотній сторінці — ні одного слова, тільки сам досить скромний підпис. Дарка відібрала з порога листівку від листаря, хотіла непомітно перекрастись з нею до кімнати і там замкнутись зі своїми думками, що знялись в ній раптово, як курява. Та втеча не вдалась. Славочка чи мама (не пригадує вже собі) переловили її, і вона мусіла їм показати те, що одержала з пошти. Виминаючи мамині очі, Дарка скоро

висмикнулась з рук Славочки до кімнати і замкнула двері за собою.

Тут вийняла листівку ще раз з кишені (була майже здивована тим, що листівка тремтить злегка в її пальцях) і ще раз уважно оглянула її з обидвох сторін. Що мала означати ота мала, самітня, бідна галузка ялинки? Був це символ чи тільки трохи тонший мистецький смак, що підказав Богданові замість цілої ялинки вибрати тільки одну галузку? Ні… ні… не було це таке просте й невинне, як хотіла вмовити в себе. Чому не виписав стереотипного "веселих і щасливих"? Було б тоді ясно все. Адже бувало вже таке, що вряди-годи приходила від нього саме така шаблонова листівка з нагоди Великодніх чи Різдвяних свят. Хоч, правда, останніми часами навіть і так не давав про себе знати. І тому тепер було щось зовсім інше. Зрозуміла й вичула його, як поклик. Він кликав її до себе. Дав їй пізнати, що думки його біля неї, але й на цій межі зупинився. Мала таке дивне враження, наче б вивів її на роздоріжжя і жадав від неї, щоб сама добровільно вибрала свій шлях. Не могла бути йому вдячна за це. Чи ж можливе, щоб не знав, що вже сама нагода до вибору родить сумніви й вагання? Ще два тижні тому не припускала навіть можливости такої нагоди, а не то самих вагань… А сьогодні?.. Чи вагається вже? Ще ні. Не вільно їй цього. Занадто добре знає себе: якби тільки раз заломилась, то в її дурнім серці прорвалось би щось, наче гать, і воно під навалою тої повені уступило б. Не хотіла навіть ніколи порівнювати Стефка з отим другим. Боялась логіки фактів.

…Шал, божевілля…

Але чому не мала раз дозволити своїй тверезій голові покрутитись трохи? Ніколи в житті не їхала на карузелі, а тепер мала таке враження. Почувала себе вже трохи наче застара до такої спроби, а проте, було страшно і приємно.

Водночас здавала собі справу з межі між дійсністю і забавою, як і з того, що навіть така приємна їзда на карузелі не може тривати безконечно. Побачила через вікно, як тато покинув свою роботу коло щеп і правцює до хати. Повела рукою по чолі, якби проганяла звідти спогади, що обсіли її голову, і вийшла до кухні татові назустріч.

— Що доброго приніс листар?

Нічого. Властиво, нічого. Бо тільки Дарка одержала святочну листівку від директорського Богдана. Це мама поспішилась з відомостями.

— Та-ак? — процідив тато крізь зуби, а зараз додав насмішкувато: — Скоро пристосувався молодий Данилюк до "нових" свят. В цьому випадку яблуко таки досить далеко відкотилося від яблуньки.

— Ет, що тебе обходять чужі діти, — бомкнула мама. Татова увага ні для кого не була мила. Тато звернувся до Дарки вже сердечніше:

— Я на твому місці, Даруню, відіслав би йому ту картку і дописав би йому ще, що наш Святий вечір щойно за два тижні. Крім цього, мені здається, що він повинен би знати, що до зарученої дівчини не конче пасує картки писати. Особливо, коли… та… байдуже!

Дарка почервоніла й задивилась ніби раптово у вікно. По якомусь часі, як охолола, сказала:

— Тато думає, що він задумувався над тим, які це свята… Зрештою, в них, з огляду на маму, і так святкують латинські свята.

Знала, що говорить неправду. Богдан не святкуватиме цього року зі "старими".

— Якось минулими роками краще дописувала йому пам'ять...

Дарку заболіла ущипливість батька глибше, ніж міг він загалом припускати. Ну, так. Там, де йшло про його "засади", він був бездоганний. Мама зробила свій висновок з їх діялогу:

— Николаю ("Миколаї" ще не вродились на Буковині), — її голос був несміливий від вагання — Николаю... а може би, я сьогодні ввечір поставила бохонець хліба на стіл і засвітила свічку... тим чортам? Напевно, Николаю, хтось буде під вікнами сьогодні. Яка твоя думка?

Тато подивився на маму, потім на Дарку, а потім знову на маму.

— Аж до цього би вже в нас, жінко, дійшло?

Був це гіркий докір, але в ніякому разі не мамі. Батько прикрив очі до половини повіками і думав. Дарці не тяжко було слідкувати за шаховим ходом його думок. Була це сліпа вулиця без виходу. Вдавати, що святкує новий покинений Святвечір не може. Поки що ще так справи стоять, що вчитель Николай Попович не може цього зробити. Може, з огляду на село. Може, з огляду на свої діти. Може, з огляду на той "моральний закон", що його ще не позбувся зі своєї душі. З другої сторони, легковажити "нові свята" він, як державний урядовець, подекуди навіть як представник державної влади, як хтось, хто повинен би бути для села прикладом, там, де йде про "лад" і волю "згоди", теж не може. Особливо тепер, де так нахабно наступають йому на пальці. Отже? Який вихід з цієї

сліпої вулиці? Хіба не подушаться в ній всі, як миші в затканій норі? Добре було старинним жидам, що мали свого Соломона, який за всіх думав. Гірше, як чоловік сам собі Соломоном мусить бути…

Тато бере маму за рамена і хоче, щоб його голос звучав бадьоро:

— Знаєш, що, Маню? Не будемо… не будемо і "шлюс"!

— Про що ти говориш?

— Я кажу… не будемо зі своєї хати посміховища робити. От як смеркне, то ви з Сандою лягайте спати. Ти й так, бідна, від тих порядків ледве на ногах держишся! Ти лягай спати, а я збираю діти (якби не знати скільки тих дітей було! — думає Дарка) і піду з ними до сватів Підгірських. Там більше кімнат… більше людей… більше руху і… так буде найкраще.

Бідний тато. Не могло йому пролізти крізь горло "і буде виглядати, ніби ми святкуємо".

— Або я знаю, Николаю, чи так буде найкраще? Бо тепер можна щось знати?

— Йой, мама вже хоче сумувати! — Славочці від самої цієї можливости збирається на плач.

— Будь чемна, Славочко. Ти знаєш, що мама…

— Для вашого спокою навіть крізь сльози буде сміятись, — перервав тато і щільніше пригорнув дружину до грудей. Між ними було щось більше, як любов. Була дружба.

Як тато з доньками вибрався до "резиденції", було надвечір'я і світ мінився рожеваво, як мушля. Червінь сонця на заході лягла червоно-синіми тінями по снігу. Від цього він видавався якимсь нетутешнім, майже недійсним. По затягнутих крихким склом калабанях гралась веселка. Колись з Венеції чи Трієсту привозили собі люди на пам'ятку такі скляні кулі, що в'язнили в собі кольори веселки. Була поезія в тому, що можна було заморозити щось, чого в дійсності не можна було діткнутись, наче думки. На великім, споловілім кружку соняшника безнадійно шукав за зерном червоний, напушений щиглик. Ледяне скло охоче тріскотіло під ногами. Славочка, вишукуючи калабані по дорозі, з насолодою заспокоювала свій руїнницький інстинкт. З хат темно-ґранатовим кадилом курився пересохлий гній. (Акаціеве паливо ощаджували люди на більші, пойорданські морози). Покинене гніздо бузьків на яворі, коло "попівських воріт", стриміло високо, ніби схоронище для самотніх мандрівників десь на шпилі гори. Світ стояв на переломі.

З цього рожевого світу ввійшли, неначе у гріб: у "великім покою" на приходстві, в колачі на столі, жалібним вінком горіли свічки. Їх товсті, густі сльози скапували на колач і застигали на ньому яскраво-жовтими скапами. Пахло медом і трупом. За столом перед порожніми тарілками сиділи всі мужчини роду Підгірських: о. Омелян, Стефко й Улянич.

Отець Омелян схопився їм назустріч:

— Ходіть до нас, пане Попович! Нам з жінками "не возиться". Я сьогодні зранку розійшовся з своєю… ще й Дмитра намовив на таке "шельмовство". Не можна було інакше, друже, не можна. Люди від ранку, як по свячену воду: як буде з новими святами? "Як" та й "як"… приходить до мене, між іншим, і такий драбуга, про якого я, напевно, знаю, що він "сіґуранці" доносить, і мене, свого душпастиря, питається:

"які" свята має він святкувати? Він... мене питається!! Було вже мені забагато цього. Я сказав їм на розум: "Я, люди добрі, мушу святкувати нові свята, але жінка моя не хоче мене слухати і не признає цих свят. Видите самі: нікого змусити до цього не можна. Кажу вам це, а ви робіть як знаєте".

— І уявіть собі... вже годину пізніше приніс наш Івон з села вістку, що "піп розійшовся з попадею". Сідайте, сідайте Николаю з нами, бо, як кажу, нам з жінками не возиться...

— Та я, братці, з вами, — засміявся тато, — тільки, може б, ми так з нагоди "свята" заграли собі тарочка? Га? Чи зле я кажу?

— Та ви добре кажете, але, може б, вікно прислонити? Парадуємо отак уже з доброї три четверти години. Хто мав видіти нас, то вже видів! Стефко "хусит"... хай іде собі до своєї дівчини. Орисю! Орисько!! Подай-но там карти та й ходи сама на четвертого партнера.

Чи було ще щось, що Дарка могла була переочити? Здається, що ні. Так добре пам'ятає: почувся шуркіт крісла по підлозі, й Стефко висунувся із-за стола. Стефко випрямився, усміхнений підійшов до Дарки, і тоді, так, щойно тоді помітила, що він у своїм параднім, чорнім убранні. Мала враження, що в очах в неї починає двоїтись. Розуміється, що це була тільки зорова омана, бо вона свідомо торкнулась пальцями його убрання. Дійсно: убрання було нове. Туге і навіть невлежане, як слід.

— Блазень, — щось заскомліло в ній, — блазень... блазень!! Блазень, який не вміє відрізнити гри від дійсности, глуму над кимсь від власного самопринижения, насильства — від законної боротьби. Блазень, блазень!

— Кінець. Амінь, — озвалось щось у її серці, як преглибокий звук басового дзвона.

Стефко взяв її за рам'я, щоб повести до їдальні. Його дотик майже фізично заболів її. Не мала відваги, а може, лише відповідного настрою, щоб в цій хвилині спромогтись на повну щирість. Оглядно звільнила своє рам'я від його пальців і, дивлячись кудись убік, промовила прохливо:

— Мушу за чимось піти в село. Аж тепер нагадала собі про це. Будеш такий добрий і скажеш таткові, що я не вернуся вже по нього і Славочку. Сервус! — Пустилась до дверей, але він досяг її рукою і притягнув до себе:

— Що таке, кохана? Я не пущу тебе саму... Що сталось? Дарчику!

Намагався взяти її за підборіддя і зрівняти її очі зі своїми. Була безсила супроти його сліпоти. Якби не погорджувала ним, то, напевно, зі співчуття до нього залишилась би при ньому.

— Пусти мене. Я мушу бути сама — зрозумій це. Бодай раз у житті — зрозумій мене... прошу.

— Прошу... ти вільна. Я і не думав уживати насильства супроти тебе. Прошу! — підозріло спокійним голосом сказав ще раз. — Прошу!

Відчинив їй одні, а потім другі, сінешні, двері. Без слова збігла зі східців і попрямувала чорним пружком стежки до брами. Щось кольнуло її і оглянулась ще раз від яворів: Стефко стояв іще на ґанку. Хотіла кликнути йому, щоб забирався мерщій до хати, бо ще перестудиться, але подумала: "Не моя це тепер справа".

XIX

Землю спокійно окутала темно-голуба, трохи морозна, але свіжа мряка ночі. Від зір і снігу йшла довірлива, безпечна ясність. Дарка глянула ліворуч на людські городи. Місяць без лихої думки усміхнено рахував заячі сліди по снігу. Видалось їй, що на самотніх, засніжених полях за селом вибила година перемир'я між чоловіком і звіром. Всунувши руки глибоко в кишені, Дарка пустилась вперед себе, за село.

Коло фіртки зупинилась. У хаті було темно. Одно із двох: або тато з Славочкою не вернулись ще від Підгірських, або сплять уже всі. Не мала з собою годинника й рішуче не могла зміркувати, скільки часу провела за селом: годину, дві, більше? Не знала. Намацала фіртку. Була солідно, по-господарськи зачинена на гачок, як звичайно, коли тато останній виходив з дому або входив до нього. Пригадала собі чомусь тепер, що коло цієї самої фіртки, більше як вісім років тому, Богдан зрадився перед нею зі своїми почуваннями.

…Був такий один перлистий, літній вечір, і двоє очманілих, задиханих від стукоту власного серця дітей стояло коло цієї фіртки і тримало одне одного за руки.

— Поцілуй… поцілуй… тепер мене, — просили безсоромно очі дівчатка, — ніхто не буде бачити… ніхто не буде знати.

Хлопчина, що вже тоді намагався бути мужчиною-джентельменом, сказав лише:

— Я ні одну дівчину не поцілував у руку, але вас… як хочете, то поцілую…

Дівчатко дуже хотіло цього, а хлопчина, упередившись щодо його згоди, поцілував його в одну, а потім у другу руку.

Ніхто не бачив... ніхто не знав про цю зустріч коло фіртки. Гей, спогади... спогади! Вас лише почати снувати, а оснуєте серце жалями, ніби павутинням!...

Відщепивши потихеньку фіртку, Дарка ввійшла на подвір'я. Підійшла під вікно коло маминого ліжка і наче б завагалась: там сплять спокійні, втомлені. А вона зараз розбудить їх, скаже їм новину, і вони вже до ранку не заснуть від неї. Чому мала б завдати такий біль тим, що їм навіть кусник власного серця не пожаліла б? І що скаже їм, як стануть випитувати її? Що скаже Стефкові, як він звернеться до неї з таким самим прикрим, але таким оправданим питанням? О Боже, що відповідатиме тим всім, що, як вкусливі мухи, лізтимуть до неї зі своїми жалами? Напевно, всі оті "ближні", що смоктатимуть тепер з неї кров, скоріше дозволили б їй вмерти напередодні шлюбу, як зірвати з нареченим, якому вони "не можуть нічого закинути". А найгірше з усього те, що ні одно з цих близьких, безпосередньо заінтересованих не приготоване на таку несподіванку. Ні мама, ні тато, ні його батьки, ні (що просто траґічне) сам... Стефко.

Добрий, бідний Стефко! Дарка не відчувала вже злоби з приводу його нещасливого виступу у тому парадному вбранні, і вона тепер із глибоким почуттям справедливости щедро признавала йому всі його добрі прикмети. Мав серце, мав характер, любив її, але... Чи це його вина? Чи це її вина, що вони не підходять одне до одного? Чому? Ах, могла б наводити причину за причиною і нанизувати їх одна за одною на довгу нитку, як коралі. Та (що за насміх долі!) ні одна з тих причин, напевно, не буде в її очах досить сильним арґументом на те, щоб зрозуміли, що її крок — не химера, не настрій, не неопанований відрух, а одна з умовин її життя. Бо і що можуть

значити для тих добрих, але таких інакших від неї людей такі сполуки понять, як "внутрішня свобода людини" чи "радісне світовідчування", коли для них це лише рідко вживані слова, книжкові, неприродні? А для неї вони саме мали зміст життєвої справи. Її життя зі Стефком не склалось би на ідею, задля якої варто б зав'язувати собі світ. Квітка, птах, камінь — мають свою ідею, а її життя з Стефком не мало б ніякої. Діти? О, борони Боже, щоб її діти мали бути своєю психікою наближені до типу Стефка. Її діти! Го-го!!

Добре, але передовсім треба розв'язати цей вузол, а це не така легка справа. Стоїть під маминим вікном і розганяється на відвагу, щоб застукати в нього. Не дивується тепер, чому на світі так багато недібраних подруж. Еге ж, їх складають переважно оті всі жалюгідні слабодухи, що стояли колись так, як вона тепер, з пальцями над шибкою, і в останній хвилині забракло їм відваги, щоб затарабанити у вікно та наробити алярму серед ночі.

Приплелась Дарці на думку одна дрібниця, що в цій хвилині мала своє значення. Колись у Бухаресті була в Дарки приятелька, донька інженера державної фабрики зброї. Батьки її мали за містом власну віллу з плавальним басейном. Моніка Дефонтань часто забирала Дарку до себе в суботу ввечір, а в понеділок зранку відвозила її автом назад до міста. Дарка, достроючись до життєвого рівня в тому домі, завсіди жертвувала свій недільний бюджет плюс суботню вечерю і понеділковий сніданок "на цукорки" для покоївки панства Дефонтань. І от одного разу, перед першим, Дарка відмовилась від недільної прогульки до вілли Дефонтанів. Що її тоді не намучила Моніка, щоб бодай подала причину, чому псує їй приємність, а Дарка мовчала, як камінь. Як же мала признатись тій багатій француженці, що їй не стає п'ять леїв до суми, щоб залишити для Луїзи на таці? Дослівно не мала цивільної відваги знизити на п'ять леїв норму, яку сама

визначила для покоївки своєї приятельки. А що вже казати про відвагу в такому випадку, де йде про самого Дарчиного приятеля, сина приятелів її батьків, де не йде про п'ять леїв, а — про ціле її життя?

Як же ж тут, коли ціла виправа "молодої" готовіська до білизнярських "зубчиків", ні сіло ні впало, сказати "ні"?

І знову найшла на неї хвилина повного безсилля. Побачила зовсім ясно: на однім березі всі вони — приятелі, вороги, близькі й далекі, а на другім — вона одна саміська. А мама? О Боже, а мама? Чи не повинна вона стати по стороні своєї дитини? Так завсіди воно: дорослі діти пригадують собі Бога і маму щойно тоді, коли всі інші союзники покинули їх. Уважають, що ці два найвищі опікуни не мають іншого діла, як вичікувати на їх поворот.

Дарка відчула, як у серці її закололо так, як ні разу за дев'ять років поза домом. Навіть якби вони обидві з мамою хотіли забути про ті роки здаля від дому, то час їм пригадає їх. Час — найбезоглядніший лихвар у світі.

Нараз почула, якби якийсь сміх за плечима: притишене, ломане, хіхікання.

"Жінки ніколи не мають змислу для особистої свободи... хе... хе..."

— Марш уперед! — закомандувала собі і застукала з силою, яку тільки могла видержати шиба.

За часок лежить Дарка з мамою в однім ліжку. Мама турбується двома справами нараз: і тим, що досі нема ще Славочки дома, і тим, що Дарка ціла — "один лід". Може,

збудити Санду, щоб загріла пляшку з водою? "Не треба". Думає: і без них зараз обидві горітимемо.

Дарка:

— Я мушу з мамою про щось… трохи неприємне для нас усіх поговорити.

Мама:

— Слухаю тебе, дитино.

Дарка, пошукавши мамину руку:

— Мамусь, мені все здається, що мама — моя старша товаришка. Я навіть перед товаришками називаю маму "моя мама-товаришка". Гм… мені дуже залежить на тім, щоб моя "мама-товаришка" тепер зрозуміла мене. Бачить мама, я буду зовсім щира: я рішилась на щось, і воно вже так мусить бути, мусить! Але я хотіла б дуже, мамусь, щоб мама в цій справі стала по моїй стороні…

Мама нетерпляче:

— Досить тих вступів, Дарцю! Про що тобі йде?

Дарка по якімсь часі задихано і, може, тому дуже поволі:

— Я зірвала з Стефком!

Тиша. Ще раз тиша.

Дарка:

— Мамо!

Мама зміненим голосом:

— Слухаю тебе, говори далі.

Дарка неопановано:

— Чи мама мене не хоче зрозуміти? Чи мама не бачить того, що я і Стефко — ми не пара?

Мама холодно, збоку від справи:

— Припустім, що я тої самої думки… що Стефко не для тебе. Ти це повинна краще від мене знати… але чому ти не застановилась над тим тому два роки? Тому рік? Ти дуже добре знала, що він від самого початку бере справу поважно. Ти дуже добре знала це, Дарко! Ти дуже добре знаєш і те, що як розійдешся тепер з ним, то він буде мати раз на все зламане життя? Я до нічого тебе не намовляю. Я тобі кажу, як мама: кожна кривда, що її заподіюємо іншим, з часом мститься на нас самих. Уважай, щоб кривда Стефка не досягла колись тебе саму. Рідко кому вдається безкарно зломити чиєсь життя.

Дарка подразнено:

— То мама воліла б, щоб він мені зламав життя?

Мама сумно:

— Я воліла б, дитино, щоб цієї розмови загалом між нами не було. Але, коли вже так сталося, то, може, скажеш своїй мамі щось більше про це?

Дарка з ніжним докором:

— А кому я маю розповісти, як не тобі, ти моя... "мама-товаришко"? Але насамперед можна тебе про щось запитати? (Не чекаючи згоди) — Хай мама мені скаже, як мама була в моїм віці, чи мама хотіла так дуже... так свідомо... мати дитину?

Мама, очевидячки, заскочена таким питанням:

— В мої часи не дискутували над цими справами. Приходило у свій час подружжя, приходили у свій час діти. А щодо мене, — злагідніла мама тон, — то я була страшенно здивована й перестрашена, як мені лікар сказав, що то ніяка "простуда", а — вагітність у третім місяці. Але про що тобі йде?

Дарка укладає свою голову так, щоб її й мамине лице прилягали разом:

— Прошу мене вислухати.

Мама:

— Слухаю ж, дитино!

Дарка:

— Бачить мама, як я восени перенеслась з Бухаресту до Чернівців, то відразу побачила, що тут панують між студентством зовсім інші відносини, як там... Зовсім інші люди мають тут голос. Така Наталка Оріховська, мамо...

Мама зітхнувши:

— І де той тато пропадає? Дитина, напевно, вже десь заснула там. Ага, Оріховська, кажеш… Ну, яка ж та твоя Оріховська?

Дарка:

— Націоналістка, мамо. Але це слово не має нічого спільного з тою політикою, що її робить тато з о. Підгірським. Це слово… воно й поза політикою має свій змисл.

Мама злегка насмішкувато:

— Цікава я… який?

Дарка запально:

— Може, я це зле сказала, але факт, що наша молодь тепер з новим світоглядом. Є такі товариші з сильною волею… І я чую, що такі Оріховські або такий між нами, мамо, Ґиньо Іванчук, що вони… випередили нас усіх і тому…

Мама:

— І що "тому"?

Дарка:

— Бачить мама і тому, що я ніколи не зможу дорівняти їм, я хотіла б, щоб бодай мої діти зайшли туди, куди я не зайду. Не знаю, чи мама добре розуміє мене. Я хотіла б… це не такі собі модні, шумні фрази, мамо… але я, направду, цілим серцем, своєю волею хочу, щоб мої діти творили нову, сильну, шляхетну расу.

(Вона звільняється від невигідної позиції і кладеться горілиць).

— Чи мама розуміє мене? Нове покоління… здорові, з добрими нервами, зрівноважені, щоб знали, чого хочуть. Інакші, як ви… інакші, як ми. Мені здається, що саме ми, моє покоління є чимсь переходовим, ніби кладкою між вами і тими "новими", сильними, що прийдуть по нас. А тепер нехай мама скаже мені зовсім щиро: чи діти з Стефком могли б бути загартовані, з сильною волею? Чи мама розуміє мене?

Мама не озивається.

Дарка тихо:

— Мамо, я чекаю на твоє слово…

Мама гірко:

— Чого хочеш? Розумію тебе. Можливо, що Підгірський не для тебе, але…

Дарка поквапно:

— "Але", що мамо?

Мама піднесеним голосом:

— Але і Данилюк не для тебе. Запам'ятай це собі…

Дарка схвильовано:

— Але ж, мамо!!

Мама преспокійно:

— Мій обов'язок остерегти тебе, моя дитино. А ти вже повнолітня… Маєш свої роки і свій розум. Можеш послухати ради своєї старої, дурної мами або ні. Кінчім дискусію, бо чую, що наші вже чалапають.

Дарчине серце зойкнуло і безшелесно зсунулось вдолину. Не впало й не розбилось, як цього хотів би поет. Модерні дівчата недурно роблять руханку.

XX

Коли мама ранком навмисне вдавала, що не пам'ятає вчорашньої розмови, Дарка перша зачіпила маму:

— Я написала листа до Стефка і хочу, щоб Санда віднесла. Може мама прочитає.

Мама взяла листа з Дарчиних рук:

— Чи твоя постанова невідклична?

Дарка видержала мамин погляд:

— Невідклична…

Мама повернула Дарці листа:

— В такім разі пощо я маю це читати? І так робиш усе на свою руку…

Дарка перебігла листа ще раз очима:

Мій дорогий Приятелю!

Ти був завсіди такий добрий і вирозумілий для мене, тож даруй мені і цей біль, що поневолі завдаю тобі, Стефку! Ми мусимо розійтися, бо ми не для себе. Це єдина причина та єдине моє оправдання перед Тобою: ми не для себе. Коли б ми хотіли впертись, пішли наперекір собі і зв'язали своє життя, то змарнували б його. Вчора ввечір я ходила довго сама по пільних дорогах і роздумувала над цією справою. Я розбирала її з усіх можливих боків і знову опинилась на тім самім місці, з якого вийшла: ми не для себе. Вибач мені, Стеф, що так ганебно заводжу Тебе у Твоїх надіях, але моя совість каже мені саме так рішити. Ще раз прошу: вибач мені і попереди якось про це все своїх батьків. Не потішаю Тебе, бо знаю, що тут тільки час може мати своє слово.

Будь здоров, Стеф. Будь здоров, мій дорогий, добрий Приятелю.

Д.

Потім, спершись головою об раму вікна, стояла на тім самім місці доти, доки не побачила між акаціями червоної Сандиної хустки, що верталась від Підгірських.

— Дала листа паничеві?

— Умгу.

— Самому паничеві до рук?

— Таже так, як казалисьте...

— А панич Стефко, що?

— Та нічо. Взяли лист і нічо…

Була невиспана і до краю втомлена останніми прикрими переживаннями, але почерез верству фізичної втоми вже відчувала радісний великодній порив, що якимись мерехтливими променями добувався із глибин її істоти. Ще пригнічували її останні події своїм намулом, іще почувала в серці острах перед неминучою, болючою зустріччю зі Стефком, ще бракло їй повітря в грудях, але вже бачила, як крізь холодну мряку простягаються до неї нові, дужі, свобідні рамена.

Направду, в житті й молодості людини є щось, за що варт поборотись!